

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE AGRIENSIS

NOVA SERIES TOM XIX./II.

994--1003

SECTIO LINGUSTICAE, LITERATURISTICAE HUNGARICAE
ET ARTIS

AZ EGRİ TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI

TANULMÁNYOK A MAGYAR NYELV, AZ IRODALOM ÉS A MŰVÉSZETEK KÖRÉBŐL

EGER

1989

Szerkesztőbizottság:

Budai László, Kelemen Imre, Nagy Andor, Nagy József,
Törőcsik Miklós, Vadon Lehel, Zbiskó Ernőné

Főszerkesztő:
V. RAISZ RÓZSA

HU ISSN 0239-1422
ISBN 963 7752 04 8

Felelős kiadó: Szűcs László
főiskolai főigazgató

H. VARGA GYULA

IGEKÖTŐS ALAKULATAINK SZÓFAJGYAKORISÁGI JELLEMZŐI

Egy szöveg lényeges tulajdonságaira derülhet fény azáltal, hogy kimutatjuk: az egyes szófajok milyen mértékben uralják az adott szöveget. A kvantitatív kutatási módszerek térhódításával az utóbbi időben örövendetesen megnőtt a szófajstatisztikai vizsgálatok száma. Az ilyen jellegű munkák általában korszerű gépi feldolgozások eredményei.

E módszernek is vannak azonban nehézségei. Az egyik ilyen megoldhatatlannak tűnő probléma: a homonimitás. (A gép ti. nem tudja elkülöníteni a vár igét a vár főnévtől.) Hasonló fejtörést vagy bosszúságot okoznak az igekötős szavak. Közülük ugyanis formálisan csak a szövegszóként előfordulók különíthetők el, így a szófajstatisztikák csak az elváló igekötőket regisztrálják. Az adatok hitelessége így több helyen vitatható, arról nem is beszélve, hogy az igekötőkről aligha kapunk használható információkat.* A hiba nem is a válaszban, hanem a kérdésben bújlik meg: nem az igekötőt, hanem az igekötős szövegfordulásokat kell vizsgálni. Így járunk el az itt következő rövid szófajstatisztikai jellemzésben.

Arra a kérdésre keressük a választ, hogy a különböző műfajú szövegekre mennyire jellemző az igekötős alakulatok (tkp. szövegszók) jelenléte, s milyen szófaji eloszlásba. Másfelől nézve: hogyan, milyen súllyal

* A gyakorisági listák így torzulnak el: pl. egy szövegben az ad 120-szor, a megad 40-szer fordul elő. De az utóbbiból 15 elváló igekötő miatt ad lett, a valódi előfordulások tehát: ad: 105, megad: 55. Nyilván így van ez a többi igével, igenévvvel, ill. igekötővel is. (Némileg hasonló problémákat GAVRIN is fölvet az angol szóösszetételek kapcsán, vö: GAVRIN 1973, 196 kk.)

(gyakorisággal) vesznek részt a szövegépítésben a különböző szófajú ige-
kötős alakulatok? Tükröződik-e az általános szófajgyakorisági tulajdon-
ságok a szövegnek egy leszűkített (tudniillik az ige-kötős szóelőfordulá-
sokra korlátozott) területére? Mindebből kiderül, hogy az egyes szöveg-
fajtákban milyen valószínűséggel s milyen szófaji értékben jelennek meg
az ige-kötős szövegszók.

A kérdések megválaszolásához statisztikai mutatókra van szükségünk.
Ezek rávilágítanak az ige-kötők és az ige-kötős szavak tipikus viselkedésé-
re.

Az ige-kötőkről az első jelentősebb statisztikai kimutatást J. SOL-
TÉSZ KATALIN készítette. A hat évi ige-kötőről szóló monográfiájában (SOL-
TÉSZ 1959) az egyes ige-kötőket tárgyaló fejezetek végén, mintegy függe-
lékként tekintélyes anyagra támaszkodó mutatókat közöl. Tájékoztat az
egyes ige-kötők és főbb jelentéseik előfordulási arányairól. Mivel sem az
egyes szövegek terjedelméről, sem a vizsgált hat elem abszolút előfordu-
lási számáról nem esik szó (csak %-os adatok szerepelnek), így ezeket itt
nem tudjuk használni.

JAKAB ISTVÁN tanulmánya ilyen szempontból nem hagy kívánulvalót maga
után. A jelentős terjedelmű (4, egyenként százezer belűjelnyi) szövegek-
ből nyert adatok korszerű módon, jól áttekinthető csoportosításban és
formában kerültek feldolgozásra. (A feldolgozott szövegekre vonatkozó
adatokat l. JAKAB 1976, 13.)

Az ilyen jellegű vizsgálatok ma már viszonylag egyszerűen elvégezhe-
tők. Itt ugyanis nagy segítséget nyújtanak a számítógépek. Az alábbi
mennyiségi áttekintés alapját a Kossuth Lajos Tudományegyetem Számítóköz-
pontjában készült konkordancialisták adják. E listákról részletesen ír
PAPP FERENC (1968 és 1975).

A statisztikai adatok a következő szövegek alapján álltak össze:

A) Vers: Ady Endre Vér és Arany, A magunk szerelme, A halottak élén,
Az utolsó hajók c. kötetei (40 370: 1730)¹

B) Publicisztika: válogatás az Élet és Irodalom 1980. évfolyamának
cikkeiből (20 023: 1676);

¹Az első számjegy az összes szövegszó, a második az ige-kötős szö-
vegszók előfordulási számát jelöli.

C) Tudományos próza: N. P. Buszlenko: Bonyolult rendszerek szimulációja. Műszaki K., Bp. 1972 (Ford.: Tamkó József), 100--120. l. (18 947: 2346);

D) Spontán jellegű írásbeli megnyilatkozás (fogalmazás)¹ (33 600; 3420);

E) Spontán jellegű szóbeli megnyilatkozás (beszélgetés)¹ (28 010; 1578).

(A korpuszok terjedelme eléggé eltérő, ezért elsősorban nem egymáshoz, hanem az átlaghoz kell viszonyítanunk, illetve a kiugró eltérésekre figyelniük. A szófaji tulajdonságokról (megoszlás) mindenestre jól használható adatokat kapunk.)

JAKAB ISTVÁN idézett állománystatisztikai vizsgálatában -- az egyes igekötők megterheltségét (gyakoriságát) tartva szem előtt -- kitér az "igei és nem igei utótagú alakulatok" eloszlására is (i. m. 46). A négy mintából nyert adatok igen nagy hasonlóságot mutatnak az általam vizsgált, eltérő műfajú és terjedelmű szövegek összesített mutatóival. Nála a 4507 előfordulás "63,19 %-ában igével, 36,81 %-ában nem igével kapcsolódik az igekötők" (i. m. 47).

Én jóval nagyobb anyagot (majdnem a kétszeresét) vizsgáltam, így az előfordulások abszolút száma is lényegesen különbözik. Az öt korpusz főbb adatai:

összes szövegszó:	148 950
igekötős alakulat:	10 750
ebből elváló:	2 226

Látjuk, hogy az (elváló) igekötők a szövegszóknek kb. másfél %-át teszik ki. (Az igekötős szerkezetek szórendi viszonyaihoz vö. VARGA 1987, 118.) Am az összes szövegszó 7,22 %-a tartalmaz igekötőt. Ez utóbbi 67,2 %-a verbum finitumos, 32,8 %-a pedig más szófajú. (A 4 %-os, csekélynek mondható eltérés az említett műfaji és terjedelmi különbségből adódik.) A vers műfajában az arány így alakul:

¹ Ez közel 300 ötödik o. tanuló írásbeli és szóbeli megnyilatkozását tartalmazza. Erről részletesebben l. AAPA. XVIII/3. 23.

	Jakabnál	itt
igei	73,99 %	74,62 %
nem igei	26,01 %	25,38 %

Meglepő ez az egyezés, hisz más költő más terjedelmű anyagát vettük alapul.

Ezek után nézzük meg, hogy az egyes mintákból milyen adatokat nyerünk.

Az összesítés nemcsak a szófajok szövegbeli gyakoriságát reprezentálja, hanem az igekötős alakulatok morfológiai aktivitását is. Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy az igekötős szövegszók szófaji eloszlása távolról sem követi az érintett szófajok átlagos szövegbeli frekvenciáját. Az alapos arányeltolódások elsősorban abból fakadnak, hogy itt kevesebb szófaj osztozik a szóelőfordulásokon. Jelentős eltérések mutatkoznak az egyes műfajok adatai között is.

	A		B		C		D		E		Összesen	
	(Adv)		(ÉS)		(Tud.)		(Fog.)		(Besz.)			
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
V	1291	74,62	878	52,39	781	33,29	3073	89,85	1201	72,11	7224	67,2
INF	111	6,42	148	8,83	73	3,11	211	6,17	260	16,48	803	7,47
PART	189	10,92	234	13,96	389	16,58	19	0,89	14	0,89	845	7,86
ADV	44	2,54	45	2,68	18	0,77	35	1,02	22	1,39	164	1,53
N	95	5,49	371	22,14	1085	46,25	82	2,40	81	5,13	1714	15,94
Össze- sen	1730	100	1676	100	2346	100	3420	100	1578	100	10750	100
NV												
össz.	344	19,88	427	25,48	480	20,46	265	7,75	296	18,76	1812	16,86
V+NV	1635	94,51	1305	77,86	1261	53,75	3338	97,60	1497	94,87	9036	84,06
NV+N	439	25,38	798	47,61	1565	66,71	347	10,15	377	23,89	3526	32,80

1. táblázat

Igekötös szövegszók előfordulása öt mintában

Rövidítések:	V	=	ige	ADV	=	határozói igenév
	INF	=	főnévi igenév	N	=	névszó
	PART	=	melléknévi igenév	NV	=	igenév

NAGY FERENCnek 10 szövegmintából kapott általános szófajgyakorlási adatai szerint a listán a főnév áll az első helyen (25,18 %), ezt követi az ige (13,66 %). A bennünket érdeklő szófajok közül ezután a melléknév következik (11,05 %). Az igenevek között a melléknévi igenév (2,31 %) gyakoribb, mint a főnévi (1,09 %) és a határozói igenév (0,35 %). (NAGY 1980, 39.)

Ha csak az igekötős szóelőfordulásokat tekintjük, a sorrend némileg, az arányok alapvetően megváltoznak. A közölt táblázat adatai azt mutatják, hogy az igekötős szövegszók zömét az igei lemnészetűek (ige + igenév) teszik ki (84,06 %), ezek többsége ige. Feltűnően nagy használatbeli eltérés figyelhető meg az egyes műfajok között. A szépirodalmi szövegekben igen magas az igék aránya (Adynál 74,62 %, Vácínál 73,99; de -- Jakab szerint -- a széppróza még verbálisabb; i. m. 47--48). Mindez igazolja, hogy az igekötő elsősorban és alapvetően az igeállomány gyarapításának eszköze. A szófaji értéket megváltoztató továbbképzés erősen korlátozott.

Az utóbbi megállapításnak ellentmondani látszik a tudományos stílus adata (nem ige: 66,71 %, ebből 46,25 % névszó). Az ellentmondás csak a szövegszók szintjén áll fenn. A szövegben ugyanis bizonyos névszók igen gyakran ismétlődnek (feladat, kimenet, megoldás stb.). A lexémák szintjén mérséklődik az eltérés, a morfológiai szerkezetre, ill. a morfológiai aktivitásra tehát jóval kevésbé jellemző.

Kiugró és az egyes műfajokra jellemző a melléknévi igenevek előfordulási aránya. NAGY FERENC adatai is azt mutatják, hogy ez a nagy ingadozás szövegtani tulajdonság (i. m. 36--7). Emiatt nehéz megjósolni az igenevek arányát is. A főnévi igenév előfordulása nem annyira csapongó. Ezek többnyire elérik az igék gyakoriságának egytizedét (8--12 %). Esetünkben az 11,12 %¹. Az összes igekötős igenévnek az igékhez mért aránya 25,08 %

¹Speciális, leszűkített anyagunkat nyilván nem vethetjük össze a teljes szövegre vonatkozó mutatókkal. Ezért itt most az igenevek előfordulását nem a szöveg, hanem az igeelőfordulások függvényében nézzük. Ugyanezt a névszókkal nem tehetjük meg, mert közülük csak a deverbálisokat vizsgáljuk.

NAGY F.: 27,49 %, SZENDE I.: 22,42 %, másnál jóval kevesebb, vö. NAGY I. h., KESZLER 1983. 173). Igaz tehát az az állítás, hogy az igekötős igéből szabadon, morfológiai kötöttségek nélkül képezhető igenév.

A műfaji sajátosságokról tudjuk, hogy a különböző műfajú szövegekben a főnevek és a mellénevek előfordulása ¹ rendkívül eltérő lehet, nagyban hozzájárulván ezzel a szöveg- és a műfaji sajátosságok alakításához (vö. pl. NAGY 1980, 34--37; ZSILKA 1974, 15--18, 67--75; KESZLER 1980, 171 kk.). Esetünkben az arányok természetesen mások, hisz itt csak az (igekötős) deverbális névszókat vesszük számításba. A műfaji jellegzetességek azonban nemhogy nem változnak: még szembeötlőbbek.

A minta: (Ady-vers):	0,074
B " (ÉS):	0,423
C " (Tud. pr.):	1,389
D " (fogalm.):	0,027
E " (beszélg.):	0,067

A teljes anyag: 0,237

A névszó/ige arányok az öt mintában

Igen magas névszói arány jellemzi a C mintát, viszonylag magas a B-beli érték is. ZSILKA TIBOR szerint ez a szöveg bizonyos "explicitását" is mutatja (1974, 72). Ezek a számok a fogalmazás választékosságáról és igényességéről is árulkodnak. A névszókat létrehozó morfológiai műveletek elősegíthetik a gondolat elvontabb, tömörítettebb kifejezését, elsősorban természetesen a cselekményesség háttérbe szorítását. A választékosságra és az explicitásra való törekvést jelzi a melléknévi igenév gyakori használata is.

¹ A "névszó" jelzetű csoport (főnév + melléknév) további bontása a mellénevek kis száma miatt nem látszik szükségesnek. Számuk egyébként a publicisztikában a legnagyobb: a 371 névszói értékű szövegszóból 30 a melléknév (12,09 %), a többi mintában jóval 10 % alatt van. Zömük melléknévi igenévből lett alkalmi szófajváltással.

	Nagy F.	Keszler B.	A--E minta
főnévi igenév/ige	0,080	0,094	0,111
melléknévi " /ige	0,169	0,015	0,117
határozói " /ige	0,026	0,017	0,023
Összes igenév/ige	2,828	1,247	2,251

Az igenév/ige arányok

A BUSEMANN-féle koefficiensek (vö. ZSILKA 1974, 71) mintájára kiszámított indexekből látható, hogy az igenevek használatát mutató adataink nem különböznek lényegesen más szerzőknek a teljes korpuszokra érvényes mutatóitól. A táblázat két pontjához szükséges magyarázatot fűzni. A melléknévi igenevek előfordulásának szeszélyes -- jóllehet nem indokolatlan -- ingadozásáról már volt szó. Összesítésünkben igen magas a főnévi igenév indexe. Ezt az E (beszélt nyelvi) minta kiugróan magas előfordulási száma adja.¹ Az ok a megnyilatkozásoknak a beszédszituációhoz kötését, valamint a lezárását szolgáló fordulatok gyakori használata. (Pl. azt szeretném még elmondani, ...; Azt akarom hozzáfűzni, ...; Másnap már haza kellett utaznunk stb.)

Az igekötős alakulatok tehát -- morfológiai tulajdonságaik miatt -- nem követik az általános szófajgyakorisági rendet. Az összes igekötős szövegszó 2/3-a ige, a maradéknak több mint a fele igenév. Ezt a megoszlást keresztezik az általános műfaji jellemzők: a kevésbé verbális műfajokban (főleg a C mintában) megnő a főnevek aránya, az igényes, nagy explicitású szövegekben (B és C minta) általában nagy gyakorisággal szerepelnek a melléknévi igenevek. Igekötős melléknév kevés van, ezek mind melléknévi igenévből lettek szófajváltással.

¹ Ez nemcsak az igekötősekre vonatkozik: az egész E mintában a főnévi igenevek 2,77 %-ot tesznek ki (NAGY F.: 1,09 %; KESZLER B.: 1,64 %).

Irodalom

- AAPA XVIII: (Többen:) A szókincsfejlesztés szükségessége és lehetőségei az általános iskolában. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis XVIII/3. (1987).
- GARVIN, Paul L. (1973): A számítógép a természetes nyelv vizsgálatában. In: A nyelvtudomány ma. (Szerk.: Szépe György.) Gondolat K., 1973.
- JAKAB István (1976): A magyar igekötők állományi vizsgálata. NytudÉrt. 91. sz.
- KESZLER Borbála (1983): Kötetlen beszélgetések mondat- és szövegtani vizsgálata. In: Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. Tankönyvkiadó, 1983.
- NAGY Ferenc (1980): Kriminallisztikai szövegnyelvészet. Akadémiai K., 1980.
- PAPP Ferenc (1968): Amíg a gépi listából olvasható tanulmány lesz. Nyr. 92: 321--333.
- PAPP Ferenc (1975): Konkordancia: írói szótár előkészítése számítógépen. Nyr. 99: 351--355.
- J. SOLTÉSZ Katalin (1959): Az ősi magyar igekötők. Akadémiai K. 1959.
- VARGA Gyula (1987): Igekötős szerkezeteink szórendi jellemzői. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis XVIII/3, 107--119.
- ZSILKA Tibor (1974): Stilisztika és statisztika. Akadémiai K. 1974.

Abstract: (Part of Speech Distribution and Frequency of Words with Verbal Prefixes) Word class statistics, wrongly, only record separable verbal prefixes. We examine here a total of 10,750 words with verbal prefixes found in five texts of different genres (with a sum total of about 150,000 words). The question we want to answer is with what frequency and relative distribution the different classes of words with verbal prefixes (verb, infinitive, participle, gerund and noun) take part in text building.

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

FEKETE PÉTER

A FÖLDRAJZI NEVEK VÁLTOZÁSA HÍSZASZÖLŐSÖN

A földrajzi nevek állandóságának, változásának, elmúlásának vizsgálata éppen olyan fontos feladata a kutatásnak, mint a nevek keletkezése. A nevek egy részének keletkezési ideje igen messze korba nyúlik vissza, mások pedig szemünk láttára keletkeznek és múlnak el. A jövőendő kutatás feladatának tekinti annak a vizsgálatát, milyen névtípus az állandóbb, melyik változik vagy múlik el hamarabb, mik a változásnak vagy az elmúlásnak a feltételei, okai, törvényszerűségei, az egyes okok milyen változást idéznek elő a névben (LŐRINCZE, Földrajzi nevek élete. MNy. XIII. 3--25). A nevek változására hívja fel a figyelmet KÁLMÁN BÉLA is, hangoztatva a nyelvi közösség változását, az ember ún. természetátalakító szerepét (A nevek világa. Bp., 1967. 187--188.) INCZEFI GÉZA A földrajzi nevek névélettana címen foglalkozik a földrajzi nevek változásának kérdésével (Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Budapest, 1970. 52--71). A földrajzi nevek változásával is kapcsolatos SEBESYÉN ÁRPÁDNak a Magyar Nyelvtudományi Társaság névtudományi konferenciáján az élőnyelvi földrajzi nevekkel kapcsolatban kifejtett véleménye (Egy és más az élő dőlőnévanyagról. Névtudományi vizsgálatok. 1960. 82--85).

LŐRINCZE LAJOS idézett művében a nevek változását vizsgáló kutatásnak három szempontot ajánl. Szerinte vizsgálni kell a tájváltozást, az ember (birtokos, lakosság) változását, az ember és a táj közti kapcsolat változását mint a névváltozás okait, továbbá ezeken belül a változások módjait és formáit: a név elmúlását, a név hangalakjában bekövetkező változást, a jelentésváltozást, a jelölésváltozást stb. (i. m. 20). SEBESYÉN ÁRPÁD a terület és a lakosság kapcsolatának intenzitása oldaláról közelíti meg az élő névanyagot, s közben olyan tényeket sorol fel, amelyek a nevek továbbélése, változása, kihalása szempontjából rendkívül fontosak, nélkülük ebben a kérdésben nem lehet előbbre jutni (vö. i. m.

83--84). Talán ide kívánczik még KÁZMÉR MIKLÓSNak az a véleménye is, hogy a földrajzi nevek közötti minőségi különbséget funkciójukban kell keresni (KÁZMÉR, A földrajzi nevek egyik elméleti kérdéséhez. Névtudományi vizsgálatok. 1960. 88). KÁZMÉR megjegyzése DEME LÁSZLÓnak szánt válasza volt arra, hogy minőségi különbség van a dűlőnevek, valamint a helység-, víz- és hegységnevek között. KÁZMÉR a funkció szempontjából teljes értékű tulajdonneveknek tartja a határneveket (i. m. 86--87). Úgy gondolom, hogy a földrajzi nevek változásának vizsgálatakor ennek a funkciónak, a funkció változásának vizsgálatát sem lehet figyelmen kívül hagyni.

Tiszaszőlős összegyűjtött földrajzi neveinek felhasználásával, az adatközlőktől szerzett ismeretek alapján, a különböző szakirodalom segítségével igyekeztem a faluban a nevek változását nyomon követni. Tapasztalataimat -- a teljesség igénye nélkül -- az alábbiakban rögzítem.

A lakosság egyes rétegeinek névismereite lényegesen különbözik egymástól. A névismeret elsősorban az emberek korától, a korábbi foglalkozásától függ, de nem lehet említés nélkül hagyni még néhány más lényezőt sem (a határnak hány tájrészén volt a földje, az egyének a szerepe a faluközösség életében: esküdt ember, bíró, falusi kisbíró stb.; barátsági, rokon kapcsolatok stb.). Legtöbb nevet azok a nem nagy földterülettel rendelkező középparasztok ismernek, akik kevés földjük mellett mindig béreltek a határ különböző részein, eljártak fogattal dolgozni az iga nélküli kisebb és nagyobb birtokkal rendelkezők földjeire, fuvarát vállaltak stb. A nagy rokonsági és barátsági kapcsolatok úgy játszanak szerepet, hogy divatos volt kalákában dolgozni, egymást segíteni, másrészt a falusi társas élet korábban intenzívebb volt a mainál. Vasárnaponként, ünnepeken, disznótorok, keresztelők, lakodalmak alkalmával beszédtema volt a föld, a határ, a termelés, s ez a nevek ismeretét, terjedését, fennmaradását segítette.

INCZEFI GÉZA a névismeretben különbséget tesz a telekkönyvben rögzített hivatalos nevek és a szójhagyományban élő határrésznevek között. Makk környékén a falunak valamennyi helybeli lakója ismeri a település határának hivatalos dűlőneveit, ezeket a neveket használják, és lokalizálni is tudják. Ezzel szemben a szójhagyományban élő határrésznevek ismerete nem ilyen általános (INCZEFI, i. m. 52--53). Tiszaszőlősre vonatkozóan ezt nem lehet így általánosan kijelenteni. Az kétségtelen, hogy a hivata-

los nevek nagyobb részét itt is ismerik, de számos nevet lehet felsorolni arra vonatkozóan, hogy a lakosságnak csak az a rétege ismeri, amelyiknek azon a tájrészen volt földje. A dűlő köznevet még az ismert hivatalos nevekben is legfeljebb csak akkor használták s használják, ha a megkülönböztető eleme személynév, valamint a Szőlő kisebb dűlőinek elnevezésére (Első-dűlő stb.). A hivatalos nevek közül azokat ismerik általánosan, amelyek a népi névadás termékei, vagy amelyek a határnak legfontosabb részei, valamilyen szempontból jelentős szerepet töltenek vagy töltek be a lakosság életében (jó termőföldek, nagy területek, sok ember került velük kapcsolatba stb.). Az a valószínű, hogy ezek a nevek akkor is általánosan ismertek lennének, ha a hivatalos iratban nem szerepelnének. Az nem kétséges, hogy a nevek fennmaradására, esetleg terjedésére nézve kedvező, ha írásba foglalják, a hivatal is terjeszti, de a régebbi korokra nézve a szerepét nem lehet eltúlozni. A hivatal befolyása a korábbiakban kisebb volt a mainál. Öröklés, birtokpercek, adás-vétel kapcsán, esetleg adózáskor találkoztak vele, de egymás között akkor is a szájhagyományból ismert nevet használták, nem sokat adtak a hivatalra, amellyel ilyen szempontból különben is a lakosság kisebb részének volt kapcsolata.

A falumban szerzett tapasztalatok SEBESTYÉN ÁRPÁDOT igazolják abban, hogy amint az egyén szókincese csak hányada a nyelv szókincsének, éppen úgy a faluközösség tagjai is csak egy-egy nem teljesen azonos részét ismerik a falu kollektív tudatában meglévő helynévanyagnak (i. m. 84). Csak néhány olyan embert találtam, aki részletesebben ismerte a határ neveit (azok sem mindet), s ezek olyan emberek voltak, akik életük alakulása következtében a határ minden tájrészével kapcsolatba kerültek. Részes munkásként különböző gazdáknál dolgoztak (egynél-egynél egyfolytában több évig is), volt, aki híres orvvadász hírében állt.

Megfigyelésem szerint nagyon kicsi azoknak a neveknek a száma is, amelyeket mindenki, illetve a túlnyomó többség ismer. Ezek mind nagy területű tájrészek vagy belterületi nevek: Aranyos, Aszó /igen régi név, már az 1500-as években megtalálható, Csú, Pünkösdtő, Sirok /már 1256-ban ismerték (GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. III. 137), Domaháza (falu volt), Döglött, Felső-föld, Gellért, Gyep, Nóborda, Oszkár, Páncélos, Rókás, Sulymos, Sziget, Szőlő, Temető, Tisza, Tisza-gát, Tó, Iopáncs, Újsor, Vadas. Az ismeretet befolyásoló

tényezőként ezeknél a neveknél első helyen kell említeni a tájrésznek a falu gazdasági életében betöltött fontos szerepét.

Az Aranyos, Aszó, Csű, Domaháza, Uszikár, Páncólos, Rókás a határ legtávolabb eső területei, mégis általánosan ismertek. Az Aszó, Csű, Domaháza, Gellért, Uszikár, Sulymos urasági birtok volt, ennek ellenére közismert. Az egy táblában levő hatalmas határrész nevei ezek, ennek alapján érthető közismertségük.

Akkor még a távolság is kedvezett egyes esetekben a fennmaradásnak. Sok kiserbernek volt ott földje, a távolság úgy jelentkezett, mint kedvezőtlen adottság, korán kellett kelni, elfáradtak, mire kiérték, csak késő este értek haza, az asszonyoknak nyári időben, aratáskor messze kellett vinni az ételt, nem lehetett a gyerekekre bízni az étel kivitelét stb. Ez mind olyan tényező, amely beszédtema volt a lakosság között. Mindez azt bizonyítja, hogy a távolság nem mindenütt és nem minden esetben akadályozza a név közismertségét. A falu közelében levő neveknél a település közelsége Szőlösön is lényeges, segíti a név fennmaradását.

A Heves Megyei Levéltárban őrzött régi térképek, tagosítási, arányosítási, legelőelkülönítési, úrbérrendezési stb. ügyiratok arról tanúskodnak, hogy a szőlősi határ vizes és száraz területeit nagyon sok névvel különböztették meg egymástól. A térképek egy része rendezés előtti, más része rendezés utáni. A tagosítás az ősi birtokállapotot megszüntette. A régi dűlők helyébe más formájú, kevesebb számú dűlő lépett. A tagosítási munkálatok a régi állapot felvételével kezdődtek, s a tagosítás előtti térkép a régi állapotot mutatja. A tagosítás után is térkép készült, amelyen a mérnök gyakran számokkal jelzi az új dűlőket vagy pedig elnevezi, de nem a régi névvel (vö. GYÖRFFY ISTVÁN, MNy. XXIV. 361.). Számos névben nyomon lehet kísérni ezt a dűlőváltozást a faluban is. A Csonka-dűlő, Csúcs-dűlő, Határbeli, Rövid-dűlő stb. mind ennek az emlékei. A tapasztalat azonban azt is mutatja, hogy ezek a nevek, legalábbis a neveknek egy része a tagosítás után még tovább élt. Még most is van pl., aki a Rövid-dűlő helyét meg tudja határozni. A régi vizes területeken kialakított szántóföldek régi neveit még szántóföldként is sokáig tovább használták, nem egy közülük ma is él. A tagosítással együtt járó vízszabályozás azt is jelentette, hogy az addig nádat, halat, legelőt adó területek termővé váltak. Ez azzal járt, hogy a tájrész fontossága nem csökkent,

hanem még fokozódott. Ennek következménye lett a név továbbélése, majd a megváltozott körülmények következtében lassú módosulása, változása s egyeseknek a későbbi kihalása.

Tiszaszőlősen legfeltűnőbben ez abban nyilvánul meg, hogy a Ló, ér, helyébe sok esetben a fenék, majd a lapos lépett (l. később).

Mindezek azt mutatják, hogy a nevek változását csak szorosan annak a faluközösségnek életével, életének alakulásával lehet vizsgálni, amelyik ott él, élt és munkálkodik, amelyik a változásnak közvetlen szemlélője, vagy a változásnak előidézője, elindítója volt. Ez az a pont, amit SEBESTYÉN ÁRPÁD a terület és a lakosság kapcsolata intenzitásának nevez (i. m. 84). Ez az intenzitás azonban koronként változik. SEBESTYÉN ÁRPÁD idézett művében arról is tájékoztat, hogy az 1945 óta lefolyt hatalmas változás következtében a régi névanyag tekintélyes része feledésbe merült, ugyanakkor számos új név is keletkezett. A tájékozódásra ma is szükség van. A földek művelése sokkal belterjesebbé vált, a lakosság és a határ kapcsolata még intenzívebb lett. A tapasztalat azt mutatja, hogy új nevek az utóbbi időkben is keletkeztek. A nevek szaporodását idézi elő a tájismeret bővülése (i. m. 82). Ez megfigyelhető Tiszaszőlősen is. Egy 1930-as évek végén elárverezettett nagybirtok régi neve mellett (Keresztgát) megjelenik az új név a régi tulajdonos nevével (Levente-föld). Az ún. zsidótörvény szellemében kiosztott földek elnevezésére feltűnik az Üstreicher-föld (Osztréher-föld), a Klein-föld név. Az Üstreicher-föld ugyanakkor egészen rövid életű volt, mindössze 5--10 évig használták. Helyette a régi nevét vették újra elő (Csú, Csú eleje, Csú hátulja, Oszkár stb.). A földosztáskor még több hasonló név is keletkezett (Bobory-föld stb.). Nem soroltam fel mindazokat a neveket, amelyek a SEBESTYÉN ÁRPÁD által megállapított változást a mi falunkban is igazolják, bizonyítására csak néhány példát említettem.

Az intenzitás igazán nagy azonban Tiszaszőlősen az úrbérrendezés és a vele egyidőben történő vízszabályozás idején volt. A művelés alá fogás következménye lett a nevek nagymértékű elterjedése, később új nevek keletkezése. Az új és a régi sokáig együtt élt, majd az egyik vált általánossá, a másik kihalt. Arra is számos példa van, hogy a tájváltozással mind a kettő, esetleg több is kihalt (l. később). A falu életében olyan nagy változás a nevek szempontjából még az 1945-ös földosztás sem volt,

mint az úrbérrendezés és a vízszabályozás. Ennek következménye, hogy keletkeztek ugyan új nevek egészen a legújabb időkig, a termelészövetkezet megalakulásáig, de összességükben, a vízszabályozás, a művelés alá fogás idején meglevő gazdag névanyaghoz viszonyítva, a nevek száma csökkent. A víznevek tekintélyes része kihalt, de ez a jellemző a térszínforma-nevekre is. Az Aranyos név eredetileg a Tisza közvetlen közelében levő kis területet jelölte, ma már egy nagy határrésznek összefoglaló neve, mellette egyre jobban visszaszorult az Aranyosi-kaszáló, Aranyosi-fenek, Aranyosi-erdő stb. név, kihalt az ugyanezen a tájrészen lévő Iáglát, illetve Iáglás is, mivel a névadás alapjául szolgáló, különböző vizek által kisebb háttér területre tagolt tájrész is eltűnt. A Ió művelés alá fogásával a mellette levő Farkas-sziget egy részének a neve is Ió lett.

Nem lehet említés nélkül hagyni a kornak szemléletet alakító szerepét. A tiszaszőlősi példa azt is igazolja, hogy az a szoros kapcsolat a táj és az ember között, amelyik még a felszabadulás utáni időkben is megtalálható volt, ma már nem erősödik, hanem egyre gyengül. A faluban már nem lehet általánosnak minősíteni a tájismeret bővülését. A régebbi korban az ember jobban együtt élt a tájjal. A föld mindent jelentett a számára. A Felső-föld a jobbágnak a szántót, a rét a kaszálót és legelőt, a nád az építkezéshez szükséges anyagot, a tüzelőt, a víz a halat, sulymot stb. A vízszabályozás után még inkább a kenyeret jelentette. Reggeltől késő estig a határban töltötte minden idejét. A fenék, a hajlat védte a széltől, ahol a lovát etethette, ahova ebéd időben ő is elhúzódhatott stb. Minden talpalatnyi földhöz ragaszkodott. Ismeretesek azok a perlekedések, amelyek sokszor egy-egy barázda elszántásáért évekig folytak. Mindennek a következménye, hogy szüksége volt a névre is.

Ez a ragaszkodás ma már nem figyelhető meg. A fiatalság számára nem azt jelenti a föld, mint az idősebb embereknek. Egy részük el is megy a faluból, más részük otthon vállal ipari jellegű munkát. A gépi műveléssel teljesen eltűnnek a fenekek, a hajlatok, a jelentőségüket pedig egyébként is elveszítették.

A változott szemlélet kedvez az új jelölési mód terjedésének. Szőlő-szőn a termelészövetkezet nyilvántartásában a nagyobb határrészek kezdőbetűi számokkal együtt szerepelnek. A Felső-föld megnevezés F. Ez a fajta nyilvántartás csak az egész nagy határrészekre terjed ki, a kisebbeknek

még a kezdőbetűiket sem használják, csupán egy szám áll a jelölésükre a nagy határrész nevének kezdőbetűjéhez kapcsolva. A régi értelemben vett kapcsolat csak a zártkertnek minősített Szőlőben található meg, s ott minden régi név elevenen él (Első-dűlő, Középső-dűlő, Hátulsó-dűlő).

A faluban fellelhető 484 (élő és levéltári) névből az ismertetett elvek alapján 262 név az élő, de általánosan ismertnek csupán 94 tekinthető. Ebből 68 külterületi, 26 belterületi név.

Az általánosan ismert nevek a belterületen: Szövetkezet köz, Kereszt út, Köves út, Jegyző-kert, Jegyző köz, Vadas, Liget, Csireülés, Csirezug, Salétrom-kút, Fúrott-kút, Kakas kút, Csorda járás, Csürhe járás, Temető, Zsidó-temető, Újsor, Topáncs, Petykér, Szobor tér (de inkább Szobor), Templom-kert, Nóborda, Kis köz, Piaci-kút, Jóvér-műhely, Fényes. Ezekből a nevekből a Fényes kivételével hiányoznak a hivatalos belterületi nevek.

Jellemző, hogy egy kivételével (Fényes) a felsorolt belterületi név népi elnevezés. Az 1940-es évek hivatalos névadása egyet sem vett át közülük, hanem az általános szokás szerint a nemzeti múltnak (irodalom, történelem), a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom kiemelkedő alakjainak, három 1919-ben kivégzett falubeli kommunistának s elvont szimbolikus fogalmaknak a nevét választotta (Petőfi Sándor utca, Zrínyi Miklós utca, Lenin utca, Béke utca stb.).

A hivatalos nevek nem közismertek. Levelek postai címezésében, hivatalos iratokban használják ugyan, de az egymás közötti mindennapi érintkezésben nem. Ezeket a neveket jóformán csak az utcában lakók meg a hivatalos emberek ismerik, a falu közössége nem is tudja minden esetben azonosítani őket. Az ilyen új típusú személynévi hivatalos utcanevék száma a faluban 35.

A hivatalos nevek között azonban van egy viszonylag nem régi keletkezésű (1960-as évek), mindenki által ismert és használt név: Fényes. A termelészövetkezet által létrehozott vendéglő és szórakozóhely. A különböző kulturális versenyek színhelye is.

A falubeli tájékozódást elsősorban ma is a régi népi nevek szolgálják. Ezek jó része már nem az eredeti funkciót jelöli. A Jóvér-műhely által jelölt egykori kovácsműhelynek nyoma sincs, a mester is régen meghalt, a mai fiatalok már nem is ismerték, a Jegyző-kert is egészen más célt szolgál, a Csirezug nem zug, nem beszögellés, régen eltűntek a név-

adó, az elődök által jól ismert úgy nevezett vízcisirkék, a Kakas-kút sincs meg, a névadónak, a rézkekással díszített Kakas-malomnak is csak az emléke él stb.

Ezeket a neveket az ősöktől örökölték. Az új hivatalos neveket nem indokolta semmiféle változás, amit a falu lakói saját maguk tapasztaltak, átéltek volna, mint ahogy az a külterület esetében történt, ezért nem is használják.

Külterületi nevek: Part alja, Tó, Kis-Tó, Pünkösd-tó, Tisza-gát, Gát-órház, Domaházi-szőlő, Domaháza, Füredi út, Határ-fenek, Határ-hát, Rét, Csákány-szeg, Tó-hát, Kender-föld, Csontos, Csontos-lapos, Gyep, Csorda-Gyep, Első-dűlő, Középső-dűlő, Hátulsó-dűlő, Szőlő, Nagy-Szőlő, Sásas-lapos, Sásas-kút, Bobory-föld, Felső-föld, Rókás, Rókás-lapos, Szilvölgy, Bánó tanya, Páncélos, Igari út, Tajbok-hát, Tajbok-lapos, Aszó, Kis-Aszó, Nagy-Aszó, Alsó-rét, Gellért, Gellért-lapos, Tarján, Sirok, Sirok-lapos, Nagy-fok, Derzsi út, Csú, Porong, Oszkár, Ükör-tó, Döglött, Keresztgát, Kis-fok, Borjú-sziget, Sziget-szőlő, Kotú, Gyömölcsös, Duna-kunyhó, Pap ere, Tisza, Sulymos, Sulymos-zug, Sziget, Aranyos, Lapály, Kubik.

A 92 név az egész névanyagnak 19 %-a, az élő neveknek 35,11 %-a.

A 484 név 114 alapelemmel fordul elő. Az alapelemek közül 49 alapelem 167 névben megkülönböztető funkcióban is megtalálható. A 430 megkülönböztető elem közül 131 önálló földrajzi névből vált megkülönböztető elemmé, ún. másodlagos megkülönböztető elem. A példák arra is utalnak, amit SE-BESTYÉN ÁRPÁD úgy fogalmaz meg, hogy a már meglévő névanyag bizonyos fókig megszabja az új elemek létrejöttének módját (i. m. 83). Az új elnevezésre a már meglévő névanyagot használják fel valamilyen módon.

A nevek változásának okaként Tizzaszőlősön is megtalálható a tájváltozás, a birtokosváltozás, az ember és a táj kapcsolatának megváltozása, megfigyelhető a név kihalása, a névelváltozás, a jelöléstágulás, jelölésszűkülés, a jelölésátvitel.

A Tizzaszőlősön végbement névváltozásnak túlnyomó része a tájváltozással függ össze. Különösen nagy hatással volt a névváltozásra a vízsabályozás, az egész határnak művelés alá fogása. A vízrajzi neveknek már csa 32,77 %-a él, 67,22 %-a kihalt. A műveléssel szoros összefüggésben kell vizsgálnunk a térszínforma-nevek alakulását is. Évtizedek alatt

a műveléssel a térszínforma is változott, s ez kedvezett a nevek elsorvadásának.

A vízszabályozás, az úrbérrendezés előtt a falu határának csak körülbelül 1/3-a volt szántó, a 2/3 rész legelő, kaszáló, tó, vízjárta terület. A művelés alá fogás azt jelentette, hogy az egész határt termővé változtatták. Csupán egy, a falu határához mértén kis területet hagytak meg közlegelőnek. A vizek levezetése, a fokok, erek, fertők kiszáradása következtében megjelent a fenek, hát, lapos stb. A régi tó, ér, kaszáló felszántása, a tópart és a régi tó, illetve később tófenék évről évre történő egybeszántása nyomán a szintbeli különbség egyre kisebb lett. A tóra előbb a fenek, később egy-egy enyhe hajlat emlékeztetett. A ma is meglévő Ióhát és Ió neveket vizsgálva pl. nem, vagy alig észrevehető a szintbeli különbség. Ez is inkább csak akkor, ha az adatközlők emlékeztetnek rá. Általában ez a jellemző más nevek esetében is. Máskor semmiféle nyoma sem látható a régi állapotnak, a vizeket, erdőket, zugokat stb. csak a térképek segítségével lehet lokalizálni, ismét más esetben pedig még ilyen lokalizálás is lehetetlen. Az ér, fok, lapos köznévként ma nem is használatos, csak a nevekben él.

A térszínforma-neveknek ma már csak 40,67 %-a él, kihalt 59,33 %. A vízrajzi és térszínforma-nevek száma összesen 237, a névanyagnak 48,96 %-a. Ma csak 87 név, a vízrajzi- és térszínforma neveknek 36,70 %-a él. Ez az egész névanyagnak 17,89 %-a, a ma élő neveknek 33,20 %-a. A táj változásának következménye az lett, hogy a közel 50 %-os arány (vízrajzi nevek, térszínforma-nevek) 33,20 %-ra csökkent.

Az eredetileg 16 ér alapelemű névből pl. 11, a 11 fenék alapelemű névből 4, a 10 fokból 7, a 11 szigetből 6, a 30 tóból 25 név halt ki. A 119 vízrajzi névből kihalt 80, a 118 térszínforma-névből 70, a 60 gazdálkodástörténeti névből 29, a 27 növényzeti gyűjtőnévből 10, a 29 műtárgy-névből 12. A ma még élő 5 külterületi ér alapelemű név mindegyike szántó, a sziget közül 1 jelöl ma is szigetet, a tó közül egy sem tó.

A tájváltozás következménye volt tehát a térszínforma-nevek nagyszámú kihalása is. A határrendezéssel eltűntek a dűlők keskeny nyúlványai, velük kihalt az 5 farok alapelemű név. A vízből kiemelkedő hátaik jobban szembeötlők, mint a szántóföldek domborulatai. A 26 hát alapelemű névből 16 kihalt. A nevek egy részében szerepet játszhatott ugyan a birtokosvál-

tozás is (Uracs-hát, Taskó-hát stb.), de túlnyomó többségben a tájváltozás az oka a kihalásnak. A tó, fenék helyét a lapos foglalta el. Egy ideig vizes legelőt jelentett. Később a kiszáradás után felszántották, aminek eredménye, hogy a 29 lapos alapelemű névből 12 kihalt. A régi lét művelhetővé vált, megszűntek a nagy területű kaszálók, vele kihaltak a ráta alapelemű nevek.

A csárdák, kocsmák neve elpusztult az épülettel együtt (9 kocsmá, 1 csárda).

Az a tapasztalat, hogy az ún. jelentés nélküli nevekre a kihalás nem jellemző olyan általánosan, mint azokra a nevekre, amelyekben a nevek és a jelölt táj között szoros tartalmi összefüggés van. Túléltek a változásokot a Busznyák, Gellért, Iarján, Nóborda, Sirok, Lód, Uzskár, Iajbok stb.

Külön is említésre méltók a közlekedés céljára szolgáló nevek. A 81 névből 35 a hivatalos név. Ezek friss alakulások, a hivatal alkotásai, ezért élőknek kell tekinteni ugyan, de nem általánosan ismertek és használtak, így az összevetésből kihagyom őket. A leszámításukkal maradt 45 névből ma is él 34. Ez a régi neveknek 73,91 %-a. A 12 kihalt névből a tájváltozással függ össze a Gellért-gát, Határ-út, Pap ere-gát eltűnése. A tájváltozással együtt a birtokosváltozás is szerepet játszhatott a Darvas út, Györgyei-gát, Holittcher gátja kihalásában. Nemcsak a táj alakult át, ezekre a birtokosokra nem is emlékeznek az adatközlők.

Csupán néhány jellemzőbb alapelem és típus számadatát szándékoztam felidézni annak érzékeltetésére, hogy Szőlösön is különböző mozzanatok játszottak szerepet, de a névkihalás általános okozója elsősorban a tájváltozás volt.

A tájváltozással, birtokosváltozással vagy éppen az ember szemléletének alakulásával, a tájrész fontosságának előtérbe kerülésével stb. a név is megváltozhat. Kihalhat a név teljes egészében úgy, hogy más név nem is kerül a helyébe, máskor a megváltozott körülményeknek megfelelően az eredeti név módosul valamilyen formában, vagy éppen a régi név helyén egy új név jelenik meg.

A következőkban a teljesség igénye nélkül -- olyan neveket sorolok fel, amelyekkel valamilyen módosulás vagy változás történt. A változás szerteágazó, oka a legtöbb esetben a tájváltozás és a tájrész más-más

szempontú elnevezése. A kettő sok esetben összefügg egymással. Tapasztalható, hogy több névnek ma sem egyöntetű a használata, hanem változatok élnek a lakosság ajkán. A korábbi években ez a minál is jobban megfigyelhető volt. A történeti adatok szép számmal párhuzamos megnevezéseket is sejtetnek. Az alábbiakban nemcsak a ma használatos változatokat mutatom be, hanem az egyidejű vagy néhány évi különbségű levéltári adatok alapján a régi változatokat is számba veszem. Ezzel -- a történeti adatok segítségével -- a nevek időbeli változatos alakulását is érzékeltetni tudom.

A példák azt mutatják, hogy a közzavak változásához hasonlóan a földrajzi nevek alakulása sem egyöntetű, az új nyelvi forma megjelenésével a régi típus is tovább él még hosszú ideig. A régebbi adatoknál közlöm az évszámot is, a csak ma élőknel ez hiányzik. A kihalt nevek előtt a szokásos + jelet használom a kihalás érzékeltetésére, a ma is élőket a mai helyesírással írom, az azonos objektumra vonatkozás jelölésére az összetartozó neveket pontosvessző közé teszem.

Néhány névben a hosszú és rövid magánhangzós változatok élnek vagy éltek egymás mellett: rampa, rámpa; fenek, fenék; + Szartos (1859), + Szártos (1763); + Táglát hát (1863), + Taglat hát (1863), + Táglás hát (1863), + Taglás hát (1865).

Mássalhangzós változatoka keveset találtunk: Innekső-dűllő, Innenső-dűllő; Lapály, Rapály; Porong (1859), + Porond (1864); + Tarjányi dűllő (1859), + Tarján dűllő (1863), + Tarján dűllő (PESIY), Tarján.

A hangalaki változatok között a sajátos nyelvjárási alakokat (í-zés, zárt e, diftongusok stb.) nem sorolom ide.

Kevés a jelölt és jelületlen kapcsolátú névváltozások száma: + Papere hátja (1845), + Papere hát (1859), (1863), + Papér hát (1863); + Pünkös Java (1845), Pünkösdtő (1859). Pynkusd formában 1256-ból Györffy György feltünteti (i. m.).

A jelölt és jelületlen változat néhányszor -i képzős változatban él együtt. Ezek a változatok valószínűleg úgy keletkeztek, hogy a településnevek analógiájára a határnevekhez is hozzájárult az -i képzős megkülönböztető elem egyébként is nagyon gyakori a szőlősi nevekben. + Aranyos erdő (1854, 1859), Aranyosi-erdő (1864); + Busznyák halom dűllő (1859), + Busznyák halmi dűllő (1864); + Kiss Szilvölgy dűllő (1859), +

Kis Szilvölgyi dűllő (1871); + Tarjányi dűllő (1859), + Tarján dűllő (1863).

Kevés a képzős és képző nélküli változatnak egymás melletti használata is: + Cserjés (1863), Cserje (1863).

Valószínűleg az -at, -et képző elavulásával függ össze a név változata az alábbi nevekben: + Táglát hát (1863), + Taglat hát (1845), + Táglás hát (1863), + Taglás hát (1863).

A -d képzős változatra két név található, a történeti adatok korában azonban egy évszázadnyi különbség van: + Kis Aszód Ér (é. n. Régi térképek a XVIII. századból H. m. Lt.), + Kis Aszó ér (1845); + Nagy Aszód Ér (é. n. Régi térképek a XVIII. századból. H. m. Lt.), + Nagy Aszó Ér (1845).

Meghatározó elemként a rövidebb és hosszabb alak egymás mellett egyaránt előfordul: Dög-Tisza, Döglött-Tisza; Domaháza (1427), + Dumánháza (1482); + Kalmár Jánosné köze (1864), Kalmár köz; + Határbeli csúcs dűllő (1864), + Határ dűllő (1864).

A nevek változásának forrásaként megtalálható a többtagú nevek rövidítése. A többtagú név utótagja kiesik, a név egytagúvá válik, az eredetileg meghatározó elem veszi át mindkettőnek a szerepét, akárcsak a köznévi jelentéstapadásnál. A rövidült alak s a teljes név névváltozatként sokáig egymás mellett élt vagy él (Döglött-Tisza, Döglött stb.).

A névváltozatok nagy csoportja a föld változatos, más-más szempontú megnevezése alapján született. Ha valamely tájrész megnevezésére új névadó indíték merül fel, akkor újabb nevet ad a közösség, s a két vagy több név együtt él, írásban is használják valamennyit. Ezek jellegükben eltérnek az eddig tárgyalt nevektől, de mégis változatok azon az alapon, hogy egy tájrésznek két vagy több együtt élő megnevezései. Ezt a jelenséget nevezi INCZEFI egy nyelvben jelentkező párhuzamos névadásnak (Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Budapest, 1970. 60). Az ilyen változatok keletkezésének oka a legtöbb esetben a tájváltozás, ritkábban a birtokosváltozás (esetleg a kettő együtt), a táj és az ember kapcsolatának a változása, a dűllővel kiegészített neveknél a hivatal hatása. Egyes esetekben különösebb ok ma már fel sem deríthető.

A nevekkal itt csak egy évszámot írok ki, vagy ugyanazt az évet, vagy pedig azokat az éveket, amelyek legközelebb vannak egymáshoz: Aranyosi-átjáró, Aranyosi-járó, Aranyosi-rámpa (ez a változat valamennyi átjáró névben megtalálható); Aszói-út, Vonal-út; + Csali (1840), + Becsali kocsmá (1840); + Csapó (1859). Megjegyzendő, hogy ezen a helyen korábban egy Kicsapó-fok elnevezésű árok volt. + Káposztás (1880); + Busznyák dűlő (1859), + Busznyák halom dűllő (1859); Csontos (1859), Csontos-part; Gyep, Nagy-Gyep, Csorda-Gyep; Csorda járás, Csürhe járás; Cső (1859), + Csüllő erdő (1859), Oszkár; + Komjáthy (1359), Domaháza (1427), + Domaháza (1482), Domaháza (1476; 1866); Első-dűlő (1886), Innekső-dűlő, Innenső-dűlő; egyesek szerint volt Koldús-dűlő neve is. Falu földje, Sziget, Nagy-Sziget, + Sziget hát (1846); + Gellért Dűllő (1859), Gellért (1859); + Gellérthát (1863), + Gellértháti dűlő (1863); Gólyaház, Révház; + Göbe hát (1859), + Göbehát kaszáló (1859), + Göbe kaszáló (1865); + Halászi út (1865), Tóth Pista útja; + Halsózó tó (1859), + Halsózó (1864), + Úsztató (1864), + Juhúsztató (1885); + Kender Tó (1845), + Kenderáztató (1859), + Kenderáztató Szartos (1859), + Szartos (1859), + Szartos víz (1863), + Kenderáztató fenek (1863), + Kenderáztató víz (1863); Tiszagát (1864), Védgát (1865), Gát; Kereszt-gát (1863), Levente-föld; Kis-Aszód-hát (1865), Kis-Aszód-part (1865); Cserje (1863), + Cserjés (1863), + Cserjés dűlő (1884), Kis-Nyilas (1886); + Kis Sziget part (1846), Kis-Sziget (1863); + Kis sziget szőlő (1878), Sziget-szőlő (1879); + Kis Szilvölgy (1865), + Kis Szilvölgy dűllő (1871); Levente tér, Szobor tér, Szabadság tér; + Nagy Jenő szőlője, Domaházi-szőlő; + Nagy Ráta (1863), Nagy-Nyilas (1886); + Nagy Szilvölgy (1859), + Nagy Szilvölgy dűllő (1861); Szőlő (1859), + Szőlő dűllő (1893), Nagy-Szőlő (1859); Páncélos (1871), + Páncélos dűllő (1883); + Pap ere hát (1859), + Pap ér köz (1859), + Pap ere zug (1863); Pap Miklós-dűlő (1859), + Pap Miklós (1863), + Pap Miklós féle dűllő (1863); Porong (1859), + Tisza Sziget (1863), + Tisza szigetPorond (1865), + Porong sziget (1870), + Peres Sziget (1785); + Rókás dűllő (1859), Rókás (1863); + Rókás farka dűllő (1859), + Rókás Farka (1865); + Rókás csárda (1863), + Rókás kocsmá (1864); Sásas-hát (1859), + Sásas háti legelő (1859); Sulymos köz (1859), Sulymos-zug (1863), + Sulymos Szög (1884); + Tarján dűllő (1859), Tarján (1863); Vályogvető-gödör (1859), + Vályogködör (1865); + Jukas halom dűlő

(1859), + Lyukas halom (1859), + Julkashalom dűlő (1874); + Gellért háti legelő (1859), Kender-föld (1885).

Külön figyelemre méltó az ér, fenék, fertő, fok, lapos, tó alapelemű nevek alakulása. Ezért ezeket külön csoportba szedtem. Az azonos objektumra vonatkozást itt is az előbbieket szerint jelölöm. + Balázs halmi tó (1859), + Balázs tó (1865), Balázs-fertő (1864); + Borjú sziget tó (1863), + Nagyborjú sziget lapos (1863); Csontos-lapos (1859), + Csontos lapos tó (1863), + Csontos völgy (1863), + Csontos Tó (1863). Ez a terület ekkor közlegelő. + Fertő tó (1859), + Rókás fertő (1869). + Rókás tó (1859), Rókás-lapos (1876); + Gellért tó (1859), + Nagy Gellért tó (1859), Gellért-lapos (1865), Gellért; + Halászó tó (1859), + Halászó fenék (1863); + Nagy Aszód Ér (é. n.), + Nagy Aszó ér (1859), + Nagy Aszó tó (1859), Nagy-Aszó (1859), Aszó-lapos (a "Nagy Aszó ér 1863-ban első osztályú szántónak becsültetett"). (Fekete Péter: Tiszaszőlős földrajzi nevei. Kézirat. Továbbiakban, F. P.: i. m.); + Kis Aszód Ér (é. n.), Kis-Aszó-lapos (1859), + Kis Aszó ér (1865); + Kis fok lapos (1859), + Kis fok ere (1886); + Lippai ér (1863), + Lippai lapos tó (1863), + Lippai fenék (1883), Lippai-lapos (1886), + Lippai tó (1886). Minden esetben a telkesek legelője (L.: F. P.: i. m.). Ökör-tó-lapos (1859), Ökör-tó (1863); + Sásas fenék (1859), Sásas lapos (1863), + Sásas tó (1863). Minden esetben legelőnek minősítik (L.: F. P. i. m.). + Nagy Gyékényes (1859), + Nagy Gyékényes tó (1863); + Rendes ér (1854), + Rendes fok (1859), + Rendes (1863); + Sebes fok (1863), + Sebes víz (1863); + Szőlősi morotva (é. n.), Sirok (1863), Sirok-lapos (1859), + Sirok tó (1859), + Sirok dűllő (1897). Györffy Györgynél 1256-ból Syrok (i. m.). A terület 1859-ben és 1863-ban közlegelő és terméketlen. 1878-ban vízállás, később szántó (L.: F. P.: i. m.). Sós fertő (1859), + Sós Fertő tó (1863), + Sóstó (1863). Valamennyi esetben legelő (L.: F. P.: i. m.). + Sulymos tó és vize (1864), + Sulymos tó (1859), + Sulymos víz (1863), Sulymos tó medre (1864), Sulymos tó (1865), Sulymos, Sulymos-lapos; Szil-völgy (1859), + Szilvölgyi tó (1859), Szilvölgy-lapos (1859); Tajbok-tó (1854), Tajbok (1863), Tajbok-lapos (1882); Tó (1863), + Tó lapos tér (1863), + Tófenék (1893), Gyalogföld; + Tökös Tó (1845), Tökös-fenék (1859), Tökös-lapos.

A nevek arról tanúskodnak, hogy a táj változása a nevek változását

előidézi. Az új és a régi nevek egymás mellett élnek, van mikor együtt alkotnak új nevet (Ükörtyó-lapos stb.).

A nevek vizsgálatakor számos példát találtunk a jelölésváltozás különböző formáira. Ezeket részletesen nem elemzem, a jelölésváltozás legjellegzetesebb formáira utaló példákat azonban felsorolom. A jelölésváltozás Tiszaszőlősön nagymértékben összefügg a vízrajzi helyzet és a térszínforma változásával. Ahogy a régi állapot megváltozott, az egyes nevek jelölése fokozatosan kiterjed a szomszédos területeknek egyre nagyobb részére, ez pedig azzal járt, hogy más nevek által jelölt terület leszűkült, vagy az eredeti név teljesen kihalt. Néha a közismert nevet a táj megváltozásával egy másik tájrész jelölésére vitték át.

Jelöléstágulás

Aranyos. -- Eredetileg a Tisza partja melletti terület. Ma nagy határrész, a régi, kihalt Halászó-fenék, Czeglédi-hát, Göbe, Szartos stb. nevek által jelölt területek összefoglaló neve. Újabban egyre jobban a mellette levő Sulymos területére is értik.

Aszó. -- A Kis-Aszó, Nagy-Aszó és a területükön levő erek, háta (Aszó-part, Aszó-hát stb.) összefoglaló neve. Eredetileg két eret jelölt: Kis-Aszó-ér, Nagy-Aszó-ér.

Busznyák. -- A Busznyák-halom és a halom körül levő nagy határrész.

Csontos. -- Eredetileg háttas területet jelölt Csontos-part néven. Ma az eredeti háttas terület és a mellette levő lapos is (Csontos-lapos, Csontos-part stb.).

Csú. -- Eredetileg a határ legtávolabb fekvő részén levő erdő, a Csüllő erdő. Ma jóval nagyobb területnek, egy igen nagy határrésznek a neve.

Dunakunyhó. -- Ma már a régi kunyhó (halásztanya) körüli terület jelölőjévé vált.

Göbe. -- Eredetileg egy érnek a neve, később az ér melletti hátat is

jelöli. Ma már nem ismerik, csupán a Göbe-járó névben él, a terület neve pedig Aranyos (l. ott).

Határ-fenek. -- Eredetileg a külterület határa melletti fenék. Ma már a mellette levő, alig észrevehető hát is. Felváltva használják a Határ-hát névvel, amely szintén jelöli a feneket is.

Határ-hát. -- L. Határ-fenek.

Oszkár. -- Korábban tanyának a neve. Ma a tanya körüli nagy határrész, másik nevén Csú. A két név egymás mellett él.

Ükör-tó. -- Ma az Oszkár melletti nagy határrész. A korábbi tó helyén levő fenékszerű hajlatnak (külön neve Ükör-tó-lapos), valamint a mellette levő nagy háttas területnek a neve.

Pap ere. -- A régi patakmederre emlékeztető hajlatnak és a mellette levő háttas területnek, valamint a korábban Kis-Pap ere név által jelölt határrésznek a neve.

Pünkösdtó. -- Az eredeti tó (ma nagy, széles lapos, tavasszal sokszor vízállás) és a mellette levő háttas terület.

Rókás. -- A korábban több név által jelölt (tó, fertő, lapos, hát, halom, farka) nagy határrésznek összefoglaló neve.

Sirok. -- Korábban tó, lapos. Ma a mellette levő háttas terület is.

Sulymos. -- Eredetileg félkör alakú tó. Ma a régi tó zuga (Sulymos-zug) és a körülötte levő nagy terület is. (L. Aranyos.)

Tajbok. -- Ma egy régi tónak (Tajbok-tó) és a későbbi laposnak (Tajbok-lapos), a mellette levő háttasnak és a határrész keskeny nyúlványának (fark) a neve.

Tó. -- Ma a régi tó melletti Farkas--szigetnek is a neve.

A jelöléstágulás példával kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a mai állapot és a múlt századi levéltári anyag (iratok, térképek) alapján így kell minősíteni. Mindenképpen meg kell azonban azt is állapítani, hogy ha történetileg régibb korokra tekintünk vissza, akkor a differenciálás és integrálódás tárgyi-névtani tendenciák nyomait is tetten lehet érni.

A mai Pünkösdtó 1256-ban Győrffy Györgynél Pynkusd, a Sirok pedig Syruk (l. i. m.). Elképzelhető így, hogy a felsorolt nevek egyike-másika valamikor egy terület összefoglaló neve volt (Rókás, Tajbok stb.), s a

hasznosítás, később a művelés intenzitásának növelése során alakultak ki az egyes kisebb részek külön megnevezései (Rókás-hát, Rókás farka stb.), majd az újabb irányú, térszínforma változások (l. előbb) következtében bekövetkezett a jelöléstágulás;

A néhány jellemző példa vizsgálata azt mutatja, hogy Tizzaszőlősen a határ változásának következményeként a jelöléstágulás nagy mértékben érvényesült, aminek a következménye igen sok név kihalása volt.

ABSTRACT: (The changing of the geographical names in Tizzaszőlős) The study, using up the total (both present and historic) vocabulary of the geographical names in a village called Tizzaszőlős, examines the variants and the changes of the names motivated by the social activity and remaking of nature.

The author compared the names of his native land with the manuscripts, historical maps and archivalia after the experiences and researches of his own. The ample sources made it possible to analyse a great number of geographical names. We can watch the co-existence and the struggle of the variants with the final triumph of one of them.

BÍRÓ FERENC

SEMÉLYNEVEK KÖRÜSLADÁNY FÖLDRAJZI NEVEIBEN

A földrajzi nevek tipológiájában külön csoportot alkotnak -- a csak köznévi elemekből állóktól elkülönítve -- a személynévi eredetű tagból álló, a személynévekből származó, a személynéveket is tartalmazó alakok. Az ilyen típusú földrajzi nevek szerkezetét vizsgálva azt láthatjuk, hogy egy részük pusztán személynévvel mutat egyezést, más részüket viszont személynév és köznévi elem(ek) együttese alkotja (vö. INCZEFI 1970, 31--34).

LŐRINCZE LAJOS (1967, 15--17) fontosnak tartja tájanként, településenként megvizsgálni a személynévvel való névadási szokások, névadási módok történetét; bemutatni az egyes idetartozó névtípusok keletkezését, elterjedését, változását, a személynévek különböző formáinak a névadásban betöltött szerepét. Ez a dolgozat az ő elképzeléseinek, javaslatainak a megvalósításához próbál apró adalékokkal szolgálni egy község személynévi eredetű földrajzi neveinek a bemutatásával.

Körösladány (Békés megyei község) élő és történeti földrajzi neveit összegyűjtve, az egyes nevek keletkezését, felépítését, szerkezetét is vizsgálni fogom. A teljes névanyagon belül a személynévi eredetűek meglehetősen magas száma indokolja a más eredetűektől való elválasztásukat, az önálló fejezetben való feldolgozásukat. Ebben a személynévek felhasználásával keletkezett földrajzi neveket további alcsoportokra bontva rendszerezem az alkotóelemek szófaji, alaki felépítése szerint. Így a jelen kis összegzés a Körösladány földrajzi nevei rendszerét feldolgozó munkának egy fejezete lehet majd.

A községben a személynévi előzményt (is) tartalmazó földrajzi nevek keletkezésének az alapja az esetek többségében a valóságos birtoklás. A környezet a tulajdonos (esetleg több közül az egyik) nevével jelöli vagy különbözteti meg a táj egy részletét a másiktól.

A magyar nyelvben a valóságos birtoklás kifejezésének régi formája

az, amikor a birtokos neve minden toldalék és járulék nélkül válik földrajzi névvé (LŐRINCZE 1967, 15). Ilyen esetben a puszta embernév névátvitel útján lesz egy-egy földrajzi egység jelölőjévé. Az efféle lefró és információs érték nélküli jelnévnek tehát sem községi jelentése, sem területábrázoló funkciója nincs, csak identifikál (vö. J. SOLTÉSZ 1979, 83).

A személynév a kételemű földrajzi névben lehet alapelem és megkülönböztető elem egyaránt. Ha a személynév alapelem, a köznévi pedig megkülönböztető elem, akkor a köznévi előtag a csupán köznévi tagokból álló nevek előtagjához hasonló szerepű. Leggyakrabban az alapelem nagyságát, minőségét, korát, helyzetét, alakját, helyét határozza meg. Ha viszont a köznévi tag az alapelem, akkor a csak köznévi tagokat tartalmazó nevekkel azonos jellegű tipológiai alaprendszerbe foglalhatók (vö. INCZEFI 1970, 75).

Külön csoportba sorolhatók a három- vagy többeleműnek minősített és személynévi előzményt is tartalmazó földrajzi nevek. (Ezek keletkezéséről, a nevek elemeinek egymáshoz való viszonyáról a harmadik csoport tárgyalásakor lesz szó.)

E három nagyobb csoporton belül a személynevek alkotóelemeinek, illetve a személyneveknek és a közneveknek az egymáshoz való viszonyából adódó alak-, mondat- és jelentéstani különbségek a személynévi helynevek rendszerében sok alcsoport felvételét kívánják meg. A felosztás elkészítésekor SZABÓ T. ATTILA, KÁZMÉR MIKLÓS és INCZEFI GÉZA rendszerezései szolgáltak alapul. Jónéhány elnevezésről azonban úgy véltem, hogy azok külön csoportba vagy alcsoportokba oszthatók be. Ez főként a három- vagy többelemű nevekre vonatkozik. Az ilyen nevekben a személynév nem közvetlenül vált földrajzi névvé, hanem korábban egy másik (rövidebb alakú) név részévé lett, majd ez a földrajzi név bővült egy újabb elemmel összetettebb földrajzi névvé.

Szintaktikai viszonyaikról megállapítható, hogy a két- és többelemű nevek tagjai között jelzői kapcsolat van, mégpedig vagy birtokos, vagy minőségjelzői.

Az összegyűjtött személynévi előzményű nevek döntő többsége külterületi helyet jelöl, ezért nem tartottam szükségesnek, hogy az aránytalanul kevés belterületi nevet azoktól elszakítva rendszerezem. (A belterületre a név után zárójelben bt. rövidítés utal.)

Nem szerepelnek a felosztásban az utcanevek, mivel minden személynevet tartalmazó utcanév hivatalos (mesterséges) névadás eredménye.

A tanyanevek közül elsősorban a történetieket vettem számba, az élők közül csak annyit és olyanokat, amennyi és amilyenek a különböző típusok bemutatásához szükségesek voltak. Úgy gondolom, ezek a nevek csak a terjedelmet növelték volna, de új típust már nem jelentett volna egyik sem.

A nevek köznyelvi és mai helyesírású alakjukban kerültek a rendszerezésbe, a történetiek (zárójelben) a források eredeti írásmódjával is, ha az eltér a maítól. A történeti nevek után zárójelben közlöm a forrásjegyzékben szereplő megfelelő sorszámot és az oldalszámot. A már nem élő történeti nevekre X jel utal.

A római számmal jelölt három fő csoporton belül az alcsoportok elkülönítése az összetevők szófajai és alaki elemei szerint történt. Így az alcsoportok élén -- a betűjel vagy a sorszámnév után -- ezek megnevezése található.

I. Pusztá személynévből alakult egyelemű földrajzi nevek

KÁZMÉR MIKLÓS (1957, 45, 55) az itt felsorolt nevekhez hasonlókat részben egyszerűen alapelemeknek, részben 0 fokú -- ún. tapadásos jelentésátvitellel utótagjukat elveszítve megrövidült -- alapelemeknek tekintette. Különösen a régi nevek esetében ezek szétválasztása lehetetlen, így ezzel a dolgozat nem is foglalkozik.

Körösladányban egy-egy földrajzi egység neveként állhat(ott):

A) Pusztá keresztnév, illetve egyelemű személynév:

1. Női: Mária.

2. Férfi: X Károly (27: Carol), X Iván (30), Gyula (26), Gyulai (28).

B) Férfi szentnév (becézve is): X Szentmihály (4: Zentmihal), Jézuska.

C) Pusztá családnév: Andrócki, Bak, X Bocskai (28), X Bögře (19), Cibulka, Cserepes (42), Csiga, Csillag, Egeresi, Fazekas, Földvári, Hímer, X Kárász (37), Kardos, Marek, Mizák, Pap, Szarka, Vad, Vajna. (Ezek bizonyosan többelemű nevekéből keletkeztek utótagjuk lekopásával. A Kardos nevű területet például néhány évtizede Kardos(ék) földjének, Kardos-féle földnek, a rajta álló épületet pedig Kardos-tanyának nevezték.)

D) Családnév + keresztnév (becézve is): Nagy Elek, Kis Laci, Lajos Pali, Szabó Laci.

E) Ragadványnév + családnév: Réz Pap.

F) Családnév + családnév: Kéki-Boda, Dorogi-Molnár, Major-Bíró, Makra-Csonka, Tóth-Aranyi.

A C, D, E, F pontokban felsorolt élő neveket az 1960-as évek elejétől a község egyik termelőszövetkezetében kezdték el használni, a régi földtulajdonosokról megnevezve az adott területet. Az F pontban közöltek két volt tulajdonos nevét összekapcsolva jelölnek egy-egy nagyobb földterületet.

II. Személynév és egy köznév kapcsolatából alakult kételemű földrajzi nevek

A csoporton belül a köznévi alapelemű nevek számukat és használatuk gyakoriságát tekintve megelőzik a személynévi alapeleműeket. A személynévi megkülönböztető elem szerepe merőben eltér a közneveiktől, mert csak az identifikálás (kihalt személynevek) vagy a valakihez való tartozás, valaki mellett való lét (élő nevek) kifejezője.

Személynevek mint megkülönböztető elemek

A) Keresztnevek

1. Női keresztnév (becézve is) + köznév: Mária-major; Erzsébet-dűlő; Erzsébet-liget (bt.); Rózsi-bolt (bt.); Lája-major.

Keresztnév + -i képző + köznév: Máriai dűlő.

2. Férfi keresztnév (becézve is) + köznév: János-major, Lajos-major, X Pepinier-major (41); Árpád-zug (42), Gerzson-zug (38), László-zug (19. 173); X Jancsi-puszta (9. 98).

3. Egyelemű személynév + köznév: Az alapelemek jelentése szerint:

a) Víznevek: X Györk-ér (6: Györk Ér), X Gyula-fok (32: Gyula fok), Ivánfenék (10: Ivány fenék; 26: Ivány Fenék), X Iván-fok (44: Ivány fok), X Iván-tó (40: Iván tó), X Zován-ér (27: Sovan Er), X Zován-fenek (27: Zován Fenek), X Zovány-tó (5: Zovány tó).

b) Térszinformák nevei: X Iván-puszta (22. 112: Iván puszta), Ká-

roly-puszta (33: Károly puszta), X Károly-síkság (36: Károly síkság), Mihály-halom (28: Mihál Halom), Mihály-zug (42).

c) Gazdálkodástörténeti nevek: X Károly-föld (32: Károly föld), X Károly-major (34: Károly-major).

4. Egyelemű személynév + birtokos személyragos köznévi:

a) Víznevek: X Györk ere (26)~Györk eri (9. 102), X Iván ere (28: Iván Ere), X Iván foka (25: Iván Foka), X Óván foka (18. 68: Ován foka), X Zovány foka (5. 32).

b) Térzsinformanevek: Mihály halma (30: Mihály Halma), X Óván laposa (18. 68: Ován Lapossa).

c) Gazdálkodástörténeti nevek: X Mihály molna (5. II. 198: Mihály-molna), X Szentmihályegyháza (4. 115: Zentmihal eghaza), X Szentmihálytelke (5. II. 199).

d) Növénynevek: Márkus fája, László tövise (4. 112).

5. -i képzős egyelemű személynév + köznévi: X Gyulai erdő (6), X Gyulai fok (10), X Károli derék (28), X Károlyi forduló (9. 41), X Károlyi gát (26), X Károli sziget (26), X Károli szék (12. 43), X Károli telek (9. 21), X Károli út (6).

B) Családnevek

A személynévi megkülönböztető elemű és köznévi alapelemű nevek meghatározó tagja leggyakrabban családnév. (A nevek nagy száma miatt az alcsoportokat itt is tovább tagoltam az alapelemek jelentése szerint.)

1. Puszta családnév + alapelem (ritkán személyragozva):

a) Víznevek: Buga-sziget, Csikós-kút (bt.), Lőrinc kútja.

b) Térzsinformanevek: Bak-zug (42), Benke-zug, Gulyás-zug, Kardos-zug, Lux-zug, F. Nagy-zug, Patkós-zug, Perecz-zug (17. 130), Puskás-zug (38), Szatmári-zug, Vas-zug; X Gombos-halom (28: Gombos halom), X Szeke-res-halom (43: Szeke-res halom); Cserepes-puszta (20. 32: Cserepes puszta); X Cserepes semlyékje (12. 53: Cserepes semíkje); Marsi-part, Szeke-res-part, Rakovics-part.

c) Gazdálkodástörténeti nevek: Bacsó-dűlő, Bak-dűlő, Bakucz-dűlő, Bernát-dűlő, Berta-dűlő, Botos-dűlő, Dorogi-dűlő, Dunai-dűlő, Lőrinc-dűlő, Nagy-dűlő, F. Nagy-dűlő, Pálfi-dűlő, Susán-dűlő, Szabó-dűlő, Szajvold-dűlő, Szemeti-dűlő, H. Tóth-dűlő, Vincze-dűlő; X Berta-tanya (20. 52), X Böge-tanya (4. 117), Cibulka-tanya, X Cserepes-tanya (22), Faze-

kas-tanya (4. 118), X Fekete-tanya (38), X Ferenci-tanya (39), X Hajdú-tanya (35), X Kárász-tanya (39), Kardos-tanya (38), Kató-tanya, X Kis-tanya (39), X Makra-tanya (39), X Mészáros-tanya (35), X Pap-tanya (40), X Sós-tanya (39), X Török-tanya (39); X Horák-szőlő (11. 34); Jenei-kert, Seres-kert; Bögre-major (41), Cserepes-major (24. 47); X Fazekas-gőzmalom (21. 125), Fazekasok-szélmalom (41), Göbel-malom (bt.), Merán-malom (bt.), Sitkei-malom (bt.) /14. 41), Szabó-kocsmá (bt.), Varsóci-kocsmá (bt.); Merán-kastély (bt.); Kató-gátórház; Bacsó-központ; Rákositelep (bt.); Kévésné boltja (bt.).

d) Növénynevek: Kardos-erdő, Kokovecz-erdő, Molnár-erdő, Cs. Nagy-erdő, Puskovics-erdő.

e) Közlekedést szolgáló tájrészek nevei: Makra lejáró (bt.).

2. Családnév + féle + köznév: Bakucz-féle tanya (17. 157), Kató-féle tanya (17. 234), Szuromi-féle tanya (7. 215); X Sánta-féle ház (bt.), X Iernai-féle ház (bt.); X Kecskeméti-féle kunyhó; Csáky-féle kastély (bt.); Radnai-féle iskola (bt.); X Politzer-féle birtok (16. 38), X Ióth-féle téglagyár (22. 80); Rózsa-féle kapu; X Lakatos-féle szőlő (10. 237), Pete-féle szőlő; Varró-féle föld.

3. Családnév + keresztnév + köznév: X Fekete Gyula-tanya (39); X Kató Lajos-tanya (35), X Török Mihály-tanya (23. 153); Gál Péter-zug; Ióth Károly-erdő.

4. Családnév + keresztnév + birtokos személyragos köznév: X Fazekas Károly tanyája (24. 221), X Fazekas Sándor tanyája (19. 239), X Kardos Gergely tanyája (9. 60), X B. Nagy János tanyája (9. 99), Csóka Sándor tanyaföldje (9. 44), Szalmári Pál tanyaföldje (9. 63); Kovács Károly háza (bt.), Schwarcz Sándor háza (bt. 14), X Farkas Gábor birtoka (40), Nagy Mihály földje (7. 183), Pál Károly udvara (bt., 17. 49).

5. Családnév + keresztnév + féle + köznév: Nagy Elek-féle tanya; Pap Pista-féle dűlő, Szelecki Gábor-féle dűlő, Ióth Imre-féle dűlő; X Fehér Imre-féle ház (bt., 17. 241), X Nagy István-féle ház (bt., 17. 62); Túri Erzsébet-féle házhely (bt., 16. 148); Z. Nagy Elek-féle iskola (bt., 17. 272); X Stern Mór-féle lak (bt., 15. 94).

6. Családnév + méltóságnév + köznév: X Dezső grófné major (41); Gróf Merán uradalom (17. 245).

7. Családnév + foglalkozás-, nép- vagy méltóságnév + birtokos sze-

mélyragos köznév: X Gróf Deseöffyné birtoka (40); X Mohl kasznár úr laka (bt., 14); X Sándor zsidó tanyája (19. 227); X Tóth kovács háza (bt., 19. 3); X Zambelli úr laka (bt., 14).

8. Méltóságnév + családnév + féle + köznév: X Gróf Sztáray-féle föld (16. 18); X Gróf Sztáray-féle közlegelő (16. 30).

9. Családnév + keresztnév + foglalkozás- vagy méltóságnév + birtokos személyragos köznév: Gyulai József gazda tanyája (17. 270); Pál Károly gazda udvara (bt., 17. 242).

10. Ragadványnev + családnév + köznév: X Ladányi Tóth-tanya (39), Réz Papp-tanya (41), Pisla Kardos-tanya.

11. Ragadványnev + családnév + féle + köznév: Pék Sánta-féle dőlő.

12. Családnév + keresztnév + -ék képző + birtokos személyragos köznév: X Botos Istvánék tanyája (7. 20).

Személynev alapelemként

Az eddig összegyűjtött anyagban csak egy ilyen nevet találtam. Ez az egy igen régi keletkezésű lehet. Megkülönböztető elemként melléknév szerepel benne: X Kis-Károly (10. 70).

III. Három- vagy többelemű földrajzi nevek

A harmadik csoportba azokat a neveket soroltam, amelyek egy nagyobb egységnek valamilyen kisebb részét jelölik, vagy amelyek egy másik földrajzi helyhez viszonyítanak. Tartalmazznak egy nagyobb egység kételemű neve mellett még egy vagy több köznévi tagot. A köznév lehet alapelem vagy megkülönböztető elem. A személynev az alap- vagy a megkülönböztető elem részeként szerepel.

1. Egyelemű személynev + köznév + köznévi alapelem: X Mihály-halomzug (28).

2. Egyelemű személynev + birtokos személyragos köznév + köznévi alapelem: X Mihály molna-halom (34).

3. Egyelemű személynev + -i képzős melléknév + köznévi alapelem: Ivánfenéki őrház (32: Iván főnői őrház); Gyulafoki dőlő; X Mihály-zugi hullámtér (16. 100); X Györgyikéri halom (4. 119).

4. Egyelemű személynev + -i képző + földrajzi név + köznév: X Káru-

lyi Tíkos-oldal (12. 23); X Károlyi Nagy-semlyék (13. 15).

5. Egyelemű személynév + -i képző + köznév + birtokos személyragos köznévi alapelem: X Károlyi gát mellyéke (12. 78).

6. Családnév + féle + melléknév + köznév: X Kántor-féle erdősfített terület (17. 104).

7. Családnév + keresztnév + földrajzi név + -i képző + birtokos személyragos köznév: X Földi András páskomi földje (17. 236), X Nagy P. Imre korhányi földje (17. 236); Bak J. Mihály kengyelközi tanyája (17. 300), X R. Papp Sándor szigeti tanyája (17. 148), X Rácz András kuruttyolói tanyája (9. 108), X Tomka Mihály bikeri tanyája (17. 148), Török Mihály kuruttyolói tanyája (17. 94), X Vakarcs Lajos méhesi tanyája (17. 45).

8. Családnév + keresztnév + földrajzi név vagy ragos köznév + -i képző + köznév: X Gulyás Gáborné-féle kuruttyolói szántó (17. 223); X Hutter Konrád-féle háználi kocsmá (bt. 7).

9. Azonos alapelemű földrajzi nevek mellérendelt kapcsolatából alakult összefoglaló megnevezés: Mihály-Kurta-Mérges-zug (29).

10. Melléknév + személynév + köznév: Külső-Mihály-zug.

E rendszerezést és a számbavett nevek mennyiségét áttekintve, könnyen belátható, hogy a község teljes névanyagában nem elhanyagolható a személynévi előzményt tartalmazó földrajzi nevek csoportja. A Körösladányhoz hasonló természeti adottságú településeken várható is a személynevek nagy számú jelenléte a helynevekben. A viszonylagos egyenletesen sík felszínnel, a kevés természeti képződménnyel szemben e vidéken nagy jelentősége volt a föld, az építmények birtoklásának, használatának. A község lakói -- az ott élő embereket és birtokaikat ismerve -- sok esetben a földtulajdonuk és tanyájuk, házuk, azok helyzete alapján tájékozódtak, és igazították el embertársaikat, vagyis jelölték a nagyobb területek kisebb egységeit. Különösen a XIX. század végén és a XX. század első felében nőtt meg ezeknek a neveknek a száma, a földosztások, a tagosítások és a tanyarendszer kialakulása után.

A pontos, számszerű és százalékos összehasonlításokat mellőzve, a feldolgozás egyszeri áttekintése után is azonnal kiviláglik, hogy a személynévet tartalmazó földrajzi nevek csoportján belül a kételemű nevekből lényegesen több van, mint a másik két csoportban. Ezekben (egy kivétel-

lel) a személynévek a megkülönböztető elemek, a köznevek pedig az alap-
elemek. Az utóbbiak a jelölő, azonosító funkció legfőbb hordozói. A személynévek itt legtöbbször a zug, a dőlő és a tanya mellett állnak az azonos típusú földrajzi egységek egymástól való megkülönböztetésére.

Kiderült az áttekintéssel az is, hogy a megkülönböztető keresztnévek a régebbi századokban voltak gyakoribbak, az utóbbi száz évben pedig a családnéveket használták erre elsősorban.

A harmadik csoportban tárgyalt három- vagy többelemű nevek többsége régi írásos anyagból került elő, tehát a hivatalos érintkezésben nagyobb lehetett a szerepük.

A kételemű nevek nagy részét még az idős emberek fel tudják idézni emlékeikből, de egyre kevesebben és kevesebbet használnak azokat. A legnagyobb mértékű csökkenés ezek között várható. Sajnos, a tájban végbement egyhangúsodást követi a névhasználat szegényedése.

FORRÁSJEGYZÉK

ORKMÁNYTÁRAK, HELYSÉGNÉVTÁRAK, FÜLDOLGOZÁSOK, TANULMÁNYOK

1. Magyarország helységnévtára. 1956. Bp., 1956.
2. É. Kiss Sándor: Révész Imre 1853. évi helynévgyűjteménye. Magyar Névtani Dolgozatok. 21. sz. ELTE Bp., 1981.
3. Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp., 1963.
4. Békés megye régészeti topográfiája. IV/1. A szeghalmi járás. Szerk. Bakai Kornél és Torma István. Bp., 1982.
5. Dr. Karácsonyi János: Békés vármegye története. I--III. Gyula, 1896.

LEVÉLTÁRAK, IRATTÁRAK ADATAI

6. Növedéknapló. Körösladány. 1879. Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK). K 778.
7. Körösladány község tanácsülési jegyzőkönyve. 1836--1842. Békés Megyei Levéltár (a továbbiakban: BML). V. 322. A. a. 1.

8. Körösladány peres jegyzőkönyve. 1793--94. BML V. 322. A. a. 3.
9. Bírói feljegyzések. Körösladány. 1802--1869. BML V. 322. A. b. 1.
10. Testamentum-könyv. Körösladány. 1764--1840. BML V. 322. A. b. 2.
11. Körös-Ladány Helysége Prothocolluma. 1833--1870. BML V. 322. A. b. 3.
12. Liber Fundualis Possessionis. Körös=Ladány. 1822--23. BML V.
322. A. b. 4.
13. Liber Fundualis Possessionis. Körös=Ladány. 1824. BML V. 322.
A. b. 5
14. Körösladány közgyűlési jegyzőkönyve. 1855--1876. BML V.
322. B. a. 1.
15. Körösladány közgyűlési jegyzőkönyve. 1877--1884. BML V.
322. B. a. 2.
16. Körösladány publikációs könyve. 1932--36. BML V. 322. B. b. 135.
17. Körösladány község dobolási főkönyve. 1938. BML V. 322. B. b. 136.
18. A Harruckern-család levelei. 1412--1779. Magyar Országos Levéltár
(a továbbiakban: MOL). P. 418. 4. cs. Fasc. J 1--90.
19. A körösladányi Katolikus Egyház keresztelési anyakönyve.
II. 1827--71.
20. A körösladányi Katolikus Egyház keresztelési anyakönyve.
IV. 1891--1916.
21. A körösladányi Katolikus Egyház halotti anyakönyve. II. 1841--1876.
22. A körösladányi Református Egyház keresztelési anyakönyve.
VII. 1904--1917.
23. A körösladányi Református Egyház halotti anyakönyve. VI. 1888--1904.
24. A körösladányi Református Egyház halotti anyakönyve. VII. 1904--1933.

TÉRKÉPEK

25. A Hármás-Körös mentén húzódó Gyoma és Körösladány közötti gát térképe. 1822. MOL S 12. Div. XIII. No. 572.
26. Mappa ex Libens. Diventiculom Mehes. Praedium Fáás. 1788. BML T 48.
27. A II. József-féle kataszteri felmérés térképe. 653. Körösladány.
467--75. sz. 1787--1788. MOL S 77.
28. Huszár Mátyás: A Tisza mellékfolyói. A három Körös-ág egész folyása.
67. szelvény. 30--31. lap. 1822. MOL S 80.

29. Körösladány község kataszteri térképe. 1916. OSZK, 1880/1--2. TK.
30. (A Harruekern domínium térképe). Év nélkül. BML T 47.
31. Hitbizományi birtok, Fás. 1909. BML T 115.
32. Sebes-Körös vízrajzi térképe. Év nélkül. BML T 134.
33. Gönczy Pál: Békés megye térképe. 1888. BML T 232.
34. Ivánfenéki Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat átnézeti térképe.
Év nélkül. BML T 252.
35. Békés Vármegye közúti és kőhánya térképe. 1918. BML T 233.
36. Magyarország területén alakult ármentesítő és belvízszabályozó társu-
latok átnézeti térképei. XVII. szelvény. 1892. BML T 254.
37. Békés vármegye térképe. 1903. OSZK TK 1880./1--2.
38. A Sebes-Körös helyszínrajza. Év nélkül. Körös Vidéki Vízügyi Igaz-
gatóság, Gyula (a továbbiakban: KVVI).
39. Sebes-körösi Társulat árvédelmi helyszínrajzai. 1890 után KVVI 1387.
40. Ivánfenéki Ármentesítő Társulat védtöltésének helyszínrajza.
Év nélkül. Országos Vízügyi Levéltár VI. 11. 2.
41. Körösladány átnézeti térképe. 1901. KVVI 631. 2.
42. A Körös-vidék turistatérképe. Kartográfiai Vállalat. Bp., 1986.
43. Körösladány szelvényezése az első katonai felmérések alapján 1783.
Hadtörténelmi Térképtár B. IX. a. 527. Coll. XXII. Sect. 23.,
24., XXIII. 23.
44. Losonczi József: A Hármas-Körös és Berettyó vizeinek földtérképe.
1806.

IRODALOM

1. BENKŐ Loránd (1947): A Nyárádmente földrajzi nevei. MNyTK. 74. sz.
(1947).
2. INCZEFI Géza (1970): Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata.
Akadémiai Kiadó, Bp., (1970).
3. KÁZMÉR Miklós (1957): Alsó-Szigetköz földrajzi nevei.
MNyTK. 95. sz., (1957).
4. LŐRINCZE Lajos (1967): Földrajzi neveink élete. Magyar Nyelvjárások
XIII. 3--27. Debrecen, (1967).

5. J. SOLTIÉSZ Katalin (1979): A tulajdonnév funkciója és jelentése. Akadémiai Kiadó, Bp., 1979.
6. SZABÓ T. Attila (1940): A személynevek helyneveinkben. Műgy. U. 81--123.

ABSTRACT: (Personal names in the geographical names of a Hungarian village, Körösladány) Like in other similar villages, many of the geographical names have had antecedents of personal names. Because of the relatively plain surface with few striking and lofty formations, the names of the owners and proprietors had a great importance. People orientated after the owners' names of the houses, buildings and manors.

The majority of these geographical names consist of two parts: a personal name and a common noun. Centuries ago christian names and in the last hundred years mainly family names were used to nominate certain territories and objects.

After the redistribution of landed property and organizing the co-operatives, there is no need of using the traditional geographical names any more, which makes the terminology unvaried and monotonous.

V. RAISZ RÚZSA

IRÁNYZATI ÉS STÍLUSJEGYEK BABITS "A GÓLYAKALIFA" CÍMŰ REGÉNYÉBEN

KÁROLY SÁNDOR bizonyította be meggyőzően 1977-ben, az Ady-centenárium alkalmából írt tanulmányában (KÁROLY 1977), hogy Ady prózája és lírája egységes, nyelvben, stílusban, tematikában egyaránt. "A próza és a vers Adyja ugyanaz. Ugyanaz a szenvedély, élet, sors jelenléte mindkettőben" -- írja. Nem minden költő életművében van ez így, de ha elolvassuk J. SOLTÉSZ KATALIN Babits-könyvét (J. SOLTÉSZ 1965), annak többek között az is érdekes tanulsága, hogy Babits lírai és szépprózai műveinek stílusában számos könnyen kimutatható hasonlóság fedezhető fel, nemcsak a szóhasználat és a mondatfűzés tekintetében, hanem a képek alkotásában, sőt néha még a hangszimbolika és a kifejező hangváltozások megjelenésében, az alliteráció kedvelésében is. Szóképek meglehetősen nagy számban fedezhetők fel Babits prózai alkotásaiban is, és néhol feltűnő a regények egy-egy képének egyezése valamelyik lírai vers szóképével. A "Kártyavár" c. regényben -- írja (J. SOLTÉSZ 1965. 316.) -- ugyanúgy festi a villamos robogását, mint a "Haza a telepre" c. versben; "A gólyakalifa"-ban megjelenik a vele egykorú "Atlantisz" egy hasonlata ("A tenger, mint egy óriás szerpentintáncosnő, ütemre zilálta bőséges, végtelen, áttetsző selymeit." Az "Atlantisz" részlete:

"a halál ... áttetsző üngben mulatoz, követve a víz ütemét.

Játszik selyem kék fordraival és táncos ős ütemére

szerpentin táncosnő gyanánt az óceáni zenére." /i. m. 292./);

az "Elza pilóta" háborús víziója a háborúellenes Babits-költeményekkel rokon (i. m. 289.) stb.

Ilyen alapon feltételezhetjük, hogy a Babits-költemények eszméi és gondolatai, valamint különféle irányzati és stílusjegyei fellelhetők a szépprózai alkotásokban is, bár az irányzati és stíláriis jellemzők bizonyára kisebb számban, a műfaj jellegéből következően kevésbé sűrűtten.

"A gólyakalifa" című, 1913-ban megjelent, tehát az első Babits-ver-

seskötetekkel egykorú regényt (Európa Kiadó, Bp., 1957. 7--133.) ebből a szempontból végigolvasva feltűnik, hogy a regény nyelve rendkívül gazdag, a részleteket, árnyalatokat finoman, hangulatkeltően érzékelteti, "elegáns és szellemes, ideges és érzékeny, élvezeteg és érzéki, finomságokra és ritkaságokra vágyik, szigúan személyes élményekből, a magány és intimitás tapasztalataiból, a túlfinomult érzékek és idegek észleleteiből indul ki. (HAUSER 1980. 33.) Az idézett jellemzést a szerző általában az impresszionizmusra érti, jól illik azonban "A gólyakalifá"-ra is. Mellette nyelvi ábrázolásmódjára jellemző bizonyos összerosódottság, nem dolgozik az író éles kontúrokkal. Ez az utóbbi sajátság impresszionista hatást kelt.

Az említett "összerosódottság" a regény egyik szövegszerkezeti jellegzetességén figyelhető meg. A párhuzamosan futó kettős cselekmény: az egyik, a "valóságbeli" -- Táborny Elemérnek, a gazdag, művelt, tehetséges, mindenki által kedvelt úrifíúnak, a másik az "álombeli" énjének, a néven nem nevezett, nyomorgó, szerencsétlen sorsú asztalosinasnak, majd írnoknak a története. A "két" cselekmény váltásai az ellentét szövegszervező elve által szövegegységekre bontják a regényt, ezek az egységek azonban a határaikon nem különülnek el egymástól mereven: összefolynak a határvonalak. A regénynek a "határookra" eső szövegrészeiben gyakori az úrifíú és a szegény írnok "személyének" mondatonként való cseréje, ezekben fordul elő gyakran az első és harmadik nyelvtani személy felcserélése. (L. pl. a 89, 98--99. stb. lapon.)

A szövegsajátság, amelyet összerosódottságnak neveztem, kezdetben -- a 2--6. részben -- a "valóságos" és az "álombeli" jelenetek széles határsávjain jelentkezik, a jelenetek egyébként éles ellentétben állnak egymással, a 7. résztől azonban a két ellentétes világ egyre inkább egymásba fonódik, s végül már szét sem választhatók egymástól.

A szövegszervezés fő elve, az ellentét természetesen fakad a cselekménybonyolítás módjából, jóllehet maga a cselekmény nem Babits leleménye: régi mese -- a színes mesevilág iránti vonzalom, annak felhasználása korábban a romantika, majd a századforduló modern irányzatai körében nem ritka, különösen a szecesszió kedvelte a mesei színeket.

Az elbeszélő nézőpont a regény szövegében úgy változik, hogy Táborny Elemér és névtelen álombeli énje egyaránt egyes szám első személyben be-

széli el élete történetét, így a szövegnek egészében monológ, helyenként, mivel a hős asszociációi merészen követik egymást, belső monológ jellege van. A "két" főszereplő egyéniségének, környezetének, életkörülményeinek, a velük való történéseknek ellentétes, de párhuzamosan futó ("ellenpontozó") volta ellenére, sőt a részek -- később bemutatandó -- bizonyos stílusbeli különbségei ellenére stiláris egységesség jellemző a regényre. A személyváltások alkalmából Táborny Elemér egyes szám, harmadik személyben említi álombeli megfelelőjét, és viszont. Ezeket a személyváltásokat az átképzeléses előadás egy sajátos válfajának tekintjük. "Csúnya voltam (valóban, ebben az életben csúnya voltam), nőket nem ismertem, és pénzem nem volt: így érzékiségem sötét, magányos, éhes érzékiséggé vált, mely örökké gyötrött, mintha két lekötözött barmot éles ösztökével ösztökélnék.

S jaj, a tiszta és nemes Táborny Elemérnek álmaiban legdurvább, legutálatosabb vágyak, a lepperverzebb gondolatok lappangtak.

Minden, minden borzasztóan összevágott. Kísérteties pontossággal illeszkedtek két életem legkisebb mozzanatai egymás fölé." (87. l.)

"Bementem a hivatalba, és ledőltem a ripszdiványra. Vasárnap volt délfele: üres volt minden. Émelyegtem, és a kényelmetlen, nem fekvésre szánt kanapén alig tudtam elaludni. De aztán elaludtam.

Elemér pedig nemcsak egész éjjel: egész nap is aludt a vonaton, közbe-közbe mindig felriadva. Estére Velencébe értem, hajóra szálltam.

(100. l.)

"Egy kis időre elszenderültem, és most a díjnok ébredt fel a kényelmetlen hivatali diványon. Rögtön ki kellett rohannia: az ő gyomra is fel volt keverve a részegségtől. Aztán ledől megint, buta, boros álmokra. Ekkor Elemérnek kellett kirohannia a fedélzetre." (101. l.)

"Etelka olyan bizalmasan néz rám nagy bársony szemével. Hosszú pillái a lelkeket cirógatják. Ezeknek a pilláknak árnyékában el tudnám tölteni az életemet.

Aznap -- vagy vasárnap -- hogyan mondjam ezt? a díjnok a hivatalban, a tollat rágva, elgondolkozott. Eszébe jutott kínos gyermekkor, az anyja, az asztalosműhely, mindaz, amit elhagyott. Milyen iszonyúnak lükt fel akkor minden, pedig bizony ott kellett volna maradnia, önállóságra vergődni, meggazdagodni lassan, mint más iparos, megházasodni. És akkor meg-

átkoztam Táborny Elemért és elő-elővillanó, csábító, csalo álommal, mely elégedetlenségekbe, vágyakba, félelmekbe és bűnökbe vitt." (110. l.) Stb.

Említettem már, hogy a regény "két" egymással kontraszthatásban lévő, "ellenpontoszó" cselekménye ellenére is egységes, s a Babits-versekkel rokon stiláris tekintetben. Az egységesség mellett érdekes különbségek vehetők észre a "valóságbeli" és az "álombeli" jelenetek szövegrészei között. Olyan, mintha a stílus támogatná, saját eszközeivel is sejtetné azt, amit a szereplő néha, szóval is kimond: melyik hát, az "igazi", és melyik az "álombeli" élet, illetve: a rút, rossz "álom" a valóság, s a gyönyörű, simán folyó "valóság" az álom. "Elemér élete, gyermekkori világa egyértelmű, szinte minden ellentmondástól mentes. Már ez jelzi, hogy tulajdonképpen nem is valóságos világ ez, hanem nem-valóságos, az álomvilág teljesen valószínűtlen egyértelműségével csillogó valóság" -- írja FARKAS FERENC Babits-tanulmányában (FARKAS 1978. 68); az álom--való, álom--élet motívum jelentkezik itt, mint a XIX--XX. század fordulóján sok más költő művében, sőt már az 1849 utáni költői alkotásokban. A századforduló világának ellentmondásossága, az élet dekadens szépsége és sejtelmessége, megoldhatatlan ellentmondásossága fejeződik ki finom művészséggel, amit bizonyos stiláris eszközök "ellenpontoszó" szövegbe szerkesztésével is támogat a költő.

Ilyen színnevek és színmegjelölések szövegbeli előfordulása. A kontraszthatás felfedezhető a szövegrészekben.

A "valóság" -- Táborny Elemér környezetének -- "képeiben" az arany, ezüst színmegjelölés, a fehér; a pasztell színeket és a halvány átmeneti színeket (rózsaszín, szürke, ezüstsziürke, kékesfehér, sárgászöld) jelölő szók és a határozatlanabb színmegjelölések (sötét, halvány) gyakoribbak; az írrok "álombeli" történetében jobbára a piros, zöld, sárga, kék erőteljes, tiszta színei fordulnak elő, érdekesen, stiláris eszközzel erősítve a "valóság" álomszerűségét (mégsem elmosódott voltát), és az "álombeli" környezet vaskos, naturális jellegét egyfelől, másfelől pedig a "valóságos" környezet túlfinomultságát és az "álom" durvaságát.

A vörös és a piros ott jelenik meg Táborny Elemér történetében, ahol a cselekmény szerint énje és egyénisége egyre jobban összemosódik a gyűlölt írrokéval. A vörös és a piros az érzékiség, a vadság és a láz színe a tartózkodó, mindenben banálistól irtózó Babits szövegében.

A kisebb szövegegységen, illetőleg mondaton belüli színkontraszt a nagyobb érzelmi átélést jelző és tragikusabb részekben jelentkezik: "Itt a halál lakik, fehér márványok és fekete ciprusok." (75. l.)

"És az élete mind vörösebb és lázasabb. Eleméré pedig most szürke és magányos..." (103. l.)

A színnevek többféle, sokszor erősen eltérő, olykor szimbolikus vagy allegorikus értelmet kapnak. A szürke nemcsak a színtelenség, jelentéktelenség hordozója (l. a fenti idézetben), hanem a választékos, finom környezetet, ízlést is festheti; pozitív hangulati tartalmú szinonimája, az ezüst pedig a regény leggyöngédebben ábrázolt alakjának, nennének vezérmotívumként fel-felbukkanó színe.

A fekete -- amely egyébként a "valóság" és az "álom" szövegrészeiben hasonló arányban fordul elő -- negatív hangulati hatása mellett (a gyász, a halál jelzésére, l. fenti) igen alkalmas a déli temperamentum és a déliesen erőteljes színkontraszt kifejező bemutatására is: "Leányok jöttek, magas, karcsú munkásleányok aranybarna fürttel, fekete szemekkel, nagy, rojtos fekete keszkenőben." (74. l.) Stb.

A századforduló irányzatainak (az impresszionizmusnak, az expresszionizmusnak, a szimbolizmusnak) kedvelt kifejezőeszközei a színek -- az irodalomban a színnevek --; Babits színkultuszát mutatja, hogy jellegzetes, egyéni képzett szavai alapjául is választ színnevet, a regényben ilyen a barnáskodtak igealak (idézi J. SOLTIÉSZ 1965, 155.) és a narancsos melléknév (uo. 157. l.).

A stiláris kontraszt további forrásaként Babits a nyelvi rétegekben rejlő ábrázolási, környezetfestési lehetőségeket használja fel. Iábury Elemér világának leírásában -- akár az elbeszélő, akár a szereplők szövegét nézzük -- a legválasztékosabb, legigényesebb irodalmi nyelvi szókinccs jelenik meg, emellett helyenként a szalonnyelv kifejezései bukkannak fel: bonne (10. l.), donzsúan, toalett ('öltözék') (66--67. l.), szalon (72. l.), parfüm (108. l.) stb.

Az inas, illetve a nyomorúságos díjnek létének jelzéseként fellelhetjük a vulgáris, sőt durva szavakat, kifejezéseket: "Hozzáállattam a subickoláshoz" (24. l.) -- "Ne kertelj, apukám. Hát mennyivel akarod kezdeni, drága apukám (50. l.) nem családtag férfi, fiatalember lekezlő megszólítására -- "hentereg, mint a disznó" (23. l.) -- "fene a pofád-

ba", "te disznó" -- "te tetves" (24--25. 1.) "Nagy röhögés volt" (25. 11.); az argó szavai: -- Mit rontod az én gseftemet? -- rivalt rá. -- Te kitanítottad az én palimat? ...

-- Jobb lesz, add meg az ötven vasamat -- morgott vissza a másik.

-- Most megfroclizlak a tyúkomért." (51. 1.); káromkodások: "A Krisztusát annak a kölyöknek" -- Az apád istenit" (23. 1.); nyelvjárási alakok és tájszók: ümög, vóna, vánkosciha stb. A nyelvi rétegek szavai mint környezetfestő szavak a regény megjelenítő realizmusához járulnak hozzá, helyenként naturalista színeket is keverve a palettára.

Hasonlóképpen sajátos szövegszervező szerepet kapnak a regényben a szóképek és hasonlatok: használatuk, előfordulásuk feltűnően különbözik a "valódiságbeli" és az "álombeli" részekben, erősítve e részek stiláris ellentétét anélkül, hogy az átmenetek elmosódottságát befolyásolná vagy megszüntetné.

A metaforák, szinesztéziák, hasonlatok adta finomság, színpompa, érdesség a Táborny Elemér (valóságosnak mondott) életét ábrázoló szövegrészeket jellemzi, stiláris eszközzel ismét alátámasztva azt, ami a szövegben szóval is megfogalmazódik: talán ez az álom, és az írrok szürke, nyomorult élete a valóság. Ugyanis az írrok életfolyását ábrázoló részekben ritkábban akad egy-egy metafora vagy hasonlat, a Táborny Elemér történetét továbbvivő részleteket pedig gyakran díszíti, kifinomulttá, sőt túlfinomulttá, dekadenssé, álomszerűvé teszi a benne fel-felvillanó kép. Egyedül a metonímia, illetőleg az azzal rokon szinekdoché gyakoribb az "álombeli" szövegrészekben, mint Táborny Elemér történetének leírásában; hozzátehetem még, hogy az előforduló metonímiák általában köznyelvi eredetűek és hatásuk: szinte nem is érzékeljük képi mivoltukat.

E képek egyébként általában nem tartoznak a bonyolult, többszöri síkváltással létrejött, kombinált képek közé, érzékenységük, kifinomultságuk a fogalmak sajátos kapcsolódásának tudható be. A képeket alkotó szavak tárgyi tartalmuk szerint emelkedettebb, a mindennapinál éteribb -- ezért is álomszerűbb -- valósághoz tartoznak.

Ide vonható metaforák, megszemélyesítések:

"Mert az egész világ egy kép volt nekem, egy gyönyörű kép, és sokszor arra gondoltam, hogy csak álomkép az egész..." (18. 1.) "Az édes alvás, a vigasztaló, gyógyító dajka rém és ellenség volt nekem." (103. 1.)

Egyik-másik kép anyagát a művészet, a kultúra területéről veszi, fokozva a szöveg finom választékosságát, a századfordulóhoz kötve a művet: e korszak irányzatai -- az impresszionizmus, a szimbolizmus, a szecesszió -- azzal is megéreztettkék művészelkedvelésüket, esztétikai érzékenységüket, hogy képeikben gyakorta megjelentek a művészet tárgyai, fogalmai: "A szemei különösen távol álltak egymástól, s maga a gondolatlanság adott nekik mélységet, valóban ő szfinksz volt titok nélkül, medalion ereklje nélkül." (96. 1.)

A természeti tájnak művészi tárggyal -- a 18--19. században, a rokokó, a biedermeier korában divatos ábrázolási móddal -- való azonosítása a szöveg elvont, álomszerű jellegét erősíti:

"Édes, gondosan kivágott árnyképet mutatott a táj. Különös kék papirosra volt ragasztva ez a sziluettkép." (20. 1.) Stb.

Az asztalosinas-írnok nyomorult világát, sivár "álombeli" környezetét vaskosan reális metaforás összetételek festik: "De távol előttem kéményerdő hajlott nagy füstlombokat ..." (48. 1.)

A szinesztéziák ismét a gazdag, művelt környezet biedermeieres finomságát mutatják:

"De a legezüstösebb a lelke volt, a hangja a lelke csengése, a mosolya a lelke fénye. Nekem úgy tetszik, mintha még a neve is, ahogy otthon hívták, a nenne szó ellenállhatatlan halk ezüst fények és csengések képzetét idézné fel..." (11. 1.)

Velence mesevilágát éreztetik meg:

"a napsugár halkan csobogott rézsút a pínia csúcsára." (75. 1.)

Az Accademia Galleria képein "a régi festékek ezüstszürke csöndje". (73. 1.)

Táborny Elemér környezetét, világát érzékeltető hasonlatok anyagához a költő sokszor merít a kultúra élményvilágából:

"Ez aprófürtös, rózsaszínű virágokat hajtott, és keresztül-kasul belepték a méhek, és az egész bokor zengett, mint egy templomi orgona." (10. 1.)

"A tenger, mint egy óriási szerpentintáncosnő, ütemre zilálta bőséges, végtelen, áttetsző selymeit." (71. 1.) (Vö. Bev.)

"Valóban olyan volt ő, mint a Csönd tündére..." (73. 1.)

"Kicsiny, színes és ritka volt a kert, mint egy ritka drágakő ezen a nagy ékszeren, Velencén" (75. 1.)

"A tarkaság, a színes fény, a zene, szép női formák elfedték az emlékeletet, mint ahogy a lepedőre vetített kép elfedi a vászon pecsétjét, szennyét." (95. 1.)

Máshol a művelt Tábornok Elemér vergődését ábrázolják a műveltségi hasonlatok:

"S úgy váltogatta egyik életem a másikat, éj a napot, mint a laterna magica gyorsan ide-oda tologatott képei váltják egymást. Elaludtam, és elpattant Tábornok Elemér egész élete, mint a kép a vásznon: másik kép jelent meg. De ezek a képek nem maradtak külön: utószíneket hagytak egymáson, ezzel elrontották egymás színhangulatát, és az egész életem olyan volt, mintha két zenekar különböző zene műveket egy bozasztó hangzavarrá összejátszana." (93. 1.)

Babits lírai költeményeinek jellegzetes nyelvi megoldásai itt az epikai szövegtagolás szolgálatában állnak, s az "álom" és a "valóságos" élet szövegegységeinek elkülönülése -- szimbolikusan értelmezve -- "Babits felfogásában az élet és a művészet két egymásnak teljesen ellentmondó világot" jelenti (FARKAS 1972. 72.), jelzi a századelő életérzését, a belső világba való menekülést, azt a hangulatot, melynek hű kifejezéséhez hozzátartozik a disszonancia, annak a felismerésnek eredményeképpen, hogy az élet csak a gyermeki képzeletben árnyéktalan idill és zavartalan harmónia.

A regényt tehát nem sorolhatjuk egyértelműen a századelő egyik irányzatába sem: többféle irányzati jegy fedezhető fel benne. Fantasztikum, a hasonmás-motívum feldolgozása romantikus vonás (RÁBA 1983. 94.), az úri környezet festése, a műveltségi motívumok szecessziós, impresszionista hatásúak, impresszionista vonás (mint fentebb utaltunk rá) szövegszerkesztésében is fellelhető. A regény néhány motívuma mögött pedig olyan bonyolult többértelműség, mély tartalom húzódik meg, amely a szimbolista lírához közelíti a mű e részleteit.

I R O D A L O M

1. FARKAS Ferenc (1972): A kettős viszonyulás kérdése Babits Mihály életművében. It. LIV. 63.
2. HAUSER Arnold (1980): A művészet és az irodalom társadalomtörténete. Gondolat.
3. KARDOS Pál (1972): Babits Mihály. Gondolat.
4. KÁROLY Sándor (1977): Ady prózája és lírája. Nyr. 1014.
5. RÁBA György (1983): Babits Mihály. Gondolat.
6. J. SOLTÉSZ Katalin (1965): Babits Mihály költői nyelve. Akadémiai Kiadó.

Abstract: (Stylistical characteristics in Mihály Babits's novel entitled 'A gólyakalifa' <The stork-caliph>)

The textual analysis brings the structural principles into connection with the characteristic features of the style starting from the fact that the two contrasted spheres of the novel differ in their style. The study deals with the correspondence of this novel and the early poetry of Babits, finds common motives between the fin de siècle and the beginning of this century, and demonstrates the great variety of the stylistical features.

D. BERENCSI MARGIT

IMPRESSZIONISTA ÉS EXPRESSZIONISTA VONÁSOK SZABÓ LŐRINC
FÖLD, ERDŐ, ISTEN CÍMŰ KÖTETÉBEN

Az 1922-ben megjelenő "Föld, erdő, isten", a költő első kötete, gazdag életművének nyitánya. Még nem mutatja a szerző kiforrott, nagy egyéniségét, de már megsejteti velünk a későbbi virtuózt, egy újfajta költői nyelv alakítóját. A Nyugat -- sokszor -- halk, fojtott, csiszolt lírája mellett Szabó Lőrinc keményebb hangú, harsogóbb színű, nyersebb szókincsű s heterogén témájú versekkel jelentkezett.

" A Föld, erdő, isten mindenekelőtt természetlira. Főként a kötet első része elevenít meg bukolikus világot. Szépségkultusz ez is, igen különbözik azonban a századelő eszményétől, mely a szépet a művészetben és a lélek hangulataiban találta meg. A fiatal Szabó Lőrinc a vegetatív létben, az érzékelt világban találkozik a szépség örömeivel..." (RÁBA GYÖRGY: Szabó Lőrinc. Akadémiai Kiadó, Bp., 1972. 15--16.)

A kötet ihletője elsősorban az az elvágyódás, amely a szerző első válságainak megélése nyomán keletkezett. A versekben már kibontakozik előttünk a Szabó Lőrinc-i életmű néhány jellegzetes vonása: az ösztönélet utáni vágyakozás, az erotizmus, az elégedetlenség, a napi robottól, a várostól való menekülés, a harmóniakeresés, és felfedezhetjük bennük az ellentétek költőjét, nemcsak a tematikában, de a szemléletben, formai megoldásokban is. Ennek bizonyítéka pl. az is, hogy az antikizáló -- sokszor eszményítő -- hangulatú, stilizált világképen mindig áttör a költő egészséges életfelfogása, materiális közvetlensége: "A természet és a külső valóság itt is kétarcúvá válik, az idilli és a nyomasztó tárgyak, jelenségek megnevezésével. A bukolikus díszlet gazdagsága tárul elénk az örök természet tárgyainak leírásában. A díszletek a költő törekvésében egyénített tájképpé, szinte megidézhető jelenetekké állnak össze legsikeresebb verseiben." (KABDEDŐ LORÁNT: Szabó Lőrinc lázadó évtizede 1918--

1928. Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1970. 123.).

Szabó Lőrinc realista ábrázolásra való törekvése azonban nem mentes a panteista életörömtől, a zaklatott, expresszionista, rapszodikus hangoktól, s a természetbe olvadás impresszionista érzésétől és ábrázolásától. Szabó Lőrinc nem impresszionista költő (expresszionistává pedig később válik egy rövid időre), első kötete sem az, de életművében, elsősorban a Föld, erdő, isten, a Tücsökgene és a Huszonhatodik év egyes darabjaiban kimutatható néhány impresszionista és expresszionista sajátosság. Ezek a vonások egyrészt gazdag magyar és világirodalmi ismereteinek ösztönzésére, az előtte járó nemzedékek formaalakításának eredményeire vezethetők vissza, másrészt pedig a költő lelki alkatából is adódnak. Igaz, hajlamai sokkal közelebb állnak az expresszionizmushoz, de őriznek néhány impresszionista vonást is.

Szabó Lőrinc személyes ismerősei, barátai, a róla szóló tanulmányok, monográfiák szerzői gyakran emlegetik kielégíthetetlen kíváncsiságából fakadó, szenvedélyes érzékelési vágyát, környezete iránti érdeklődő, túlérzékeny természetét. Rá leginkább vonatkozik T. LOVAS RÓZSÁNAK a következő megállapítása: "Az impresszionista lelki alkat szenvedélyesen hajszolja az érzékelés szenzációit, s gyakran nagy élménnyé fokozza a legapróbb, legszenbetűnőbb benyomást is, mely őt érzékén át hull a lelkébe." (A magyar impresszionista költészet stílusformái. Bp. 1944. 4.)

A "Föld, erdő, isten" írója az egész világot bekapcsolja vérkeringésébe, idegrendszerébe. Nagy életszomjúsága az érzékelés élményének hajszolására készíti. Nyugtalan szelleme, lázadása és életöröme vezet el a valóság erotizált szemléletéig, a természet tökéletes birtokba vételéig. Nem a kisember szürke élete vonzza, hanem a kikapcsolódás lehetősége, az új kalandok, a titkos vágyak teljesülése. A városból, a társadalomból kiábrándult költő úgy menekül a természet idilli tájaira, az ott föllelt szépségek magasabb rendű értékeihez, hogy egygé válik velük: a föld s a fű íze ereimbe ivódott (I.); És a föld csírái / kikelték bennem: .../ meztelen tölgyek izma / feszül karomban, (XXXIII.); Csontjaimat záporok könnye mossa / fehér kövekké, húsból kövér / hangyák zsi bongnak elő, hangom esti / tücsök dalában őrzi bánatom (XXXVII); oly mély gyönyörre / sűrűsödik az élet, hogy ilyenkor / hajam az erdő ruganyos hajával / összefolyik, karom ölelve nő a / kék láthatárba, mellem eke

vérzi, / hangom a szél dala és az örök Nap / az én szememből nevet a földre. (II.)

A fenti idézetek jól mutatják azokat az expresszionista és impresszionista hangulatokat egyesítő megszemélyesítéseket, amelyeknek nemcsak magas számbeli arányára figyelhetünk fel, hanem különleges funkciójára is. Nekik köszönhető, hogy a természet a kötetben nem mindig díszlet, nem merev dekoráció csupán. Hiszen a környezet igen sokszor aktív szerepet vállal a költővel való kapcsolatban. Az antropomorfizáció által felnagyított jelenségekben elsősorban a mozgás, a változás erősödik fel. De a dinamikus, művészileg ábrázolt világba beleérezzük Szabó Lőrinc szenvedélyes érzékelésének legfinomabb velejáróit, s megismérjük az érzékelésén átszűrt természet- és társadalomszemléletét. A versbeli környezet úgy él, cselekszik, érez, ahogyan a költő. A felületek mögött az ő erősen felfokozott, izgatott lelkiállapota rejtőzik. A megelevenítés, a túlméretezett élet rajza itt tehát több, mint illuziótermő hangulatforrás: az ábrázolt természeti jelenségekben az író belső világára, lelki tájaira ismerünk.

Az antropomorfizált környezet ábrázolása sokszor látomászerű, különösen azokban a versekben, amelyeknek egy részén vagy egészén végigvonul a megszemélyesítés. Az impresszionista hangulati emlékek felidézését csendes, hangtalan, álomszerű jelenet teszi lehetővé: a hegy is / elfüggönyözte kék arcát és a nádas / eldajkálta a síró szeleket. / Jött a sötétség...Reszkető keze / megtapogatta a kunyhóm falát, / nagy árnyakat bontott ki és bemászott / udvaromra a kerítésen át. / Ott megpihent; aztán anyagtalan / testével óvatosan eltakarta / az ablakokat, a keresztleket, / s hogy megmérgezze csillogó vizét, / vén kutunkba is leereszkedett... / Már félni kezdtem; de a hegytetőkön / előgurult a Hold... S ím: a halott- / fehér fényben fekete bivalyok / ballagtak át a szétfolyó mezőkön. (IV.)

A "Föld, erdő, isten" világa sokszor megtelik szubjektív hangulattal, egymásba kuszálódott, érzéki érzetekkel. Észrevehetően megszapornak a kötetben a szinesztétikus képek, amelyeket igen gyakran -- a mindent átlelkesítő -- megszemélyesítésekkel kombinál a költő. Ezek arról is tanúskodnak, hogy Szabó Lőrinc teljes föloldódással érzékeli a természetet, ám expresszionisztikusan rögzíti a pillanatnyi élményeket, benyomásokat. Különösen gyakoriak a látási, hallási és a tapintási élményt közvetítő szinesztéziák. Illuziót keltő érzettompítást azonban ritkán talál-

lunk bennük. Az érzéki hatás erős, éles, határozott. Legszembetűnőbb a színesztéziáknak a költő mohó vágyára, érzékelésének intenzitására utaló funkciója: Örömmel szívtam föl ajkad illatát (VIII.); szemeid éles vil-
lanya lelkemig fénylik (XII); távoli dombok / olvatag / éneke én vagyok:
/ ... visszhang vagyok én: magam / visszhangja, rugalmas / színek kaca-
gása (XII.); Ő édesítette agyamat hajnali rétek szagával: (I). zenében
úszik minden, mit a szem lát, / hogy e forró és nedves ragyogásban / le-
vedlik rólunk az ember magánya (II.); a kilátóról kék, zöld, piros és
arany foltokat ittak fel / szomjas szemünk: (XI.)

Az álszínesztéziák is szervesen beépülnek a kötet egészébe. Bonyolult lelkiállapotok, többnyire diszsonáns érzések érzékletes kifejezői. Csak elvétve idézik az idillt, a harmóniát. Igen gyakran a befelé forduló költő magányát, vergődését, reménytelenségét érzékeltetik. Intellektuális funkcióban ritkán találkozunk velük, itt sokkal inkább emocionális jellemük dominál: a dac és a vád / fekete céltalansága után / a megértés nap-
fénye homlokom. (XIII.); örök szomorúság borzong benned (XVII.); a vissz-
hang...nem akarta napfényes örömmel visszamondani neved, (XIX); A sápadt
csüggedés / fegyencei vagyunk. (XXX.); nehéz harag hömpölyög nap-szemé-
ben. (XVI.); Engem gúnyol e szikrázó derű (XXIII.).

Az impresszionizmus és az expresszionizmus közös hatását mutatják a kötet színnevei. Ezek részben megegyeznek a jól ismert impresszionista színsorral. A költő közülük leggyakrabban a következőket használta: a-
rany, fekete, kék, vörös, fehér, zöld. A többi szín -- előfordulásuk csekély száma miatt -- elhanyagolható: pl. a barna és a szürke. A látás öröme, a hangulatiság uralja a színkezelést. A színnevek csaknem kizárólagos minőségjelzői funkciója is dekoratív hatásukat erősíti. De Szabó Lőrinc éles, határozott kontúrokkal dolgozik. Elmosódott, hálvány színekkel alig, még árnyalatokkal is ritkán. A két leggyakoribb szín, az arany és a fekete, a kötet centrális szerepű fogalmait szimbolizálja. Tágabb értelemben egymás antonimáinak is felfoghatók. Az arany az elérhetetlen messzeség, a felfokozott vágyak, az öröm, a szépség, a testi gyönyör érzékeltetésére szolgál, a fekete viszont a valóság, a félelmetes természeti és társadalmi erők, a nyers ösztönök jeképeként szerepel. Elvontan bár, mégis az utóbbi színben tömörült a költőben felhalmozódott feszültség, szorongás és elégedetlenség. A kitörni készülő indulat több helyen is az

expresszionista Kalibán nyitányát jelzi: Légy hű isteneidhez, s rád mosolyog arany / szemével --...Uránia! (XXXVI.); Arany szigetéről tért vissza a kedvesem, / ...hajában hűt arany csillagot hozott nekem. (VII.); testvéri csókod égő / arany kardokat mártott ereimbe. (VIII.); darózsak arany pontjai / szikráznak virágról virágra. (XXVII.); ...csak dolgoz-
zanak / a fekete fejszék: a porba hullt / tagokból vér nem dől, (XXX.); köröskörül tanácstalanul nyargaltak a fekete folyamok / és félelmükben megrepedtek a tavak tükrei (XXXI.); Iorzonborz fekete állat, iszonyú karokkal, iszonyú fekete medvekarokkal, / fetrengtem a jajgaló fűvön. (XXXIV.)

A kötet egésze és nagyon sok verse nemcsak tartalmilag, de színkezelésében és nyelvi megoldásaiban is kontraszt hatásra épült. Ehhez elsősorban a színeket felidéző (de nem megnevező) szavakat használja fel a költő. Különösen sokszor szerepelnek a világos tónusokra, az éles vagy vakító fényjelenségekre utaló kifejezések: fény, fénylik, ragyog, szikrázik, ég, lobog, csillog stb. Feltűnően gyakran alkalmazza a felsorolt igék melléknévi igeneves származékait is. Ezeket bátran tekinthetjük kulcsszavaknak. Az erős fényeffektusokat többnyire változatos hangjelenségek kísérik. Együttes hatásuk a világossági fokozatok erősítésére szolgál. Egyszerre felhőkig harsant a lúz (XXXI); zengett a nap és gyémántokat szikrázott a sercegő homok (XI); Oh, csak az én hitem dobog a fényben, lobog a szélben (XII.); arany szigetek a szikrázó csillagok. (VII.); lobogó hajad új napként körülzuhogott (XV.);

A nappal ragyogó fényeit nem ritkán a közeledő éjszaka sötétedő színeivel ellenpontozza a költő, s a hangok zengését, az érzelmek tombolását is felváltja az elhalkulás. A színek halványabbak, megsűrtebbek. Csendes, szelíd, már majdnem álomszerű a hangulat: A délután bizlató zöldje elsápadt, / a friss vadrózsa összecusukta bimbóit, / az ibolyák szemében árva könny égett: / kedvem veled szállt, s tehetetlen, új bánat húzza elgyengült szívem. / ... Majd / az éj hullatni kezdte harmatát; súlyos / csillagok ültek pillámra. A hajlongó / fák közt éjfélíg megmaradt a csönd, és sírt (XIX.)

A hangulatteremtésben nagy szerepet játszanak a fény- és hanghatásokat erősítő alliterációk. Számuk a kötetben igen magas. Közülük azonban majdnem teljesen hiányoznak az impresszionista jellegű, a finom, halk,

tompított akusztikai élményre utalók. Többségük hangzása erőtl, keménységet sugall, illetve élesebbé, hatásosabbá teszi a versbeli képeket, a versbeli kontrasztot: Talán a tegnapi villámok fénye fűrösztött: ... Szememben: szememben: ragyog a reggel. (XII.); a fény szapora csákányai csattogtak a négyszögletes gránitkockákon. (XI.); ...nyargaltak a fekete folyamatok és félelmükben megrepedtek a tavak tükrei. (XXXI.); a halott / fehér fényben fekete bivalyok / ballagtak át a szétfolyó mezőkön (IV.); Halott erdők / mélyébe tűnt az eddig oly vidám visszhang (XIX); Gyöngök vagyunk és sorsunk hasztalan / próbálja törni komor kapcsait (XXIX); fáradhatatlan felhők görgetik / az égen lomha lavináikat... (XXVIII.).

A kötetben jelentős szerephez jutottak a névszók. Előfordulásuk aránya is figyelemre méltó. Számukat a költő az igékkel szemben négyszeresre emelte, de egy-egy erősebb impresszionista hatást mutató versben ötszörösre, sőt hatszorosra, pl. a XII., XV., XXIV. darabban. A névszóközpontúság azonban a főnevek gyakorisága mellett az igenevek elszaporodását is jelenti. Különösen kedvező helyzetben vannak a folyamatos melléknévi igenevek. Minőségjelzői szerepükben díszítő elemként funkcionálnak, ám igei jellegük, illetve jelentésük a változatos hangulati tartalmak erősítésére, a lelki élet hullámzásának bemutatására, gazdag árnyalására szolgál. Különösen jelentősek a vizuális, főként pedig az akusztikai élmény felnagyítását elősegítő feltűnő szókapcsolások, jelzős szerkezetek, amelyeket a költő nemegyszer hangutánzással és hanghalmazással is nyomósít: a Nap fullasztó gyönyöre, levegővé porló percek, az idő örlő fogai, a nappal ezer ugráló színe; szétfolyó mezők, az ég fénylő kapui, a nyár lobogó aranyligelein rámsütő nagy szemeid, a szemetekben égő megvetés; zengő ormokon, sercegő fény, messzire döngő szelek, síró szelek, lombzörgető, fáradt lépéseit stb.

Impresszionista hatást fedezhetünk fel a kötet sok versének szöveg-szerkesztésében. A költő apró -- sokszor egymástól elütő -- részletekből állítja össze a valóságot. Az azonos értékű, logikailag önállósult szó-szerkezeteket, tagmondatokat az előbeszéd természetességével fűzi egybe. Halmazó, felsoroló eljárására az oldottság, a laza, könnyed szerkesztés a jellemző. Az s-sel, és-sel kapcsolt, külön is értelmes egységet képező tagmondatok a leggyakoribbak, s a felsorolásba csak ritkán vegyül alárendelő mellékmondat. A kötőszóhasználat is ezt a megállapítást igazolja. A

kötetben 127 s, 116 és, 51 is és 32 egyéb mellérendelő kötőszó mellett csak 32 hogy, 16 mint, 14 ha, 11 mert és 19 egyéb alárendelő kötőszót használ a költő.

A mellérendelő és alárendelő kötőszók aránya -- 326:102 -- örmagáért beszél. ...lelke már tegnap látta a / nádborította Nilus / partját s az idegen /csillagokat, vagy tán Itália / koszorús oltárait / csodálta, s az idai lankán / heverésző szőke leányok / ibolyaszemét / s hallotta a szépszarvú tehenek / sötét kolompjait. (XVIII.)

A költő a kisebb szövegegységeket előszeretettel fosztja meg a kötőszóktól. A tovahullámzó mondatrészleteket, tagmondatokat vesszővel, pontosvesszővel, kettősponttal, három ponttal tagolja, ezáltal még inkább lehetővé válik a névszók kiemelése a többtagú, négy-öt elemből álló mondatfűzésből. Ez a grammatikai megoldás a montázstechnikát is erősíti. A költő az egész látássíkot átfogó kép bemutatása után a részleteket emeli ki, s rögzíti. A pillanat látványa azonban lélektani helyzetből származó érzelmeket, hangulatokat közvetít. Nem a képek fontosak tehát, hanem a mozaikokra tördelt s mégis egységes impressziók. A falu felől fuszlányokra tépi / a barna szél az estharang imáját, / hullonganak a vadgesztenye késő / bóbítái, az ernyős bodza szinte / füstöl a szagtól és a kora hárs / vele versenyt itatja sűrű mézzel / a nyári este fülledt melegét. / No, menjünk mi is, cimbora, kövessük / a csordajárást... Épp ott mennek a / jámbor tehenek meg a vén bika -- / Nézd csak: időnkint hogy megrázza ringó, / nehéz szarvát és nagy, sötét heréit. (III.)

A kötetben a felsoroltakon kívül elszórtan jelentkezik még néhány impresszionista, főleg expresszionista vonás. Az alkalmanként előforduló jelenségek összegyűjtését azonban nem tartottam célszerűnek, hiszen messze menő következtetésekhez nem adnak alapot. Szándókom az volt, hogy az egész kötetre jellemző, a figyelemre méltó impresszionista és expresszionista hatásokat, nyelvi sajátosságokat tárjam fel. Mivel Szabó Lőrinc nyelvkezelésében a későbbi korszakaiban is kitapinthatók az expresszionista vonások és az impresszionista nyomok, szükségesnek tartottam, hogy felfigyeljünk e két jelentős stílusirányzat előéletére, illetve tovább élésére a költő első kötetében is. Így közelebb kerülhetünk Szabó Lőrinc gazdag, nyelviileg is sok forrásból táplálkozó élelművéhez.

Abstract: (Impressionist and expressionist features in Lőrinc Szabó's collection of poems entitled 'Föld, erdő, isten' Earth, forest, god)

The author with full knowledge of the special literature comes to the conclusion in her study that Lőrinc Szabó has created a kind of new poetical language.

She indicates how the two, practically contrasted stylistical characteristics of impressionism and expressionism are interwoven in his poems. She describes the motives of this change of style and the most important features of style, too.

PÁSZTOR EMIL

ÚJ HELYESÍRÁSI SZABÁLYZATUNK JUGOSZLÁVIAI FOGADATÁSA

"A magyar helyesírás szabályai" című kézikönyvnek 1984. évi, tizenegyedik kiadásáról a legrészletesebb ismertetést és bírálatot ÁGOSTON MIHÁLY, a jugoszláviai Újvidék (Novi Sad) egyetemének tanára írta. "Helyesírásunk hiteléért" főcímmel, "Gondolatok az új helyesírási szabályzatról" alcímmel jelent meg ez a 76 oldal terjedelmű munka a Híd című folyóirat 1985. évi 9., 10. és 11. számában s azután könyvalakban is (a Forum Könyvkiadó és a Híd közös kiadásában). A nagyon alapos tanulmány fejezetcímei a következők: A helyesírásról; A szabályzatról; Az újításokról; Kisebbségi problémák; Kitekintés; Fordulóponton helyesírásunk rendszere és ügye?; Egyéb problémák.

ÁGOSTON MIHÁLY a legismertebb és legtekintélyesebb jugoszláviai magyar nyelvtudósok közé tartozik. Emlékszem rá, hogy néhány évvel ezelőtt a Magyar Tudományos Akadémia Helyesírási Bizottságának egyik ülésén is részt vett mint meghívott vendég. Tanulmányának megírásával és közzétételével nyilván kettős célja volt: részletesen meg akarta ismertetni az új helyesírási szabályzatot és szótárát a jugoszláviai magyar közönséggel, másrészt pedig ennek a szabályzatnak és szótárnak a jövőbe tekintő, nagy távlatú kritikáját is adja. Hangsúlyozza: "Nem lehetünk közömbösek [e könyvnek] a használhatósága iránt, mert a magunkévá kell fogadnunk tartalmát, a magunk íráskészségének útmutatójává. Hosszú időre" (12--13. o.). Ezekből a sorokból is látjuk: ÁGOSTON MIHÁLY úgy tekint, nagy bizalommal, a Magyar Tudományos Akadémia helyesírási szabályzatára, hogy ez nemcsak a magyarországi, hanem a határainkon kívül élő magyarok írásbeliségét is nagymértékben segítő könyv. Tanulmányát ezekkel a szavakkal zárja: "Hiszem azt is, hogy közönségünk minél többet használja majd a szabályzatot, annál inkább meg fogja szeretni, annál inkább érezni fogja, hogy mai írott nyelvünknek elemi tényezője, és elválaszthatatlan a mindennapjainktól, közösségi és egyéni létünkötől" (76. o.).

Jól látja ÁGOSTON: az új helyesírási szabályzat kidolgozásakor "nem volt könnyű dönteni arról, hogy a megtanulhatóságot (rendszerűséget, kivételnélküliséget) növeljük-e, vagy a nagy többségtől már megszokott, megtanult (= megszokottnak, megtanultnak vélt) írásmódot hagyjuk meg" (10. o.). Nagyon egyetérttek vele abban, ahogy a tizenegyedik kiadásban bekövetkezett változásokat jellemzi: "Az új kiadásban (bár alaptendenciája a hagyományörzés) nőtt a szabálytartalom rendszerjellege, tehát a megtanulhatósága is" (9. o.).

A szerző kritikai megjegyzéseinek nagy részével egyetérthetünk. Ezeket bizonyára jól fogják hasznosítani a XXI. század nyelvészei, amikor elkészítik "A magyar helyesírás szabályai"-nak tizenkettedik kiadását. Az alábbiakban a tanulmánynak csak néhány olyan megállapítását veszem sorra, amellyel -- úgy gondolom -- vitába kell szállnunk.

ÁGOSTON az új szabályzatot a Magyar Tudós Társaság 1832. évi szabályzata (Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai) tizenegyedik kiadásának tekinti. Erre a nagy érdemű könyvecskére utalva írja: "Több mint százötven évvel később jelent meg a szabályzat tizenegyedik kiadása, azaz a tizedik alaposabb átdolgozása" (11. o.). Pedig tudjuk az akadémiai helyesírás történetéből, hogy a "Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai"-nak csak tíz kiadása volt; ezek 1832--1853 között jelentek meg: a II. kiadás már két évvel az I. után, 1834-ben; a III. kiadás 1838-ban; a IV. 1840-ben; az V. 1841-ben; a VI. kiadás 1843-ban; a VII. 1844-ben; a VIII. 1847-ben; a IX. valószínűleg 1849-ben; a X. kiadás 1853-ban. A mi mai szabályzatunk egy jóval később, 1922-ben más címmel megjelent könyvnek, "A magyar helyesírás szabályai"-nak a tizenegyedik kiadása. Ennek a II. kiadása az 1923. évből való, a III. kiadás 1927-ből, a IV. 1931-ből, az V. 1936-ból, a VI. 1937-ből, a VII. (javított és bővített kiadás) 1938-ból, a VIII. 1940-ből, a IX. 1950-ből, a X. 1954-ből s a jelenleg érvényben lévő XI. kiadás 1984-ből.

ÁGOSTON MIHÁLYnak nem tetszik, hogy a XI. kiadás tárgymutatóját, mely a X. kiadásban a Szabályzat és a Szótár című rész között (a 81--90. oldalon) foglalt helyet, most a könyv legvégére szorították. Így ír erről: "A tárgymutató már nem tartozéka a szótári résznek, ezért kissé logikátlan volt nem mindjárt a szabályzati rész végéhez kapcsolni. Úgy hat, mintha sajtóhiba lenne" (19. o.). Nos, nem sajtóhiba ez: gyakorlati meg-

gondolásból került a tárgymutató a szótári rész és a tartalomjegyzék közé. Eddig ugyanis úgy megbújt a könyv belsőjében, hogy sokan észre sem vették, vagy pedig összetévesztették a tartalomjegyzékkel. Fontos, hogy a közönség megtanulja a tárgymutató használatát: a tárgymutató segítségével való szabálykeresést; de ehhez számot kellett vetni azzal, hogy a tudományos könyvek tárgymutatója leghátul szokott lenni, mert ott a legkönnyebb a fellapozása. Ha a 385 oldal terjedelmű új helyesírási könyvben továbbra is közvetlenül a szabályzati rész után volna közbeékelve a csupán 9 oldalas tárgymutató, a 125. oldal táján, akkor nem várhatnánk, hogy az emberek vállalják a kettős keresés nehézségeit: először a tárgymutató megkeresését, azután ennek segítségével a megfelelő szabályét. Ezért javasoltam én (is) az MTA Helyesírási Bizottságában a tárgymutatónak ilyen, célszerűbb elhelyezését. Ebben a dologban a célszerűség és a gyakorlatiasság fontosabbnak látszott, mint az a körülmény, hogy elvileg, elméletileg a szabályzati részhez kapcsolódik a tárgymutató.

Szóvá teszi ÁGOSTON, hogy a Bükk (hegység) Bükk-~~kel~~ szóalakja csak a szótári részben van meg ezzel az új írásmóddal, de a szabályzati részben hiányzik, sőt itt egyértelmű utalás sincs rá. A szótár a Bükk-~~kel~~ szóalaknál a 154. c pontra utal, ahol a következőket olvashatjuk: "A tulajdonnevek írásának jellemző vonása az állandóság. (...) arra kell törekednünk, hogy a toldalékos alakok leírására olyan megoldást találjunk, amely biztosítja az alapforma visszaállíthatóságát: Kiss-~~sel~~, Wittmann-~~né~~, New York-~~i~~ stb. (Nem pedig: Kissel, Wittmanné, newyorki stb.)" Szerintem e szabály „stb.”-jébe beleérthetjük a kérdéses Bükk-~~kel~~ írásmódot is, persze igaz, hogy ezt valahol meg is kellene magyarázni. A szótári részben csak idegen párhuzamos példákat találunk: Bonn, Bonn-~~nal~~, Bonn-~~nál~~; Tallinn, Tallinn-~~nál~~, Tallinn-~~nal~~. A hasonló típusú magyar földrajzi nevek ilyen írásmódjával -- úgy gondolom -- a 94. szabályzati pontban is foglalkozni lehetne, de ott csak ezt találjuk: "A toldalékolás következtében egymás mellé kerül három azonos, mássalhangzót jelölő betűt kettőzöttre egyszerűsítjük (...) A szabály nem érvényesíthető a magyar családnevekre, az idegen tulajdonnevekre és a szóösszetételekre. Ezekben a hosszú mássalhangzós betűhöz a vele azonos újabbat kötőjellel kapcsoljuk: Szell-~~lel~~, Tarr-~~ról~~, Hermann-~~nál~~, Wittmann-~~né~~ stb. (...); illetőleg: sakk-~~kör~~, balett-~~táncos~~, hossz-~~számítás~~, össz-~~szövetségi~~ stb." Kétségtelen, hogy e

szabálynak a megfogalmazása nincs tekintettel a Bükk-kel írásmódra, hiszen a Bükk nem idegen tulajdonnév. "Ebből a szabályból -- jegyzi meg ÁGOSTON -- az következik, hogy a szótári részben szereplő Bükk toldalékolása ("Bükk-ke") ellentétben áll a 94. szabályponttal, azaz téves. Helyesen (= a szabályzat szerint) így írjuk: Bükk: Bükkel; Fadd: Faddal, Tass: Tassal, Tiszaroff: Tiszaroffal, Ukk: Ukka, Viss: Vissel stb." (33. o.) Szerintem nem ez a helyes megoldás, hanem a 94. szabályt kellene pontosítani a következőképpen: "A szabály nem érvényesíthető a családnevekre, a földrajzi nevekre és a szóösszetételekre." Nem szerencsés dolog ugyanis, hogy különbözőképpen toldalékoljuk a magyar és az idegen családneveket, a magyar és az idegen földrajzi neveket, hiszen néha nagyon nehéz megállapítani, hogy egy név magyar-e vagy idegen. Ha az általam javasolt kis módosítással tennénk pontosabbá a szabályt, egyszerre világossá válna, hogy a Bonn: Bonn-nal, Bonn-nak, Bonn-nál szabálya szerint frandók ezek is: Bükk: Bükk-kel, Fadd: Fadd-dal, Tass: Tass-sal, Tiszaroff: Tiszaroff-fal. (Vö. a 217. c pontban felsorolt ilyen példákkal: Mann-nak, Tallinn-nál, Scott-tól, Falstaff-fal, Grimm-mel.)

ÁGOSTON MIHÁLY szerint a Tót és a Tóth, a Kis és Kiss "ugyanaz a név" (61. o.). Szerintem ezek ma már ugyanúgy különböző nevek, mint az egy névből kettővé lett Loránd és Lóránt.

Túlzott és fölösleges pontoskodásnak érzem a szerző részéről, hogy ő a névelőt is nagybetűvel írná -- mondat belsejében is -- a Föld- és Bányászati Tudományok Osztálya (az MTA testülete), a Medicor Művek Vállalkozási Gyára, a Szakszervezetek Nógrád Megyei Tanácsa, a Hazafias Népfront X. Kerületi Bizottsága típusú intézménynevekben. Szerinte a névelőnek a tulajdonnévből való kirekesztésével "magyartalanná váltak" a 189. pont b szakaszának ezek a példái (63. o.). Nincs igaza, hiszen a szabályzat 187. pontja is utal a névelők kisbetűs használatára: "A hivatalok, társadalmi szervezetek, oktatási intézmények, tudományos intézetek, szövetkezetek, vállalatok és hasonló többelneű hivatalos, cégszerű nevében -- az és kötőszó, valamint a névelők kivételével -- minden tagot nagybetűvel kezdünk." Tehát a névelők is kivételek: mondat belsejében ezeket kisbetűvel írjuk, mert a birtokos szerkezetű intézménynév elején levő névelő csak félig-meddig tekinthető az intézménynév részének. (Ugyanez a névelő egyidejűleg az intézménynév mondatba szerkesztését szolgáló vi-

szonyszó is!)

ÁGOSTONnak egyébként -- a részletes kritikája ellenére -- nagyon pozitív az értékelése az új helyesírási kézikönyvről. Így summázza véleményét: "a szabálykönyv mindkét része több, alaposabb minden eddigi kiadásnál", "sajátosan jó rendszerű és gazdag a szótára", "a szabályzati rész gazdagabb minden eddiginél: általa a magyar írásmód föltétlenül differenciáltabbá, egységesebbé és hitelesebbé válik", "tökéletesedett általa a magyar írásrendszer", "példatára korszerű, nemzetközileg is széles skálán mozog" (16. o.). Azt hiszem, ebben az összegző értékelésben egyet-értenek az itthoni és a jugoszláviai magyar nyelvészek.

Abstract: (The reception of our new orthographical rules in Yugoslavia)

It was Mihály Ágoston, a university professor in Yugoslavia, who wrote the most detailed analysis and critics on the 11th edition of The Rules of the Hungarian Orthography. The title of the study is 'For the authenticity of our orthography', in the periodical 'Hid' (Novi Sad, 1985). The author highly appreciates both the rules and the dictionary of the book. Emil Pásztor argues with him in some respects.

O. BOZSIK GABRIELLA

AZ INTÉZMÉNYNEVEK HELYESÍRÁSÁNAK ALAKULÁSA 1954 ÉS 1984 KÖZÖTT

1. A Magyar Tudományos Akadémia Helyesírási Bizottsága 1949-ben elhatározta, hogy a helyesírási szabályzatot átdolgozza, és egy korszerű, új, a kor követelményeinek megfelelő kötetet ad a közönség kezébe. Mivel ez a vállalkozás sok munkát és időt igényelt volna, átmeneti megoldásként elkészült az 1950-es, 9. kiadású szabályzat. "Az 1950-i kiadás több tekintetben valóban lényeges haladást jelentett a korábbi akadémiai szabályzatokhoz képest: példaanyagában felfrissült, szabályzati része könnyebben áttekinthetővé vált, szótári része jelentősen kibővült. A szabályok megváltoztatásába azonban nem ment bele, hanem azt a soron következő kiadásra hagyta; igen helyesen, mivel -- a főntebb mondottak alapján -- nem lett volna értelme, sőt egyenesen káros lett volna néhány év leforgása alatt kétszer módosítani helyesírásunkat" (HIK. 9).

2. A magyar helyesírás szabályai 10. átdolgozott és bővített kiadása 4 évig váratott magára, míg 1954 szeptemberében megjelent. "A kiadvány szabályzati részében 5 pont tartalmaz (az összes pontoknak alig több mint 1 százaléka) teljes változtatást, 21 pont (az összes pontoknak nem egészen 5 százaléka) tartalmaz részleges változtatást az 1950-i kiadáshoz képest" (HIK. 11).

Annak ellenére, hogy a 9. kiadás 236 szabálya kibővült 438-ra, továbbá a fő-, az al- és a fejezetcímek 75-ről 103-ra emelkedtek, a szóalakok száma is megszorodott 20500-ról 30000-re, nem állíthatjuk, hogy a rendszert alapjaiban változtatta meg, és a helyesírásunk egészét érintő kérdésekben újat hozott. DEME erről a következőképpen nyilatkozott: "Gyökeres változtatásokra, alapvető helyesírási reformra nem volt szükség. Nem kellett új helyesírást kidolgoznia az Akadémiának. A jelenlegi módosítások mértéke még az 1922. éviéket sem éri el; viszont végrehajtásuk elengedhetetlen volt ahhoz, hogy helyesírásunk jobb, fejlettebb, egyenle-

tesebb legyen, mint amilyen az előző szabályzatokban volt" (Hyr. 1954. 288).

Az egész szabálygyűjteményre jellemző tartalmi és terjedelmi gazdagodás, bővülés jellemző az intézménynévírást meghatározó szabályokra is, hisz a tulajdonnevek fejezetében (220--265. pont) -- amelynek az AkH. 1954. szentelt először önálló fejezetet -- már 4 pont fogalmazódott meg (261. 262. 263. 264. pont) a korábbi egy-két ponttal szemben.

A 261. szabály, amely a legfontosabb tudnivalót mondja ki, tartalmában újat hozott azzal, hogy az addig szokásos megfogalmazást (az intézményneveket alkotó szavakat nagy kezdőbetűvel írjuk) jelentősen megváltoztatta: "A hivatalok, intézetek, intézmények, iskolák, szervezetek, szövetkezetek, társulatok, vállalatok és hasonló hivatalos nevében minden lényeges szót nagy kezdőbetűvel írunk, s az egyes tagok közé nem tesszünk kötőjelet: Magyar Szocialista Munkáspárt, Magyar Tudományos Akadémia, Építéstudományi Intézet, Művelődésügyi Minisztérium, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Petőfi Sándor Gimnázium, Vésztői Általános Iskola, Szechenyi Könyvtár, Magyar Állami Operaház, Magyar Néphadsereg Színháza, Országos Tervhivatal, Országos Takarékpénztár, Sztálin Vasmű, Csepel Vas- és Fémművek, Borsodi Szénbányászati Irószty, Magyar Divatosarrok Állami Áruház, Háztartási Bolt, 2. sz. Népbolt, Dózsa Termelőszövetkezet stb." (i. m. 50).

Írásrendszerünk még 1832 után is több évtizeden keresztül köznévi szókapcsolatoknak fogta fel azokat a nyelvi formákat, amelyekből a század második felében lassan kezdett kikristályosodni egy új szófaji kategória: az intézménynév. A tulajdonnévvé válás szakaszait jól tükrözte a helyesírásukban is megmutatkozó fokozatosság: kezdetben csak a földrajzi és a személynévi elemeket jelölték nagy kezdőbetűvel egy-egy néven belül, ezt követte a név első szavának nagybetűsítése, végezetül pedig minden szót megilletett a nagybetű. Felvetődik a kérdés, miért állította meg ezt a folyamatot az AkH. 1954. azzal, hogy mindössze a lényeges (legalábbis a szakemberek által annak tartott) elemeket íratta csak nagybetűvel.

Köztudomású, hogy az ötvenes évek elején ismét felerősödött a nagybetűsítési divat annak ellenére, hogy sok közleményben bírálták, helytelenítették. BÍRÚ Gizella például, aki részletesebben foglalkozott a kérdéssel Nagybetűk című cikkében (Msn. XIII. 10), rámutatott arra, hogy a

nagybetűs kiemelés főleg a barokk korszakban és a XIX. században volt divatban. Szamba vett egy sor olyan példát, amelyek azt jelzik, újra terjed ez a helyesírási szokás. Példái közt találunk magasztos jelentésű szavakat, szintén a magasztosítás szándékával megszemélyesített fogalmak nevet, államfők megjelölését, hivatalok, épületek, politikai események, világtájak, égitestek, orvosságok, harckocsik és katonai kitüntetések nevét. Ennek a helyesírási kérdésnek 1944-ben alighanem politikai színezte is lehetett, kifejezése az akkori vezetők előtti megalázkodásnak, a háborús propagandának. A szerzőnek az a véleménye, hogy kerülnünk kell a nagybetűk szaporítását, mert az nem más, mint a hatáskeltés eszköze.

HEXENDORF Edit 1955-ben úgy vélekedett a kis és a nagy kezdőbetűkről írott tanulmányában, hogy kétségtelenül javult a helyzet, de a figyelmeztetés kell továbbra is. Ő is óv attól, hogy "rászabadítsuk az embereket a korlátlan tulajdonnevesítésre" (HIK. 58). Az intézménynevekről elismeri, hogy a közszók és a közszókból álló szerkezetek is képesek identifikálni, de ettől még nem válnak tulajdonnevekké, tehát "meg kell engedni a közszóként való alkalmazásban a kisbetűs írást (vö. 262. pont)" (HIK. 58).

FÁBIÁN PÁL a tulajdonnevek helyesírását elemző tanulmányában (A tulajdonnevek írása. HIK. 79) természetesen kitért az intézménynevek problémájára is, és megmagyarázta, milyen elvek vezérelték a Helyesírási Bizottságot döntésében. A közgyakorlatban megmutalkozó ingadozásnak feltehetően két oka volt. Egyrészt ma sem könnyű eldönteni, hogy mikor van szó intézménynevekről, mert például "a miskolci Dózsa termelőségvetkezet alakulat nyelvi szerkezetét tekintve pontosan megegyezik mind a miskolci Dózsa utca szókapcsolattal, mind pedig a Diósgyőri Lenin Kohászati Művek formával" (i. m. 87). Akkoriban, 1950--55 között az intézménynév megítélésében mutatkozó bizonytalanság miatt gyakori volt a kisbetűs írás, csupán az első szót kezdték nagygal a név kezdetét érzékeltetve. Másrészt a közízlés is idegenkedett a sok nagybetűtől főként esztétikai okok miatt (Simonyi sem kedvelte őket). Mindezeket figyelembe véve a bizottság komolyan foglalkozott azzal -- írta FÁBIÁN PÁL --, hogy a többemű intézményneveknek csak az első szavát íratja nagybetűvel. Ez az elképzelés azonban megvalósíthatatlannak tűnt, mert például a több évtizede nagybetűs Magyar Tudományos Akadémiá-ról nehezen tudtunk volna átállni a Magyar tudományos akadémiá-ra. De a nagy kezdőbetűs kezdés mellett szólt az az

érv is, hogy a név ilyen formájában jobban elkülöníthető a szöveg többi részétől, illetve könnyebben meg lehet állapítani a név terjedelmét. FÁBIÁN Pál a bizottság végleges döntésének várható következményeit is felmérte: "Ez a felfogás ugyan a nagybetűs írás bizonyos kiterjedését fogja eredményezni, viszont az egység biztosítása érdekében ezt az utat kellett választani" (HIK. 87).

A 261. szabály azzal, hogy egy névben lényeges és lényegtelen elemeket különböztetett meg, értelmezési viták magvát hintette el, ugyanis a "lényeges" kitévelt a szakemberek és a helyesíráshoz kevésbé értők tömege nem azonos módon értelmezte. Lényeges szó az egyedítő elem is és a műfajjelölő szó is. Mi válhat akkor lényegtelen elemmé egy névalakulatban, amely kisbetűsíthető és kevésbé informatív? A szabály 19 példája közül mindössze kettőben található kisbetűs elem: az és kötőszó és a számú szó. Az ötvenes évek közepétől a közgyakorlat ilyen lényegtelen szót "avatta" a földrajzi nevek mellett szereplő vidéki, vidéke, megyei, városi, járás, si, községi, kerületi, utcai és a számú szavakat: Eg r és vidéke Horgász-egyesület, XI. kerületi Vegyesipari Javítóvállalat, Dohány utcai Általános Iskola. Ugyanezek az elemek a gyakori kisbetűs kezdés ellenére pecsétken, címzéseken, hivatalos megszólításokban, cégjelzéseken, névtáblákon nagy kezdőbetűvel fordultak elő. Az 50-es, 60-as években forgalomban lévő intézménynevek, és azon belül is az azonos típusúak eltérő írásmódja arra enged következtetni, hogy az AkH. 1954. a 261. szabályával -- szándéka ellenére -- nem segítette elő az egységesülést megfogalmazása miatt, mert továbbra is fennálltak az ingadozások, a bizonytalanságok.

Az intézménynevek szerkezetüket tekintve általában terjedelmesek, többszavasak, hisz különféle egyedítő elem és műfajjelölő szó kapcsolata alkotja együttesen a hivatalos, pontos nevet. Egyszavas intézménynevekkel csak ritkán találkozunk (a rövidítéseket kivéve), pl. Belügyminisztérium, Bélyegmúzeum. Ebből adódóan a mindennapi használatban szívesen rövidítünk, mert így könnyebben kezelhetők, népszerűek a becenevek akár írásban, akár beszédben. (Sokszor a teljes, szabályos formát nem is ismerjük.) A 262. szabály a rövidített formákra is kötelezővé tette a nagy kezdőbetűt: "A hivatalos, teljes intézménynevek helyett gyakran használjuk a név rövidebb formáját, amely rendszerint a teljes név legfontosabb eleméből alakul ki. Ezt a rövidebb, általánosabban használt intézmény-

nevet nagy kezdőbetűvel írjuk: az Akadémia (a Magyar Tudományos Akadémia), a Földművelésügyi (a Földművelésügyi Minisztérium), a Nemzeti (a Nemzeti Színház) stb. -- Kis kezdőbetűt írunk azonban olyankor, ha az intézményt köznévként emlegetjük: bemegyek a minisztériumba, felvették a gimnáziumba, segélyt kapott a vállalatától stb." A bizottság nem különítette el ugyan a kétféle rövidítési módot a szabály szövegében, de a példák közül kitűnik: vagy az egyedítő elemet hagyjuk meg (Nemzeti), vagy a műfajjelölő szó marad meg (Akadémia).

A 263. és a 264. szabály első ízben foglalkozott a képzős és a raggal ellátott intézménynevek helyesírásával: "A többtagú intézménynevek utolsó tagjához kötőjel nélkül kapcsoljuk a ragokat: a Kohó- és Gépipari Minisztériumban, a Magyar Tudományos Akadémiától stb." Mint látjuk, a személynevek, a földrajzi nevek és a címek toldalékolásának elvét -- azaz a ragot írjuk közvetlenül a szóhoz, amikor csak lehet -- terjesztette ki az intézménynevekre is a 263. szabály. Az -i képzővel lényegesen ritkábban látjuk el az intézményneveket. Ha mégis szófajváltásra kerül sor, kétféleképpen járhatunk el a 264. szabály értelmében: "Az első tagjukban tulajdonnevet tartalmazó intézménynevek -i képzős származékaiban a tulajdonnév nagy kezdőbetűjét meghagyjuk, a köznévi tagokat kisbetűvel kezdjük, s az utolsóhoz az -i-t kötőjel nélkül kapcsoljuk: Széchenyi könyvtári, Petőfi Sándor gimnáziumi stb. A csak köznévi elemeket tartalmazó intézménynevek -i képzős származékában minden tagot kisbetűvel kezdünk, s az utolsóhoz az -i-t kötőjel nélkül kapcsoljuk: művelődésügyi minisztériumi, építéstudományi intézeti stb." Az AkH. 1954. azt a korábban már megfogalmazott szabályt terjesztette ki az intézménynevekre is, amely szerint a tulajdonnév és a köznévi kapcsolatában (tekintet nélkül arra, hogy külön- vagy kötőjellel írjuk) a tulajdonnév mindig megőrzi nagy kezdőbetűjét, például: Duna-part -- Duna-parti, San Marino Köztársaság -- San Marino köztársasági, Nógrád megye -- Nógrád megyei, Bakony hegység -- Bakony hegységi, Balaton tó -- Balaton tavi.

Mindezek a szabályok együttesen arra hivatottak, hogy 1954-től kezdve irányítsák, egységesítsék az egyre inkább szaporodó, változatos névanyag helyesírását.

3. DEME LÁSZLÓ a Helyesírási rendszerünk logikája című 1965-ös tanulmányában (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 110. szám)

ugyanerről a kérdéstről úgy vélekedett, hogy "az intézménynevek írása alapjaiban a személynevekével egyezik meg: a név terjedelmét a nagy kezdőbetűs elemek száma mutatja benne" (i. m. 25). Az AkH. 1954. 261. szabályának lényegét tömören így foglalta össze: "Minden önálló elem nagy kezdőbetűs: Igazságügyminisztérium, Honvédelmi Minisztérium, Kohó- és Gépipari Minisztérium" (i. m. 25). DEME a szabály szakkifejezésén úgy változtatott, hogy a lényeges és lényegtelen szavak helyett "önálló elem"-ről beszélt, jóllehet a két elnevezés jelentése teljesen fedi egymást. A szerző a továbbiakban sorra vette mindazokat a nehézségeket, vitás kérdéseket, amelyek felmerülnek témánkban.

Az egyik ilyen nehezen eldönthető probléma az elő- és az utójelzők hovatartozásának megítélése még napjainkban, 1988-ban is. Az elnevezések többségében ugyanis az előjelző a név szerves része, máskor pedig csak a név előtti kisbetűs jelző. DEME szerint a lábodi Dózsa Isz, a Puskin mozi, a Keleti pályaudvar szókapcsolatok esetében a név mindössze csak annyi: Dózsa Isz, Puskin, Keleti, emiatt a többi szó csak kisbetűs lehet, hisz nem része a névnek, el is hagyható, mint az utóbbi két példában (Megyek a Puskinba. Elutaztunk a Keletiből.).

"Névségi s egyben névhatár-megállapítási probléma: tulajdonnév-e az intézmény egy-egy részlegének elnevezése (illetőleg megnevezése), s mikorra és milyen önállóságú részlemnél vonható meg a határ?" (I. m. 25.) FÁBIÁN PÁL ugyanezt a kérdést már 1955-ben felvetette, és a választ is megadta rá (A tulajdonnevek írása. HIK. 87). Ő a következő eljárást javasolta: "Nagyobb intézményeken belüli részegységek, részintézmények nevében az egyes tagokat csak akkor kellene nagy kezdőbetűvel írni, ha a részegység maga is jelentős, tehát a neve önmagában is használatos intézménynév, ha nem is mindig országos, de legalábbis egy szakmán belüli viszonylatban. -- Ha azonban a részegység kevésbé jelentős, a neve önmagában nem használatos szélesebb körben, illetőleg csak köznévi jelentéssel bír, már kisbetűket kellene használni a leírásakor, különösen akkor, ha a nagyobb egység nevével együtt használjuk: A Magyar Dolgozók Pártjának XI. kerületi szervezete, az Oktatásügyi Minisztérium Neveléstudományi Intézetének módszertani osztálya stb." (i. m. 88).

DEME LÁSZLÓ a kisbetű-nagybetű eldöntésében figyelembe vette, hogy az illető név önálló igazgatási és költségvetési egységet takar-e, mert

akkor helyeselhető a nagybetű (A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete), de ha mindössze egy kisebb részegységet, osztályt, csoportot akarunk jelölni, fölösleges, értelmetlen a sok nagybetű (A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének nyelvművelő osztálya). Egyetlen mondatban sejtette azt is, hogy a helyesírásban bizonyos pontokon mennyire előtérbe kerülhetnek a szubjektív, emberi lényezők, mivel a saját intézményét mindenki nagybetűvel szeretné írni. Ő még csak tanácsol -- mint írta --, mert "határozat nincsen rá". (Ezzel a részkérdéssel majd az AkH. 1984. foglalkozik részletesen!) Tanácsa lényegét illetően megegyezik a FÁBIÁN Páléval: "Csak az önálló hivatali apparátussal bíró intézmények és alintézmények neveit érdemes tulajdonnévként felfogni; kisebb részeit, szerveiket meg az alkalmibb jellegű bizottságokét már nem" (i. m. 25).'

Mérsékletre intett a nagybetűírásban a "Bemegyek a minisztériumba" típusú mondatokban, mert semmi nem indokolja a Minisztérium-ot. Javasolta viszont az egyedítő tagokból megszületett rövidítésekre: "a Nemzeti, a Belügy, a Haladás, a Gyapjúmosó" (i. m. 25). Itt magyarázta meg az Opera és az Akadémia nagybetűjét is azzal, hogy a kisbetűs formájuk teljesen más jelentésű: az opera zenei műfaj, az akadémia pedig felsőoktatási iskolafajta.

A továbbiakban DEME még egyszer hivatkozott a legfontosabb szabályra, de itt már az elem helyett tag-ot említett: "Az intézménynévben minden önálló tag nagy kezdőbetűs" (i. m. 26). Szavaiból arra lehet következtetni, hogy a szabályzat szerinti lényeges szó megfelel nála az önálló tag-nak, a nem önálló tag pedig nem más, mint a lényegtelen elem. (A tag szakkifejezést viszi tovább a bizottság az AkH. 1984-ben is.) Hosszabb elnevezések elemzésével mutatta be az elhatárolás nehézségeit; a Baranya megyei Tanács V.B. és a Práter utcai Általános Fiúiskola esetében egyetlen egységnek számít a Baranya megye valamint a Práter utca, ezért csak az önálló elem lehet nagybetűs, a másik szó (tag) nem. Még bonyolultabbnak tűnik a Heves megyei Bíróság értelmezése és írása, mert ha úgy fogjuk fel, hogy ez a bíróság Egerben található, ott működik, akkor helyes formája: Egri Megyei Bíróság. A Szeged város Tanácsa is analógiásan élhet ebben a formában is: Szegedi Városi Tanács. Megjegyzésként még hozzátette a szerző, hogy "ha eredetileg nagy kezdőbetűs tulajdonnévnek kis

kezdőbetűs melléknévi származéka válik intézménynév részévé úgy, hogy nagybetűsödni kell, e nagy kezdőbetűsödés csak az elejére vonatkozik (tulajdonnévi eredetű), második tagjára nem. Tehát: Dunántúl, s ebből Dél-Dunántúl; de ebből: dél-dunántúli, s ebből intézménynév részeként: Dél-dunántúli Áramszolgáltató Vállalat, mert a dél-dunántúli melléknévnek csak az eleje nagybetűsíthető" (i. m. 26). A toldalékolásról a szabályzattal azonos módon vélekedik.

4. FÁBIÁN PÁL 1966-ban A magyar helyesírás rendszere című tömör összefoglalásban (Nyelvtudományi Értekezések 54. sz.) az intézményneveket vizsgálva, ötvözte az AkH. 1954. szabályát és a Deme-féle meghatározást: "64. A hivatalok, szervezetek, vállalatok, intézetek, társulatok, iskolák, szövetkezetek és hasonlók (egy szóval: intézmények) hivatalos nevében minden lényeges és önálló elemet nagybetűvel kezdünk, és az egyes tagok közé nem teszünk kötőjelet: Művelődésügyi Minisztérium, Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal, Magyar Szocialista Munkáspárt, Magyar Úttörők Szövetsége, Csepel Vas- és Fémművek, Kartográfiai Vállalat, Országos Széchényi Könyvtár, Építéstudományi Intézet, Nemzeti Színház, Vésztői Általános Iskola, Vörös Csillag Termelőszövetkezet, Balatonfenyvesi Állami Gazdaság; Pest megyei Népbolt, Kazinczy utcai Általános Iskola; stb." (i. m. 42). A képzős származékokról azt írta, hogy "a tulajdonnévi vagy az azzal egyenértékű tag(ok) nagy kezdőbetűjét megtartjuk, a köznéviakat pedig kisbetűvel kezdve különírjuk" (i. m. 42). Ez a szabály szinte változtatás nélkül kerül majd be az AkH. 1984-be. A rövidített és a köznévi formákról a szabályzathoz és Deméhez hasonlóan vélekedett: az első esetben javasolta a nagybetűt, a második esetben pedig csak a kisbetűs nevet helyeselte.

5. Az 1972-ben megjelent második, javított és bővített kiadású Helyesírási és tipográfiai tanácsadó közölte DEME LÁSZLÓ tanulmányát (Az intézménynévirás néhány problémája. 235--237), de az 1969--70. évi szabályozás eredményét, melyet a bizottság elfogadott, szintén pontokba szedte. A tulajdonnévirás fejezetében a 20. paragrafus az eddigi kétféle szót (lényeges, önálló) egymás mellett használta az egyértelműség kedvéért, és az AkH. 1954. adósságát azzal pótolta, hogy megmagyarázta, illetőleg példákkal illusztrálta, mi értendő lényegtelen elemen: "Az intézménynevekben minden lényeges és önálló tagot nagy kezdőbetűvel írunk. Nem te-

kintendő viszont ilyenek a névelő, a költőszó, a sz. (= szám v. számi) rövidítés, valamint a tulajdonnév után álló megyei, járási, fővárosi, városi, kerületi, községi, úti, utcai, körúti, téri stb. szó és rövidítésük (m., főv., ker., u. stb.). Ezeket az elemeket az intézményneveken belül is kis kezdőbetűvel kell írni" (i. m. 51). Példái között találjuk a Dohány utcai Általános Iskola, Szentesi 2. sz. Általános Iskola, Debrecen megyei jogú város Tanácsa, Debrecen városi Tanács, debreceni Városi Tanács, Budapest V. kerületi Tanács, V. ker. Tanács neveket. TIMKÓ György az intézménynevek helyesírásáról szóló 1977-es előterjesztésében a földrajzi nevekben gyakran szereplő lényegtelen elemekkel egészítette ki a fenti sort: járás, menti, vidéki, környéke, környéki, völgye, völgyi (i. m. 5).

A HTT. leszögezte azt is többek között, hogy a teljes nevek rövidített, községi változatában ugyanígy felesleges a nagybetű (községi tanács, megyei tanács), mint az intézményneveken belüli egységek (főosztályok, osztályok, csoportok, üzemszervek, telephelyek stb.) nevében (Kossuth Nyomda munkaügyi osztály, Művelődésügyi Minisztérium közoktatási főosztály).

Kitért még arra is, hogy a Vörös Csillag Isz., Aszód szerkezetű nevekben a telephelyre utaló földrajzi nevet vesszővel választjuk el a teljes névtől, és -- a Helyesírási Bizottság véleménye szerint -- ez nem része a névnek. Ebből következően ha -i melléknévképzővel látjuk el, nem maradhat meg a nagybetűje, tehát a helyes forma: aszódi Vörös Csillag Isz. Az AkH. 1984. a 188. szabályában ezt a döntést majd megváltoztatja.

1954 és 1984 között a mindennap használt intézménynevek jelentős hányada csak lényeges elemeket tartalmazott, emiatt indokolt volt a csupa nagybetűs szókezdés, például: Bánya- és Energiaügyi Minisztérium, Magyar Agrártudományi Egyesület, Országos Fordítóiroda, Söripari Igazgatóság, Ferroglobus Vállalat, Fővárosi Köztisztasági Vállalat, Budapesti Kőolajipari Gépgyár, Közellátási Kormánybiztosság, Fővárosi Vígszínház, Bókay János Gyermekklinika, Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége, Astoria Bár, Szombathelyi Háziipari Szövetkezet, Almásfüzitői Kőolajipari Vállalat,

Terézvárosi Osztrák--Magyar Társaság, Indiai Nemzeti Kongresszuspárt, Építőipari KTSZ, Magyar Írók Miskolci Szövetsége, Óbudai Goldberger Textilművek, a Kalocsai Városi Tanács Kórháza, Napsugár Szálloda, Déryné Színház. Az 1954-es szabályzat előírásainak megfeleltek a lényegtelen elemek kisbetűs kezdései, mint a XI. kerületi Vegyesipari Javítóvállalat, Győr megyei Szakszervezeti Tanács, Békés megyei gyulavári Kossuth Termelőségvetkezet, Szinyei Merse utcai Általános Iskola, balatonfüredi KIOSZ-üdülő, balatonfüredi SZOT-szanatórium esetében. Az intézmények részlegeinek változó volt az írása, hisz az AkH. 1954. ezt a kérdést nem szabályozta: a LEMP Központi Bizottsága Politikai Irodája, V. kerületi Tanács 1. számú Szabó Ervin Könyvtára; az MSZMP ideiglenes központi bizottsága, Egységes Parasztifjúság Országos Szövetségének országos ideiglenes szervező bizottsága, a Magyar Vöröskereszt külügyi osztálya, a Magyar Forradalmi Ifjómunkás Szövetség budapesti szervezete, a Kínai Népköztársaság budapesti nagykövetsége.

6. Az AkH. 1984. újabb fordulóponthoz jelentett az intézménynévírás történetében. A helyesírási szakembereket kettős cél vezette a leendő "törvénytar" megalkotásában: egyrészt az érvényben lévő 261. szabály okozta bizonytalanságot kellett feltétlen megszüntetni egy, a gyakorlatban is jól alkalmazható általános szabállyal; másrészt az újabbnál újabb bonyolult szerkezetű nevek helyes jelölését is feltétlen egységesíteni kellett. TIMKÓ György 1978-as második előterjesztésében közölte sommás véleményét a meglévő szabályokról: "A szabálypontok általában jók, csak elégtelenek, sok írásproblémára nem adnak világos választ, eligazítást" (i. m. 1). Épp ezért a korábbi 4 szabály számát 7-re emelték, sőt az egyes pontokat alpontokkal tették részletesebbé.

A 186. pont az ún. főszabály, miszerint "Az intézménynevek -- néhány esetet nem számítva -- több szóból állnak. Ezek összetartozását, a név kezdetét és végét az alkotóelemek nagy kezdőbetűs írása jelzi."

A kiegészítő szabályok közül a legfigyelemreméltóbb a 107. pont: "A hivatalok, társadalmi szervezetek, oktatási intézmények, tudományos intézetek, szervezetek, vállalatok és hasonló többelemű hivatalos, cégszerű nevében -- az és kötőszó, valamint a névelők kivételével -- minden tagot nagybetűvel kezdünk." Ebben az utasításban a Helyesírási Bizottság azon döntése fogalmazódott meg, mely szerint az önjelölt egységesség meg-

teremtése érdekében vissza kell térnünk az 1954 előtti csupa nagybetűs íráshoz. A bizottsági jegyzőkönyvek azt tanúsítják, hogy az egyöntetű vélemény kialakulását az eltérő nézeteket vallók hosszás érvelése, a különböző nyelvi és helyesírási lények figyelembevétele, valamint a várható következmények mérlegelése előzte meg.

Az előkészítő munka fontos állomása volt TIMKÓ Györgynek az 1977 júniusában és az 1978 márciusában megtárgyalt első javaslata az intézménynevek helyesírásáról. Meggyőződése szerint "a gondok-bajok forrása elsősorban abból táplálkozik, hogy a szabályzat nem adja meg az intézmény fogalmának definícióját, azt nem tudjuk önmagunknak sem világosan megfogalmazni, ezért aztán nem lehet a kellő biztonsággal eligazodni a sokszor rendkívül bonyolult intézménynevek leírásakor" (i. m. 4). Ezzel az okfejtéssel egyetértett ugyan a bizottság, ennek ellenére egyéb más indokok miatt nem került be a definíció a szabályzatba, hanem helyette a 187. pont több példa felsorolásával érzékeltette, mely neveket tartunk számon az intézménynevek körében.

A két tervtanulmány között a lényeges szemléletbeli különbség elsősorban abban mutatkozott meg, hogy az elsőben TIMKÓ átvette az AkH. 1954. döntését, és szükségesnek tartotta a lényeges és lényegtelen elemek megkülönböztetését, később a második, átdolgozott javaslatban -- főként Fábrián Pál tanácsára, illetve a bizottsági tagok egységes állásfoglalása alapján -- már a minden elemre érvényes nagy kezdőbetűt tartotta célszerűbbnek.

A szakembereknek két lehetőséggel kellett számolniuk a végleges szabály megfogalmazása előtt: a) Amennyiben továbbra is ragaszkodnak az 1954-es írásmóddhoz, nem sikerül megszüntetni a 3 évtized alatt kialakult rendezetlenséget ebben a kérdésben. b) Ha visszaállítják az 1954 előtti csupa nagybetűs szókezdéseket, és a névnek minden elemét egyenrangúként kezelik, ezzel megkönnyíthető, egységesebbé tehető az intézménynévírás. Eleinte valószínűleg megnövekszik a nagybetűs szavak száma, de ez remélhetően nem egy káros helyesírási szokás elindítója lesz. Az a fajta jelölés, mely szerint a névnek csak az első szava lenne nagybetűs, a többi kicsi, számba sem jöhetett, mert azt már az AkH. 1954. szerkesztésekor elvetették az illetékesek. Indoklásuk ekképpen szólt: a Nemzeti Színház, a Magyar Tudományos Akadémia, a Nemzeti Múzeum stb. példákat már 1832-

ben, a kezdet kezdetén ebben az alakjukban fogadtuk el, és körülményes, sőt értelmetlen volna a kisbetűsítésük.

Nem segítette elő a közös vélemény megszületését a sajtó bizonytalan helyesírása sem, hisz ugyanaz a név a napilapokban időnként egyetlen oldalon kétféle helyesírással jelent meg.

Számolni kellett azzal az elég gyakori szokással is, hogy számos elnevezésnek megvolt a hivatalos, nagy kezdőbetűs formája a cégtáblákon, egyéb feliratokon, kiemelt helyeken, de például ugyanezeket a neveket levélben, főleg magánlevélben részben kisbetűsítették (Kárpátia Étterem - Kárpátia étterem).

A bizottság egyöntetűen vélekedett arról is, hogy lehetlenség elvárni az iskolától, a sajtótól és a nagyközönségtől a lényeges és a lényegtelen elemek helyes, azonos megkülönböztetését.

Mindezeket összevetve arra a megállapodásra jutott a testület, hogy a minden elemében nagybetűs írás -- visszatérést jelent ugyan egy korábbi helyesírási állapothoz -- várhatóan csökkenteni fogja a bizonytalanságokat. Az új szabályban első látásra mindössze a tag szó adhat némi okot a félreértésre, mert arra nem kapunk magyarázatot a szövegben, mi veendő tagnak és mi nem. A közel húsz legkülönbözőbb típusú példa írásmódjával azonban illusztrálja a bizottság, hogy a tag nem azonos a szintagmával, mert az alaptag is, a determináló tag is nagybetűs (Vas Megye lanácsa); továbbá a kötőszó és a névelők szintén nem tagok, mert kisbetűsek (Danuvia Központi Szerszám- és Készülékgyár); tagként ezek szerint a kötőszók és a névelők kivételével a névben szereplő, egymástól különírt szavakat foghatjuk fel (Géza Király Téri Egészségügyi Szakközépiskola).

Ágoston Mihály az új szabályzatot elemző kötetében (Helyesírásunk hiteléért. 64.) felteszi a kérdést: "Azonos-e az alapszabályban szereplő "tag" a "szó"-val? Ha igen, akkor miért nem a "szó" áll a "tag" helyén? Ha nem, akkor mi a "tag"?" Majd néhány sorral lejjebb kifejti, hogy helyénvalónak tartotta volna megfogalmazni a szabályban azt is, hogy "a kötőjeles és a nagyköetűjeles összetételek közül a mellérendelő összetételeket e tekintetben két tagnak számítjuk" (i. m. 64.).

A bizottság a Kelet-bükki Állami Gazdaság példa írásával szerintünk jól érzékeltette, hogy a kötőjellel összekapcsolt alárendelő szóösszetételek voltaképpen egyetlen elemnek vehetők, és emiatt csak az előtag

nagybetűs. Ettől a formától jelentősen eltér a Magyar--Szovjet Baráti Társaság, amelyben a két népnév a mellérendelő viszonyból adódóan megőrzi önálló szói jellegét, melynek következtében külön-külön nagybetűs tag lesz.

ELEKFI LÁSZLÓ az új szabályzatról frott véleményében (MNY.LXXXIII. 307) felveti többek között az intézménynevek helyesírását is. Javaslatából az derül ki, hogy elegendőnek tartaná, ha a címek mintájára az intézményneveknek is kizárólag az első szavát íránk nagybetűvel, mert "ezek általában nem valódi tulajdonnevek, hanem tulajdonnévi (vagy inkább csak egyed megjelölésére használt) jelölő értelmű közszók, szókapcsolatok". Szerinte nem egészséges jelenség a nagybetűs szókezdést kiterjeszteni az olyan alakulatokra, mint a Vas Megyei Tanács, holott itt csak a Vas a valódi tulajdonnévi elem. Még furcsábbnak találja a Géza Király Téri Egészségügyi Szakközépiskola vagy a 43. Számú Építőipari Vállalat írását. Javasolata szerint az esetlegesen előforduló személynévi elemek megőriznék nagybetűs szókezdésüket, pl.: Magyar tudományos akadémia, Országos Széchényi könyvtár. Kivételt az alól csak a számmévvvel kezdődő elnevezésekben tenne: 43. sz. Építőipari vállalat, 70. sz. Postahivatal. A nagy kezdőbetű átkerülne a számnév miatt az őt követő első szó elejére. Mindezeket a megoldásokat részben a század eleji helyesírási szokással indokolja, másrészt hivatkozik az idegen írásrendszerek (pl. a cseh) hasonló eljárására.

Elekfi László elképzelése azért nem helyeselhető, mert az eddigiek-nél több szempontra kellene tekintettel lennünk egy-egy név leírásakor. A legalább 3-féle megoldás egyetlen tulajdonnévfajtaán belül nehezen lenne elfogadtatható a közgyakorlatban, és nemhogy egyszerűsíténé, hanem még bonyolultabbá tenné az írást.

Az -i képzős melléknévvel már az AkH. 1954. is foglalkozott, és lényegét tekintve ugyanazt mondta ki az AkH. 1984. is. Apróbb különbségek ennek ellenére adódnak. Az 1954-es megfogalmazás szerint az akkor jóval kisebb mennyiségű divatos intézménynévanyagot főként alapformájában használták, és csak igen ritkán kerültek elő a melléknévi származékok. Ezzel szemben a 11. kiadás a 187. pontban a sokféle szerkezetű névnek az alapformája mellett közli az -i (néha a -beli) képzős alakját is, mivel ezekre majdnem olyan gyakran szükségünk van, mint a képző nélküliekre. Továb-

bá a 10. kiadás 264. pontjában a bizottság csak olyan neveket említ, amelyeknek az első tagja tulajdonnév, holott akkor is, ma pedig még inkább léteznek olyan típusúak, amelyeknek a második eleme tulajdonnévi eredetű. Ezért volt szükséges módosítani a szabályt úgy, hogy az 1984-es nem határozta meg a tulajdonnévi elem helyét: "a tulajdonnévi vagy az azzal egyenértékű tag(ok) nagy kezdőbetűjét megtartjuk, a köznévi elem(ek)et pedig kisbetűvel kezdve írjuk. Például: Madách színházi, Új Egy-ség cipészipari szövetkezeti, országos Széchényi könyvtári, Április 4. gépgyári."

A 188. szabály négy alpontban a hivatalos, szabályos, teljes néven kívül használt egyéb formák írását mutatja be. Az intézménynév szófaji arculatához tartozik a kettősség, a köznévi és a tulajdonnévi képesség együttléte ugyanabban a névben. Az a) pont arról szól, hogy bizonyos intézménynevek hivatalos és nem hivatalos elnevezése egybeesik. Az előbbinek a nagybetűs, az utóbbinak a kisbetűs szókezdés felel meg, és írásukat a mindenkor közzéadás szándék határozza meg: balatonfenyvesi állami gazdaság, Balatonfenyvesi Állami Gazdaság; pécsi nevelőintézet, Pécsi Nevelőintézet stb. Szabályzatunk természetesen a kis kezdőbetűs írást szorgalmazza.

Elég nagy a száma azoknak az intézményneveknek, amelyeknek a végére beépül a telephely neve, pl.: Egyesült Munkás-Paraszt Isz, Dúsnok; Nemzeti Színház, Szeged. Főleg általános iskolák, termelőszövetkezetek, állami gazdaságok, ipari szövetkezetek választanak ilyen szerkezetű elnevezést. Helyesírásukra a b) pont alapján az vonatkozik, hogy ezek hivatalos, cégszerű formáknak tekintendők, és a földrajzi név is az alakulathoz tartozik az előtte álló vessző ellenére. Ugyanez a pont azt is leszögezi, hogy "ha az ilyen szerkezetű alakulatok helységnevi eleme -i képzős melléknévi jelzőként a név élére kerül, az intézménynév részének tekintjük, s ezért nagybetűvel kezdjük: Dúsnoki Egyesült Munkás-Paraszt Isz, Szegedi Nemzeti Színház". Nem így vélekedett erről az 1954-es szabályzat. Az ilyenféle előjelzőről azt állította, hogy nem tartozik a névhez, ezért akkoriban helytelen volt a nagy kezdőbetűjük.

Mai intézménynévírásunk egyik bonyolult kérdése az, hogy eldöntsük: hol kezdődik egy-egy elnevezés, és a telephely része-e az alakulatnak, vagy csak alkalmi jelző? Hasonló szerkezetűek első látásra a Budapesti

Csokoládégyár, Jászberényi Tanfőképző Főiskola, Novaji Általános Iskola, Mátraalji Szénbányák, illetőleg a gyöngyösi Berze Nagy János Gimnázium, a budapesti Színház- és Filmművészeti Főiskola példák. A kezdőbetűk megítélésében segítséget jelenthet, hogy amely nevekben személynévi egyedítő elem található, annak általában csak előjelzője a földrajzi név. Több főiskola például évtizedeken keresztül ilyen hivatalos nevet viselt: Egri Tanárképző Főiskola, Nyíregyházi Tanárképző Főiskola. A hatvanas évek vége felé viszont divattá vált ismét személynevet beépíteni, és azzal egyedíteni: egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola, nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola. Az identifikálás ezúttal már a személynév szerepe, hisz a földrajzi elem kiszorult a névből. Ezt a szabályzatunk 188. b) pontja is megfogalmazza: "Kisbetűvel kezdjük viszont az intézmények működési helyére utaló -i képzős melléknévi jelzőket, ha nyilvánvalóan alkalmiak, tehát a névnek nem részei: a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem, a szegedi József Attila Tudományegyetem stb."

A c) pont azokról a divatos, gyakori rövidítésekről beszél, amelyekben a név egy vagy több egyedítő elemét használjuk a teljes forma helyett. Mivel ezeknek a rövidített alakoknak a szófaja továbbra is tulajdonnév, az eredeti, nagybetűs írásuk megmarad: az Előrében dolgozik (ti. az Előre Asztalosipari Szövetkezetben), a Gondolat jelentette meg (ti. a Gondolat Kiadó) stb.

Gyakran élünk azzal a névhasználati szokással, hogy csak a szófajjelölő szót emeljük ki egy-egy névből, de azzal egy bizonyos intézményre utalunk. A d) pont szerint ilyen esetekben főleg a nagybetűs kezdés a rövidített alakban: "Részecske- és Magfizikai Kutatóintézet, de: a kutatóintézet kidolgozta; Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, de: a bizottság véleménye szerint; stb." Az Opera (Magyar Állami Operaház) és az Akadémia (Magyar Tudományos Akadémia) kivételes módon kezelendők.

A nyelvben általában érvényesülő rövidítési tendencia terjedelmük miatt az intézményneveket is érinti. Háromféle megoldás közül választhatunk: 1. A Nemzeti, Belügy, Haladás, Juventus, Biogal, Eötvös stb. esetében az egyedítő elemet nevezzük meg (hagyjuk meg), a csoportjelölő szó(k) pedig elmarad(nak); 2. A Központi Bizottság, Elnöki Tanács, Minisztertanács szószerkezeteket és szóösszetételeket (jelző + műfajjelölő szó) egy

hosszabb név, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa helyett használjuk; 3. A Szilágyi-gimnázium, a Kossuth-egyetem, a Lenin-művek rövidebb formák pedig a Szilágyi Erzsébet Gimnázium, a Kossuth Lajos Tudományegyetem, a Lenin Kohászati Művek helyett fordulnak elő. Itt a tulajdonnévi elemek megőrzik a nagy kezdőbetűjüket, de a műfajjelölő szó nem lehet nagybetűs, mert ezek nem szabályos, pontos formák, hanem afféle becézett, rövidített elnevezések.

A gazdasági életben végbement és végbemenő strukturális változások miatt sok meglévő név új elemekkel kibővülve informál egy részleg vagy egység önálló vagy épp jogilag, illetve gazdaságilag függő voltáról. Az ebből fakadó elodázhatatlan helyesírási kérdés az, hogy mikor írhatjuk az alárendelt egységek nevét nagy, és mikor kis kezdőbetűvel. A 189. szabály ad erre választ: "a) Számos intézménynek (mint főhatóságnak) alárendelt intézményei is vannak. Ezek nevét is minden tagjában nagy kezdőbetűvel írjuk: Műszaki Kémiai Kutatóintézet (az MTA intézete), Országos Pedagógiai Intézet (a Művelődésügyi Minisztérium intézménye), Állam- és Jogtudományi Kar (az Eötvös Loránd Tudományegyetemen), Fővárosi Földhivatal (Budapest Főváros Tanácsánál), Magyar Földrajzi Társaság (főhatósága az MTA) stb." A b) pont a sokat vitatott intézményen belüli egységek írásáról azt mondja ki, "hogy akkor írandó intézménynévszerűen, ha az egyediség érzékeltetésére szükség van: a Föld- és Bányászati Tudományok Osztálya (az MTA testülete), a Medicor Művek Vállalkozási Gyára, a Szakszervezetek Nógrád Megyei Tanácsa, a Hazafias Népfront X. Kerületi Bizottsága stb." A c) pontban található példák írása azt jelzi, hogy "az intézmények azonos rendeltetésű kisebb egységeinek típusukra utaló megnevezését kis kezdőbetűvel írjuk: a Kossuth Nyomda személyzeti osztálya, a Bölcsészettudományi Kar gondnoksága, a XI. Ker. Tanács szakorvosi rendelője stb." Az ilyen típusú neveket önmagukban használva is kisbetűvel írjuk: "emlékeztető a műszaki osztály részére, feljegyzés a jogi csoportnak, kérelem az üzemi szakszervezeti bizottsághoz stb." A d) pont az alárendelt viszonyú intézményeket jelölő birtokos jelzős szerkezetekről úgy dönt, hogy "a birtokszó személyragját általában ki kell tenni: A (a) Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete; A (a) Budapesti Műszaki Egyetem Építészmérnöki Kara; stb." Megengedi viszont kiemelt helyzetben a másik kedvelt

formát is:

Magyar Tudományos Akadémia
Nyelvtudományi Intézet

Budapesti Műszaki Egyetem
Építészmérnöki Kar

Ismeretesek olyan széles körben használt nevek, amelyekben érvényesül ugyan az intézménynévi jelleg, leginkább ahhoz a tulajdonnévhez állnak közel, mégsem nevezhetők egyértelműen intézménynévnek, mert nem mindenben tesznek eleget a fogalom követelményeinek. Hosszas viták után megszületett az elnevezésük is, valamint tisztázódott az írásmódjuk is. A 190. szabály részletezi, magyarázza mindezt: "A pályaudvarok, megállóhelyek, repülőterek, mozik, vendéglők, eszpresszók, üzletek, fürdők, temetők stb. megnevezésében az intézménynévi jelleg kevésbé érvényesül. Ezekben a csak intézménynévszerű megjelölésekben a tulajdonnévi, illetőleg az azzal egyenértékű tagot (tagokat) nagybetűvel írjuk, az értelmezésre szolgáló köznévi tagot (tagokat) pedig kisbetűvel kezdve különírjuk: Keleti pályaudvar, Katonatelep vasúti megállóhely, Ferihegyi repülőtér, Ugocsa mozi, Kis Rabló étterem, Vén Diák eszpresszó, Rómeó férfiruházati bolt, Lukács fürdő, Kerepesi temető stb." Az intézménynévszerű megjelölésekből gyakran csak a tulajdonnévi vagy más egyedítő elem marad meg: a Keletiből indultunk.

Új szabálynak számít a 191. pont is, amely azt tartalmazza, hogy a rendszeresen ismétlődő országos vagy egyéb nemzetközi rendezvények, kiállítások, vásárok nevét szokás nagybetűvel írni az intézménynevekéhez hasonlóan: Budapesti Nemzetközi Vásár, Szegedi Szabadtéri Játékok, Vadászati Világkiállítás stb. Ezek olyan rendszeresen ismétlődő, országos, sőt gyakran nemzetközi szintű rendezvények, amelyek saját rendezőirodával, jogi képviselővel, önálló csekkszámával, pecséttel rendelkeznek, és rövidebb-hosszabb ideig szinte intézményként működnek.

A 192. szabálypont az, amely gyakori helyesírási problémánkra, a külföldi intézménynevek írására adja meg a választ. A magyar vagy magyarra fordított idegen intézménynevek leírásában a saját neveinket meghatározó írásmód fogadható el: az Egyesült Nemzetek Szervezete, a Kölcsonös Gazdasági Segítség Tanácsa, Nemzetközi Valutaalap, az Észak-atlanti Szerződés Szervezete, a Francia Népköztársaság Külügyminisztériuma stb. A nem hivatalos megnevezések, mint a francia külügyminisztérium jegyzéke, az osztrák légitársaság köznévi értelműek, nem hivatalos megnevezések, fő-

lősleges tehát a szókezdő nagybetű.

A dolgozat terjedelmi okok miatt csak az utóbbi 30 év változásait tudta elemezni vázlatosan, de mellékelt összefoglaló táblázatunk 1832-től, az első akadémiai helyesírási szabályzat megjelenésétől kezdve 1984-ig bemutatja az intézménynévírás fejlődésének legfontosabb állomásait.

Az intézménynevek helyesírásának alakulása (1832--1984.)

	Köznévi elemekből áll	Tulajdonnévi elemeket is tartalmaz
AkH. 1832.	magyar Tudós Társaság	
AkH. 1876.	nőegylet, iparegylet, földhitelintézet, takarékpénztár, természettudományi társulat	Kisfaludytársaság, Szent-Istvántársulat
AkHJ. 1877.	iparegyesület, földhitelintézet, nőegylet, Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Akadémia, Nemzeti Színház	Kisfaludy-társaság, Szent István-társulat
AkH. 1879.	földhitelintézet, iparegyesület, Magyar Tudományos Akadémia, Magyar Nemzeti Múzeum, Nemzeti Színház	Kisfaludy-Társaság, Szent István-Társulat
AkHJ. 1900.	királyi kúria, Magyar Nemzeti Múzeum, Nemzeti Színház, Magyar Tudományos Akadémia	Kisfaludy-Társaság, Szent István Társulat
AkHJ. 1901.	királyi Kúria, Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Tudományos Akadémia. Történelmi Tár-	Kisfaludy-Társaság, Szent István Társulat

	Köznévi elemekből áll	Tulajdonnévi elemeket is tartalmaz
	<p>sulat, Természettudományi Társulat, Nemzeti Színház, a Főrendi ház Hármass Bizottsága, akadémiai Nyelvtudományi Bizottság</p>	
AkH. 1901.	<p>királyi Kúria, Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Tudományos Akadémia, Történelmi Társulat, Természettudományi Társulat, Nemzeti Színház, a Főrendi ház Hármass Bizottsága, akadémiai Nyelvtudományi Bizottság</p>	<p>Kisfaludy-Társaság, Szent-István-Társulat</p>
AkH. 1902.	<p>királyi Kúria, akadémiai Nyelvtudományi Bizottság, a Főrendi ház Hármass Bizottsága, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Társulat</p>	<p>Kisfaludy-Társaság, Szent-István-Társulat</p>
Iskolai helyesírás 1903.	<p>a Szívutcai fővárosi elemi népiskola, Aradi m. kir. állami gimnázium, Nemzeti Múzeum, Magyar Tudományos Akadémia</p>	<p>Kisfaludy-társaság, Szent István társulat, Petőfi-társaság</p>
AkHJ. 1912.	<p>Nemzeti Múzeum, Magyar Tudományos Akadémia</p>	<p>Kisfaludy-Társaság, Szent István Társulat</p>

	Köznévi elemekből áll	Tulajdonnévi elemeket is tartalmaz
AkH. 1913.	Állami tisztviselők és alkalmazottak fogyasztási szövetkezete, Budapesti grafikai és rokoniparosok főnökegyesülete, királyi Kúria, Tanítónők Otthona, Császárfürdő, Burgszínház, Magyar Bank, Délivasuttársaság, Magyar kir. Államvasutak, NEMZETI MÚZEUM, Emke, Máv., F.T.C., Nemzeti Szálló, Arany Sas, Kis Pipa	Kisfaludy-Társaság, Petőfi-Társaság, Lloyd-társaság, Németh János és Fia posztókereskedése, Ludovika-Akadémia, Hecht-bankház, Pallas-nyomda, Erzsébet szálloda, Gizella gőzmalom, Szentisvántemplom, Tóth-múzeum, Pasztőr-intézet
AkHJ. 1915.	Magyar Tudományos Akadémia, Nemzeti Kaszinó, Keleti Kereskedelmi Akadémia, Királyi Kúria, Országos Statisztikai Hivatal, az akadémiai Nyelvtudományi Bizottság	Kisfaludy-Társaság, Szent István-Társulat, Bethlen-Kollégium, Kir. József-Műegyetem, békéscsabai Rudolf-Gimnázium
Kelemen Béla (1918.)	Természettudományi Társulat, Első Hazai Takarékpénztár	Kisfaludy-társaság, Petőfi-társaság, Auróra-kör, Dunagőzhajózási társaság
AkH. 1922.	Királyi Kúria, a Főrendi Ház Hármass Bizottsága, Pesti Hazai Első Takarékpénztár, Országos Statisztikai Hivatal, Keleti Kereskedelmi Akadémia	Kisfaludy-Társaság, Szent István-Társulat, békéscsabai Rudolf-Gimnázium, Kir. József-Műegyetem, Bethlen-Kollégium

	Köznévi elemekből áll	Tulajdonnévi elemeket is tartalmaz
Balassa József (1929.)	Magyar Tudományos Akadémia, Szépművészeti Múzeum, Magyar Általános Hitelbank	Kisfaludy Társaság, Bethlen Kollégium
Így írunk helyesen 1934.	Magyar Tudományos Akadémia, Nemzeti Színház, Magyar Általános Hitelbank, Szépművészeti Múzeum	Kisfaludy Társaság
AkH. 1938.	Miniszterelnökség, Honvédelmi Minisztérium, Nemzeti Kaszinó, Kereskedelmi Akadémia, Nemzeti Szálló, Arany Sas, Zöldfa, Kis Pipa	Kisfaludy-Társaság, Szent István-Társulat, Bethlen-Kollégium, békéscsabai Rudolf-Gimnázium, Szent István-Akadémia
AkH. 1940.	Történelmi Társulat, Nemzeti Színház, Királyi Kúria, Pesti Hazai Első Takarékpénztár, Magyar Tudományos Akadémia, Fenér Ló, Betekincs	Szent István Társulat, Bethlen Kollégium
AkH. 1943.	Magyar Tudományos Akadémia, Nemzeti Színház, Királyi Kúria, Országos Statisztikai Hivatal, Nemzeti Szálló, Kis Pipa, Fenér Ló	Bethlen-kollégium

	Köznévi elemekből áll	Tulajdonnévi elemeket is tartalmaz
AkH. 1946.	Nemzeti Színház, Magyar Tudományos Akadémia, Királyi Kúria, Nemzeti Kaszinó	Bethlen-kollégium, Szent István-Akadémia, Kisfaludy-Társaság, Szent István-Társulat
AkH. 1950.	Közegészségügyi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Országos Tervhivatal, Szabadság Szálló, Dolgozó Ifjúság Szövetsége, Gazdasági Főtanács (GF), Magyar Dolgozók Pártja (MDP), Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSZ), Szovjet Távíratok Iroda (TASZSZ),	Rókus-kórház
AkH. 1954.	Építéstudományi Intézet, Vésztői Általános Iskola, Borsodi Szénbányászati Tröszt, Akadémia, Nemzeti	Petőfi Sándor Gimnázium, Csepel Vas- és Fémművek, Széchényi Könyvtár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Dózsa Termelőszövetkezet
AkH. 1984.	Egészségügyi Minisztérium, Magyar Szocialista Munkáspárt, Új Egység Cipészabari Szövetkezet, 43. Sz. Építőipari Vállalat, Kelet-bükki Állami Gazdaság, Ferihegyi repülőtér, Kerepesi temető, Keleti pályaudvar	Madách Színház, Géza Király Téri Egészségügyi Szakközépiskola, Volga Szálló, a Kossuth Nyomda személyzeti osztálya, Lukács fürdő, Rómeó férfi ruházati bolt

Resümee: (Die Veränderung der Rechtschreibung der Institutionsnamen von 1954 bis 1984)

Die Institutionsnamen sind im System der Eigennamen verhältnismäßig neueren Datums. Durch die Veränderungen des Wirtschaftslebens haben in den letzten Jahrzehnten die Institutionsnamen zugenommen, das hatte natürlich zur Folge, daß sich der Bestand der Institutionsnamen erweiterte.

Diese Art von Eigennamen wirft wie früher, auch heute noch mehr Fragen der Rechtschreibung auf und damit einen der unschrittensten Problemenkreis der Rechtschreibung darstellt.

Das ursprüngliche Ziel meiner Arbeit war, die Geschichte der Rechtschreibung der Eigennamen in dem Zeitraum von 1954 bis 1984 kurz zu erörtern. Die beigele Tabelle mit der Hilfe von entsprechenden Beispielen zeigt die Entwicklung von 1832 bis heute.

ZIMÁNYI ÁRPÁD

A MAGYAR SAJTÓ HELYESÍRÁSI TÉMÁJÚ CIKKEIBŐL (1945--1985)

A felszabadulás után hazánkban megjelent napilapok és folyóiratok nyelvművelő tevékenységéről még nem született átfogó elemzés. A Magyarországon és a Magyar Nyelvőr hasábjain közölt sajtószemlék egy-egy év cikkanyagát mutatják be jobbra statisztikai jelleggel. SEBESTYÉN ÁRPÁD munkája (Nyelvművelő irodalmunk 1945-től 1960-ig. Magyar Nyelv LVII.) a szakfolyóiratokkal foglalkozik, nem tárgyalja a népszerű sajtó nyelvművelését. Kívánatos lenne megismerni a budapesti és a vidéki napilapok, valamint a mindenkire szóló folyóiratok nyelvi cikkeit, mert így fölmérhető a szélesebb olvasótábor érdeklődési köre, ami hozzásegít a gyakorlati nyelvművelő munkában hasznosítható következtetések levonásához. A helyesírási témájú cikkekről szóló áttekintés egy most készülő, nagyobb lélegzetű dolgozat egyik fejezeteként igyekszik bemutatni a sajtóbeli nyelvművelés legváltozatosabb, legpezsgőbb területét.

A napilapok és a nem szakmai jellegű folyóiratok nyelvi munkálkodásának leggazdagabb ága a helyesírás. Más témákkal összevetve (általános nyelvészet, a helyes kiejtés és a beszédtechnika kérdései, jelentéstan, alaktan, mondattan, stilisztika) nagyobb számban jelentek meg ilyen írások, a vitatott témák az érdeklődés homlokterébe kerültek, és az élet különböző területén föllelhető, nem szűnő hibák állandó céltáblái a nyelvművelőknek.

A vizsgált négy évtizedet három, élesen elkülönülő szakaszra bonthatjuk.

1. 1945 és 1953 között közepes érdeklődés jellemezte a sajtót.
2. 1954-től 1961-ig minden évben bőséges mennyiségű cikk szólt a HSz. 10. kiadása kapcsán először a tervezetről; majd a megjelenése után még hét évig tartott a féktelen indulatoktól sem mentes vita.
3. 1962-től napjainkig mindvégig megmaradt az állandó témák között.

Viszont a szabályzat 11. kiadása már korántsem okozott különösebb megrázkódtatást, sőt a szükségesnél kevesebbszer magyarázták a változásokat. 1985-ben nem volt érzékelhető a helyesírási témájú cikkek számának hirtelen növekedése.

A korszerű szabályzat iránti igény már jóval a megjelenése előtt nyilvánvalóvá vált. A felszabadulás utáni reformtörekvések, a tért hódító modernebb szemlélet rendet akart teremteni a sokféleségében, mivel a hagyományos helyesírás már túlnőtt a szűkre szabott kereteken. Főlölegessé vált a cz,¹ de elvetendőnek tartották a nevek végén az y-t is.² (Az utóbbihoz hasonló túlkapások megakadályozására lett mind sürgetőbb feladat az egységes szabályzat kimunkálása.) Sem a szakajtó, sem a kevésbé igényes lapok egy része nem volt ugyanazon a véleményen. Rovatban megjelent cikkek is képviseltek szakmailag téves álláspontot.³ A bizonytalanság tovább fokozódott: a fonetikus vagy a szóelemző írásmód, az egybe- és a különírás egyéni megítélés dolga lett. Az előzővel kapcsolatban DEME LÁSZLÓnak le kellett szögeznie: "A helyesírás teljesen fonetikus nem lehet. A szókép állandóságának megbontásával többet veszítene, mint amennyit a kiejtés szerinti pontosság meghonosításával nyerne."⁴ A tovább, külön és az utána igekötői szerepének megállapítása a szóösszetételek írásmódjának sarkalatos pontja volt.⁵

PAPP ISTVÁN cikksorozatban figyelmeztetett az 1950-es kiadás hibáira, ellentmondásaira, majd megjegyezte. "Helyesírási dolgokban az a < helyes >, ahogy a legutóbbi, tehát az éppen érvényben levő helyesírási szabályzat rendel. "⁶

Az új szabályzat készítésének műhelymunkájába, a változtatások hátterét alkotó nyelvi anyag tudományos elemzésébe nyújt bepillantást BENKŐ LORÁND és PAIS DEZSŐ. Szerintük "a helyesírás kétségtelenül nem a nyelvtudomány belső ügye, hanem annál jóval több: közügy. De a benne fölmerülő kisebb-nagyobb problémák megoldása nem nélkülözheti a nyelvtudományi módszert: a gondos körütekintést, a kérdéseknek részletekbe hatoló, aprólékos vizsgálatát, az alapos filológiát."⁷ Figyelemre méltó kettejük éjtszaka--éjszaka vitája ugyanitt.

A 10. kiadás megjelenéséről -- messze megelőzve a fővárosi lapokat -- a Dunántúli Napló adott hírt. Örömmel szól a szabályzatról, de nem ért egyet az anyag elrendezésével, mert a hagyományos nyelvtani szempontok

szem előtt tartásával áttekinthetőbb lenne.⁸ A budapesti lapokban október végén kezdődött el a vita. JÁK SÁNDOR tévesen általánosító és elfogult véleményét⁹ VARGHA BALÁZS cáfolta meg: "... az Akadémia új kódexe nem reformot kezdeményez, ... hanem logikusan végiggondolva alkalmazza minden lehetséges kérdésre az eddig is érvényesülő alapelveket."¹⁰ SUPKA GÉZA szavai hatalmas visszhangot keltettek: "... mi az eredmény? Egy csomó hiábavalóan kidobott pénz s egy < reformszabályzat >, amellyel az Akadémia helyesen tenné, ha napokon belül visszavonná a forgalomból."¹¹

DEVECSERI LÁSZLÓ -- sok társához hasonlóan -- szembeáll SUPKÁVAL, és pozitívan értékeli a szabályzatot. A változtatásokról az a véleménye, hogy igen megfontoltak, nem okoznak törést helyesírásunk rendszerében, sőt nem ártott volna még több módosítás sem, mint például a dz, dzs elválasztásában.¹²

BÚKA LÁSZLÓ cáfolja azt a rosszhiszemű hírverést, miszerint az Akadémia a közvélemény kizárásával készítette el a szabályzatot.¹³ PAIS DEZSŐ megállapítja, hogy a bizottság azzal követett el hibát, amikor a változtatásokat megokoló magyarázatokat nem készítette le idejében.¹⁴

Az eltérő vélemények ütköztetése még két vitában csúcspontot ér el. A Kortárs cikke a 10. kiadást nem tekinti általános érvényűnek az írók munkái szempontjából, a kéziratokon a szerkesztőknek nem lenne szabad változtatni bizonyos helyesírási esetekben. A túlzott szabványosítás akadályozza a szépírók nyelvművelő tevékenységében. A nyelvészek és a korrektorok szerint viszont egyre sürgetőbb feladat helyesírásunk egységesítése.¹⁵ 1959-ben és 1960-ban a szabályzat új le nyomata váltotta ki azt a vitahullámot, amelyik egyben már a hosszú, forrongó időszak végét jelentette: higgadtabb hang, megfontoltság, a másik véleményének tiszteletben tartása, nem pedig a mindent elvetni akarás gáncsoskodó szándéka jellemezte az ekkor megjelent 12 cikket.¹⁶

Hét év alatt az alábbi konkrét kifogások merültek föl a szabályzat 10. kiadásában foglaltakkal kapcsolatban: a bölcsesség -- frissesség el-
lentmondása, a földrajzi nevek írása (Margitsziget -- Csepel-sziget, Duna-part),
személynevek (Bacsányi -- Batsányi), a zárt ë megkülönböztetése és jelölése,
az idegen szavak fonetikusán történő írása (büfé, sanzon), a kiejtés és a szóelemzés elvének harca (szagpat -- szakpat,
aggat -- akgat, faggat -- fakgat), az -ü, -ű, -i képző összerántó ereje (nagy-

erejű -- nagy erejű, aprószemű -- apró szemű), a külön- és az egybeírás sok szabályának bonyolultsága, ellentmondásossága, sokféle esete (anyagnévi előtagú összetételek, a mozgószabály alkalmazása).

Az 1954-ben megjelent Helyesírási Szabályzat ráirányította a figyelmet a nyelvre, a nyelvészetre és a helyesírásra. A lapokban közvetlenül nem tükröződtek olyan vitaanyagok, mint a Nyelvművelésünk főbb kérdései című tanulmánygyűjtemény vagy az 1959-es Anyanyelvi műveltségünk elnevezésű pécsi konferencia. Ezért is jelentős az a szellemi pezsgés, ami a 10. kiadást követte. A korábbi években használt éles hang, az öncélú bírálat arra ösztönözte a nyelvészeket, hogy átgondolt válaszaikkal meggyőzzék vitapartnereiket, magyarázatukkal segítsék a nagyközönség tájékozódását, és fölfigyeljenek a meglévő hibákra, ellentmondásokra.

Ezekben az években az egyedi hibák bírálata háttérbe szorult, bár az érdeklődés soha nem szűnt meg irántuk. Sőt 1958 után, számuk állandó emelkedésével, a helyesírás a legfőbb nyelvművelő területté vált.

Érdemes összehasonlítani a 10. kiadás fogadtatását a három évtizeddel későbbi 11. kiadás körülményeivel. Vizsgálatom tárgyát továbbra is a népszerű sajtóra szűkítve nem kívánom részletezni a megjelentetés szakmai háttérét, a szaklapok sokirányú tevékenységét. Csupán utalok arra, hogy az Édes Anyanyelvünk című folyóirat jóvoltából olvasóközönségünk hepillanthatott a szabályzatszerkesztők műhelyébe, s 1980-tól folyamatosan kapott felvilágosítást a várható változásokról, bár ez nem volt mindenre kiterjedő és módszeres tájékoztató munka.

Az 1984-re keltezett, de 1985-ben boltokba került új szabályzatot most is várakozás előzte meg, de nem olyan felfokozott várakozás, mint az előzőt. Ehhez hozzájárult a sajtó visszafogott magatartása. A 11. kiadást megelőző időszakban nem volt sürgető, éles hang, nem volt parázs vita az egyébként valóban túlhaladott szabályzatról, hanem a mindennapok írásgyakorlata bátran eltért bizonyos régebbi kötöttségektől. Helyesírásunkban kettősség jött létre, mást mutatott az 1954-es szabályzat és megint mást az élet. Mindez zavarólag hatott a már meggyökeresedett idegen szók esetében (eredeti írásmód -- fonetikus átírás), a mozaikszavak egy részénél és a kitüntetések leírásában.

Közvetlenül az új szabályzat megjelenése előtt közöltek olyan nyelvművelő cikkeket, amelyek még a régi szellemében születtek. A köznevelés

hasábjain taglalták a hidak írásmódját, a tulajdonnevek bizonyos fajtáit és a kötőjelek használatát. BÍRÓ ÁGNES szerint a köztéri feliratokban eddig is helyes volt a hidak nevének kötőjel nélküli, tehát különírt formája. Azonban helyteleníti a Gellér-hegy -- Gellért-hegy elfogadott kettősését. "Amíg ez a helyzet fennáll, addig nem csoda, hogy a bizonyos helyesírási készség nemcsak a tanulók körében nem szilárd, hanem a tanárok és a nyelvészek is tanácstalanul botladoznak gyakran a szabályok útvesztőiben."¹⁷ Véleménye nem maradt válasz nélkül.¹⁸

A vizsgált lapok közül több már előre jelezte a fontosabb helyesírási változásokat (Népszabadság, Magyar Nemzet, Esti Hírlap), a többség pedig a megjelenés után, általában májusban szentelt egy magyarázó cikket a témának (Népszava, Észak-Magyarország, Kelet-Magyarország, Petőfi Népe), öt részből álló, minden lényeges dologra kiterjedő a Dunántúli Napló sorozata, és nem jelentetett meg ilyen közleményt a Magyar Hírlap, a Déli Hírlap valamint a Vas Népe. Az írások többsége csupán a tényeknél marad, nem mond véleményt, vagy egy-két mondatban elismerően szól az új szabályzatról, kiemelve a kevés lényegi változtatást. A továbbiakban azokban a cikkekbe pillanthatunk bele, amelyek bírálatot vagy megindokolt dicséretet is tartalmaznak.

VESZPRÉMI MIKLÓS részletesen áttekinti a századunkban kiadott szabályzatokat, értékeli a változásokat, és a nyelv fejlődése, koszerűsödése szemszögéből nézi a 11. kiadást: "Az 1954-es szabályzathoz képest előrébb tartunk, s a szerény mérvű változások-módosítások kétségkívül a korszerűsödés irányába mutatnak."¹⁹

A Dunántúli Napló megállapítása az, hogy a hasonulás példái nem elég általánosak (eszig belőle, náccukor), a meghonosodott idegen szavakat lehetne magyarosítani (drachma, pech), az óvoda írásmódja igazodhatna az ejtéshez (ovoda), és ismét vitára bocsátja a zárt é megkülönböztetését.²⁰

A legrészletesebb bírálatot P. KOVÁCS IMRE adja. "Az első találkozás alapján ez a kiadás nagyon jó szabályzatnak látszik, de az is biztosra vehető, hogy a későbbiek során több összekoccanásom lesz vele ... Aki huzakodni akar az új szabálykönyvvel, az hamar talál benne (a maga nézőpontja szerint) bíráltnivalót." Majd BENKÓ LORÁND nyilatkozatát idézi: "Ilyen körülménnyel és aprólékossággal nem készült még soha új kiadás

a magyar helyesírás szabályozásának hosszú történetében. Sőt ilyen pedagógiai alapossggal sem." A cikkírónak nem tetszik az iskolák nagy kezdőbetűs írása bizonyos esetekben, mertvnek tartja az össszelélételek 6 szótagos szabályát, nem érti a Radnóti órs és az Aranyosi-brigád eltérő írásmódjának logikáját, több helyütt szemére veti a szabályzatnak a rugalmasságot. "Rugalmasság ez? Vagy engedmény a felületes nyelvhasználatnak? Vagy ilyen nagy úr a nyelvszokás?"²¹ A fentiekre meggyőző érvekkel és igen szakszerűen válaszol PÁSZTOR EMIL.²²

A vizsgált cikkek közül szakmai szempontból a legszínvonalasabbak az Élet és Tudomány című folyóirat Nyelv és élet rovatában láttak napvilágot. Négy írás bizonyítja a szabályzat értelemtükröző voltát, kiemeli a logikus gondolkodás szerepét a szabályok alkalmazásában. A nyelvi ismeretterjesztés legjobb példáinak tarthatjuk e hatásos cikkeket, amelyek földolgozzák a hidak és a ligetek, a földrajzi tulajdonnevek, a sorszámnevek, valamint az istenek és bolygók nevének bonyolultabb eseteit.²³

Az 1985-ben megjelent írárok kampányjellegű megjelenésével nem lehetünk elégedettek! A kellő fölvilágosító, népszerűsítő munka nélkül nem válhat közkinccsé az új szabályzat. Kevés az a cikkmenyiség, ami az év folyamán tájékoztatta az olvasóközönséget a változásokról. A tudatosításhoz többszöri ismétlésre van szükség. Tapasztalható, hogy a nyelvi rovatot működtető újságok gondot fordítottak a szabályzat bemutatására, sőt többször is szenteltek figyelmet az új kiadásnak, ám a nyelvi rovattal nem rendelkező lapok könnyebben megfedekeztek róla. Már csupán azért is furcsa ez, mert az újságíróknak, a szerkesztőknek mindennapi munkaeszközük a helyesírási szabályzat, tehát őket közvetlenül érinti minden változás. A kisebb érdeklődésre adott leggyakoribb magyarázat szerint nem volt annyi módosítás, hogy többet kellett volna vele foglalkozni. Ezzel a védekezéssel nem érthetünk egyet, hiszen a fentiekben vázolt viták, ellenvélemények alátámasztják a nyilvános eszmecsere égető szükségét.

1980 után megcsappant a helyesírási jellegű nyelvművelő cikkek aránya a többi területhez képest. A témák sokszínűsége bizonyára ahhoz vezetett, hogy a szerkesztők és a cikkírók figyelmét sok minden más is vonzza. Pedig a nagyközönséget nagyon könnyen megragadja egy-egy hiba, amelyet akár föliratokban, akár a sajtóban talál. Erre bizonyosság a televízió Álljunk meg egy szóra! című műsora, amelynek közönséglevelei kö-

zött igen gyakori a helyesírási visszasságok kipellengérezése.

A helyesírási gondokkal való fokozottabb törődést indokolja az új szabályzat megjelenése, a szabályok folyamatos bemutatása, a régi és az új összevetése, a köztudatba való minél mélyebb beleivódása. Az újságokat forgatván továbbra is sokszor bosszankodik a művelt olvasó a szűnni nem akaró helyesírási hibák miatt. Az iskolákban -- tantervi sajátosságok és objektív körülmények következtében -- nem tudják jó helyesírásra szoktatni a tanulókat. A helyesírás nem válik önállóan alkalmazott készséggé, nem csupán bizonytalan marad, de sok súlyos vétség is totheli a gyerekek, majd a felnőttek írásműveit. Bonyodalmat okoznak a nyelvünkbe kerülő idegen szavak, napjainban főleg az angol nyelvterületről átvett kifejezések, amelyek sem írásukban, sem kiejtésükben nem illeszkednek a magyar sajátosságokhoz (grape fruit -- grépfrút -- grépfrű, aerobic -- aerobik -- erobik, jogging -- dzsogging, team -- tím, design -- dizájn, basic -- bézik). Mindezek miatt elengedhetetlenül szükséges mozgósítani az erőin- ket a jobb helyesírás érdekében. Ha mindenki teszi a maga dolgát -- az iskola megtanítja az alapokat, az újságírók használják a szabályzatot, a korrektorok javítanak, a nyelv művelők folytatják a hibák nyesegetését --, akkor a várt eredmény sem marad el.

J E G Y Z E T E K

1. Halász Gyula: A "c" és a "cz" harca. Hírlap 1947. júl. 27.
2. Pogány Béla: A morgás jogán. Hírlap 1946. dec. 24.
3. Pajtás 1952. 1--6. szám. Nyelvcsiszoló rovat
4. Deme László: A gyakorlati és a fonetikus írásról.
Anyanyelvünk 1954. ápr.
5. Szűcs József: Az egybe- és a különírásról. Anyanyelvünk 1954. ápr.
6. Papp István: Műveltség és helyesírás. Néplap (Debrecen) 1954. ápr.
16., 17., 18., 20.

7. Benkő Loránd: Megjegyzések néhány időszerű helyesírási kérdéshez.
Pais Dezső: Éjtszaka -- éccaka -- éjszaka. Anyanyelvünk. MNy.
1954. júl.
8. Rónai Béla: A hibátlan helyesírásért! Ismerjük meg az új helyesírási szabályzatunkat! Dunántúli Napló 1954. szept. 19.
9. Magyar Nemzet 1954. okt. 19.
10. Uo. 1954. nov. 11.
11. Supka Géza: Helyesírás, óh! Irodalmi Újság 1954. nov. 20.
12. Esti Budapest 1954. dec. 2.
13. Bóka László: A magyar helyesírás ügye. Szabad Nép 1954. dec. 7.
14. Csillag 1955. jan.
15. Radó György: Irodalmunk és helyesírásunk. Kortárs 1958. 1.
Fábián Pál: Válasz Radó Györgynek. Uo. 1958. 2.
Somogyi Dezső hozzászólása és R. Gy. viszontválasza. Uo.
16. A Magyar Nemzet vitája: 1959. máj. 1., 17., 23.
A Hétfői Hírek vitája: 1959. nov. 2., 9., 16., 30., dec. 7.
17. Bíró Ágnes: Árpád-híd. Köznevelés 1985. 15.
18. Pásztor Emil: Különböztetés a helyesírásban. Uo. 1985. 22.
19. Veszprémi Miklós: Helyesírás és "helytelenírás". Élet és Irodalom.
1985. 26.
20. Dunántúli Napló 1985. ápr. 27., máj. 29., szept. 19.
21. P. Kovács Imre: Jegyzetek az új helyesírási szabályzatról.
Köznevelés 1985. 20.
22. Pásztor Emil: Egy és más az új helyesírási szabályzatról.
Uo. 1985. 33.
23. Pásztor Emil: Tulajdonnevek és különböztetés. Élet és Tudomány
1985. 21. Uő: Hidak és ligetek nevének helyesírása. Uo. 24.
Uő: Értelemtükröző helyesírás. Uo. 29. Uő: Augusztus 1-én vagy
1-jén? Uo. 31.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Lapszemle. Magyarosan XIV--XV. 37--9; XVI. 28--9, 57--8, 89--93; XVII. 24--9, 60--3, 91--3; XVIII. 36--9.

Nyelvművelő cikkek sajtószemléje. Magyar Nyelvőr 1953. 229--35; 1954. 26--33, 191--6; 1955. 242--6, 359--65, 466--73; 1956. 161--73, 381--6; 1957. 496--503; 1961. 356--65; 1963. 477--89; 1967. 80--91; 1969. 147--59; 1972. 105--20; 1975. 96--110; 1976. 479--98; 1981. 236--51; 1984. 108--26; 1988. 1.

1985-ben megjelent nyelvművelő cikkek az alábbi lapokból: Népszabadság, Magyar Nemzet, Magyar Hírlap, Népszava, Esti Hírlap, Déli Hírlap, Dunán-túli Napló, Észak-Magyarország, Hajdú-Bihari Napló, Petőfi Népe, Somogyi Néplap, Vas Népe; Élet és Irodalom, Köznevelés, Élet és Tudomány.

Abstract: (Philological and puristical articles in the Hungarian newspapers between 1945 and 1985)

This is a summary of the permanent columns dealing with the problem of correct usage in the daily papers. The study concentrates on the theme of orthography, and differentiates three main periods in the history of these articles. Just after the war they dealt with the words coming from other languages, and that is what we call purism.

The second and the third periods, when the number of the orthographical articles grew, are the years after 1954 and 1984 marked with the 10th and 11th editions of The Rules of the Hungarian Orthography.

It is interesting to note that nowadays many English words are used in the Hungarian language (design, jogging, team, week-end).

LISZTÓCZKY LÁSZLÓ

ARANY JÁNOS ÉS A FINN NÉPKÖLTÉSEI

I. Finn nyelvrokonaink Elias Lönnrot által összegyűjtött és megszerkesztett kollektív remekművének, a Kalevalának világirodalmi önértékén túlmutató, kivételes jelentősége van a magyar kultúra számára. Példázza ezt mindenekelőtt a belőle készült részleges és teljes fordítások nagy száma, továbbá az a sokrétű ihlető-termékenyítő hatás, amelyet az eposz -- Vikár Béla átültetése nyomán -- XX. századi irodalmunkra, többek között József Attila, Gulyás Pál és Juhász Ferenc lírájára gyakorolt.¹

A hősköltemény iránti élénk és máig folytonos érdeklődés az 1840-es években -- kevéssel az eposz első változatának, a Régi Kalevalának a megjelenése után -- bontakozott ki. Az ez idő tájt uralkodó romantikus történelemszemlélet, az irodalmi népiesség diadalmas előretörése, a magyarság származásával, az őshaza kérdésével összefüggő kutatások föllendülése, a finnugor összehasonlító nyelvészeti tevékenység térhódítása egyaránt kedvező feltételeket teremtett hazánkban az eposz befogadásához.

A "bölcsőkeresés" egyik reformkori hőse, Reguly Antal a világon is az elsők között ismerte föl a finn népköltészet jelentőségét, a finn néplélek páratlan gazdagságát. 1840. április 28-án finn földről szüleihez intézett levelében homéroszi magaslatra emelte a Kalevala értékeit, és bejelentette magyarra fordításának tervét.² 1841-ben az Athenaeum közölte egy barátjához írt levelét, mely a Gellért-legendára emlékeztető finn népdal, az Őrlő dal fordításával szemléltette a finn népi líra szépségeit.³ Ígéretéhez híven hozzákezdett az eposz -- az 1835-ben és 1836-ban közreadott Régi Kalevala -- átültetéséhez is, ezt azonban csak az utókor derítette ki.⁴

Reguly örökébe lépett Hunfalvy Pál, aki a Kalevala művészi erejével és világhírével is bizonyította, hogy a finnek nem alacsonyabbrendűek a többi nemzetnél, becsületünkre válik annak a népnek a rokonsága, amelyik

ilyen szellemi teljesítményre képes. Már első programadó, szintézisre tö-rő összehasonlító nyelvészeti tanulmányában foglalkozott az eposzal, 11 sort meg is szólaltatott belőle.⁵ 1853-ban a Szépirodalmi Lapok hasáb-jain az 1849-ben megjelent Új Kalevalát mutatta be az érdeklődőknek, s ismertetését saját fordításrészleteivel illusztrálta.⁶

Nyelvészeink tudományos érdekű Kalevala-híradásait a XIX. századi magyar irodalmi népiesség kiváló teoretikusa, Erdélyi János kísérte a legfogékonyabb és a legrendszeresebb figyelemmel. Ő a finn hősköltemény-ban saját törekvései igazolását, a nemzetenkénti eredetiség herderi esz-méjének, értéktudatának szószólóját látta. 1842 legelején, népköltészeti kutatásainak kezdeti szakaszában, népköltészetünket új megvilágításba helyező tanulmányainak megírása előtt rövid cikket közölt "Finnország népköltészeté"-ről, melyben elismeréssel szólt Elias Lönnrot s vele együtt a "jeles Reguly" munkásságáról, a Kalevalát "nagyyszerű költemény"-nek minősítette.⁷ Ugyanezzel a jelzővel illette az eposzt a Kisfaludy Társaság 1842. november 30-i ülésén megtartott székfoglalójában is.⁸ A Népdalok és Mondák köteteinek összeállításakor a variánsok egybeolvasztá-sának módszerét követte, az előszóban a Kalevalára mint az eljárását hi-telesítő legújabb példára hivatkozott.⁹ 1853-ban a Szépirodalmi Lapok hasábjain -- Hunfalvy ugyanott megjelent Kalevala-ismertetését is lelke-sen üdvözölve -- az "éjszaki vagy a skandinávi népköltészet" sajátosságai-nak áthonosítására szólította föl irodalmunkat: az észak-európai népek szikár, tömör, lényegre törő, a személyes tartalmakat természeti képek mögé rejtő népköltészete a "kelmeiség" provinciális jelenségeit, a fel-színes, külsőséges jegyekkel hivalkodó "hazaiság", "vidékiesség" divatját ellensúlyozhatja.¹⁰

II. Reguly, Hunfalvy és Erdélyi nyitottak ablakot hazánkban a Kaleva-la tájaira, elsősorban tőlük szerezte a finn eposzra vonatkozó legkorábbi ismereteit Arany János is. A közvetítésben Hunfalvy Pál 1853-as cikksoro-zata játszhatta a legdöntőbb szerepet. A Szépirodalmi Lapok -- mely Arany alkotásait is közölte -- járt a nagykőrösi gimnáziumba, példányai ma is hiánytalanul megtalálhatók az ottani Arany János Gimnázium könyvtárá-ban.¹¹ Lehetetlen, hogy az iskola magyartanára, aki figyelemmel kísérte az epika sorsát az egész világon, ne olvasta volna el Hunfalvy írását.

Ezt erősíti meg az a tény is, hogy Arany az ugyanebben az évben készült "Széptani jegyzetek"-ben tett említést először a Kalevaláról, mint a "ve-lünk újabb időben rokonságba hozott finnek" eposzáról.¹²

Ezek az előzmények is magyarázzák, hogy amikor 1860-ban Nagykőrösről a fővárosba költözött, maga is részt vállalt a finn folklór, a Kalevala népszerűsítéséből. Lapjaiban, a Szépirodalmi Figyelőben és a Koszorúban finn tárgyú írásokat jelentetett meg. Összefügg ez azzal a fölismerésével, hogy a magyar irodalom a passzív ellenállás légkörében, az "irodalmi egységpolitika" leple alatt befelé fordul, provincializálódik: a nemzeti kizárólagosság, öncélúság -- bármilyen veszéllyel kell is szembenéznünk -- szegényíti, szürkíti az önmegvalósítást, a kiteljesedést, a továbblépés esélyeit. Folyóiratszerkesztőként irodalmunkat az európai irodalom vérkeringésébe kívánta bekötni, finn közleményeivel is az irodalmi láthatár tágítását szolgálta.

A Szépirodalmi Figyelő 1862-es évfolyamában tette közzé Kun Béla A finnek hitregéi és mondái című munkáját négy folytatásban.¹³ A tanulmány német forrás alapján készült, erre Arany lapalji jegyzete utal. Ugyanott azt is bejelenti, hogy folyóiratában Kalevala-részleteket akar közölni, annak bevezetése ez az írás.¹⁴ A mű jórészt a Kalevalához fűzi megállapításait, Castrén híres finn mitológiája nyomán kinyilatkoztatja, hogy ebben a "sajátságos, nyers termék"-ben "a finnek egész csodaszép kosmogoniája és theogoniája visszatükröződik".¹⁵

Az idézett értekezés után meglepetésünkre még nem a Kalevala-szemelvények jelennek meg a folyóiratban. Kun Béla dolgozatának kiegészítésként csakhamar újabb finn közlemény lát napvilágot: Hunfalvy Pál fordításában és nevével Lönnrotnak a Kanteletärhöz írt előszava három részletben.¹⁶ A tanulmány számos finn népdal átültetését tartalmazza. Szó esik benne a Kalevaláról is. A hozzá kapcsolt szerkesztői jegyzet azt bizonyítja, hogy Aranynak széles körű ismeretei voltak a finn népköltészetről: "E mutatványt a magyar t. akadémia Értesítőjének legújabbban megjelent füzetéből annál érdekesebbnek véljük közölni, mert mintegy kiegészíti, amit közelebbi számaink a finn hitregéről mondtak; amaz a finn költészet régi, ez mostani vagy nem régmúlt alakját, amaz inkább az eposzt, ez a lyrát tüntetvén föl. S valamint az Castrén nyomozásain épül, úgy ez Lönnrot tollából foly, kik mindketten első tekintélyek a finn nyelv és

költészet körül. Fordította ezt Hunfalvy Pál, az eredeti szöveget pedig Finn Olvasókönyvébe vette föl, melyre szintén figyelmeztetjük, kivált a tanulni vágyó ifjúságot. Az akad. írtesítők, fájdalom, nem forognak annyira a közönség kezén, hogy e mutatványnak szélesb körben ismeretes voltától kellene tartanunk."¹⁷

Kun Béla és Hunfalvy munkái után tűnnek föl az ígért Kalevala-részletek. A Szépirodalmi Figyelő egymást követő kilenc számában olvasható Fábián István fordításában és kísérő jegyzeteivel az eposz Kullervo-epizódja.¹⁸ A méltatlanul elfelejtett, közvetlen intonációjával, mértéktartó népiességével, természetességével, játékoságával Nagy Kálmán "köznyelvű Kalevalá"-ját előlegező fordításból idézünk egy rövid szemelvényt:

Csirkéket nevelt az anyós,
nagy sereg hattyút eresztett,
csirkéit a sövény mellé,
hattyúit folyóra vitte;
jöve egy sas, szétriasztá,
jött egy ölyű, elszéleszté,
jött egy sólyom és elszórta,
egyét elvitt Karjalába,
a másikat Orosz földre,
harmadikat otthon hagyta.
Az, kit elvitt Orosz honba,
kereskedő emberré lett,
az, kit Karjalába vitt el,
felnőtt, s Kalervo a neve,
az, kit oda haza hagyott,
Untamoinen, szaporodott
atyja bal szerencséjére,
anyjának szívfájdalmára.

Az átültetés Arany János népiességének szellemében fogant, ezzel is összefügg a lapszerkesztő iránta tanúsított figyelme. Külön súlya van annak, hogy megjelenését -- melyet az említett lábjegyzet jó előre bejelentett -- két más finn tárgyú írás közreadása előzte meg. Arany így egy-

részt irodalomtörténeti kitekintést, elméleti alapokat adott, másrészt várakozást, érdeklődést kellett. Mindez nagyvonalú, átgondolt szerkesztési koncepcióról tanúskodik. Ezt erősíti meg, hogy később a Koszorióban a finn témájú közlemények sorát Kazinczy Gábor népmese-fordításai tették teljesebbé, új műfajjal gazdagítva a finn irodalomról korábban alkotott képet.¹⁹

Arany János és Fábíán István kapcsolata a fordítás közreadása után is fennmaradt. A Szépirodalmi Figyelő egy Fábíánnak címzett szerkesztői üzenetében Arany sajnálkozását fejezte ki a Kalevala-publikáció szövegébe becsúszott nyomdahiba miatt: "Reméljük..., hogy mind e rész, mind talán (szabad legyen ohajtatnunk) az egész költemény önállóan is megjelenik, s akkor a mi figyelmetlenségünk által esett csorba helyre fog üttetni."²⁰ (A kívánság máig nem teljesült.) Tartós együttműködésüket tanúsítja az a Fábíánnak küldött levél, amelyet Arany 1867. január 10 én keltezett.²¹ A Magyar Tudományos Akadémia 1871--1872. évi tevékenységéről szóló jelentésében Arany nemrég elhunyt munkatársát "hasznító nyelvtudományunk egyik buzgó úttörője"-ként, "a finn nyelv és irodalom tanulmányának előmozdítója"-ként siratta el.²²

Aranynak a Kalevalára vonatkozó ismereteit gyarapíthatla az a székfoglaló előadás is, amelyet volt nagykorúsi tanítványa, Szilárdy Áron tartott a Kisfaludy Társaság egyik 1867-es ülésén Rokonaink epikája címmel. A Kisfaludy Társaság igazgatói tisztét 1862 óta Arany töltötte be. A felolvasás Jakob Grimm 1845-ben megjelent nevezetes tanulmánya alapján méltatta a finn eposz nyelvezetének "gazdagságát, ... egyszerű alaphangját s áradozó pompáját, mythosainak ... meglepően önálló fejlettségét..."²³

Kapcsolatban állt Arany Barna Ferdinánddal is, aki először ültette át magyarra a Kalevala teljes szövegét. 1865-ben levelet intézett az akadémia elnökéhez a fordítás segélyezése ügyében.²⁴ Egy 1870-ből származó akadémiai főtitkári jelentésében kiadásra javasolta Barna Ferdinánd A finn népköltészetéről, tekintettel a magyar ősköltészetre című tanulmányát, "mely második részében igen érdekes és sok újat tartalmazó összehasonlítást teszen a finn költészet -- különösen a Kalevala -- s a magyar, jelesül a székely népköltészet között; III. részében pedig a finn hitrege istenségeit a magyar népi hagyományokban elég szerencsésen nyomozza".²⁵ Barna Ferdinánd Kalevala-fordítását Arany dicsérő véleménye alapján adta

ki a Magyar Tudományos Akadémia.²⁶

Arany János neve sok szállal kapcsolódik tehát a Kalevala magyarországi történetéhez. Világirodalmi műveltségünk széles skáláját nyelvrokonaink eposza is gazdagította. A Kalevala híre is táplálta romantikus eposzvágyát, a magyar őseposz létezéséről szőtt nosztalgikus elképzelését. Lönnrot tevékenysége ösztönzést adhatott a magyar verses epikát újjáalkotó szándékaihoz. Archaizáló-rekonstruáló-újjáteremtő eposzirői munkásságának -- mindenekelőtt a Buda halálának -- inspiráló forrásai között számon kell tartanunk a Kalevalát. Az eposz megerősíthette Aranynak azt a törekvését is, hogy archaizáló stíluselemként betűrímet alkalmazzon.

III. Mindezek ellenére nem tartjuk meggyőzőnek Képes Géza feltevését, hogy a Kalevala közvetlen hatást gyakorolt Arany Keveháza (1853) és Rege a csodaszarvasról (1863) című "őskölteményeire".²⁷ Képes nyomán Sötér István a nagykőrösi balladákról vélekedik úgy, hogy azokban Arany "az alliterációk leleményét feltehetőleg a Kalevala nyomán is továbbfejlesztte."²⁸

Képes Géza négy érvet sorakoztat föl hipotézise mellett:

1. A hatást példázza, hogy a Keveháza -- a Kalevalához hasonlóan -- nem egy, hanem három hőst szerepeltet.

2. Az eposz nyomán -- a finn Mana és a magyar Manó szavak közös eredetét illusztrálандó -- "finnugor istenség" bukkan föl -- Ármány helyett -- a Keveháza egyik versszakában Hadúr ellenfeleként:

Hol egy paripa, mint a téj?
Másik fekete, mint az éj?
Kövér, hibátlan harci ló:
Ezt kívánja Hadúr s Manó.

A következő versszakban ismét Ármány a gonosz szellem képviselője.

3--4. Mind a Kalevalában, mint Arany költeményeiben felező nyolcas sorokkal és "bokros" -- verssorokon végighullámzó -- alliterációkkal találkozunk. Például:

Áradj folyam, / ma vizözönt,
 Holnap hahod / vértől kiönt,
 Holnapután / könny neveli:
 Anyák / keserves / könnyei.
 (Keveháza, 2. vsz.)

Szép a halál / a haromezőn,
 Valaki ott / meghal dicsőn:
 Bajtársi őt / pajzson viszik,
 Ijját, tegzét / mellé teszik...
 (Keveháza, 28. vsz.)

Érték vala / éjszakára
 Kur vizének / a partjára;
 Folyóvíznek / partja mellett
 Paripájok / jól legelhet.

Monda Hunor: / itt leszálljunk,
 Megitassunk, / meg is háljunk;
 Monda Magyar: / víradattal
 Visszatérjünk / a csapatral.
 (Rege a csodaszarvasról)

Képes Géza érvrendszerét gondos, körültekintő filológiai munkával elemezte és vitatta A. Molnár Ferenc.²⁹ Osztozva kételyeiben, az ő adatait, gondolatait alapul véve, néhány ponton kiegészítve és továbbfűzve, itt is szembenézőnk ezzel a kérdéssel. Ez azért is szükségesnek látszik, mivel irodalomtudományunk figyelme elsiklott a Kalevala és az Aranyéletmű kölcsönösségét megkérdőjelező, súlyos bizonyítékok mellett. Egyedül Domokos Péter hajlik elfogadásukra,³⁰ Képes Géza elméletét tette magáévá Kolozsvári Grandpierre Emil,³¹ Csapláros István,³² Pomogáts Béla³³ és Keresztury Dezső.³⁴ Képes nem válaszolt A. Molnár írására, idevágó tanulmányait eredeti formájukban iktatta Az idő körvonalai című, 1976-ban megjelent esszékötetébe.

Indokolt tehát, hogy -- A. Molnár érveit is földidézve -- külön-külön

mérlegeljük Képes Géza megállapításait:

1. A Keveházában a három hős szerepeltetése -- mutat rá A. Molnár -- krónikáinkra vezethető vissza, amelyekben "a hunok három híres kapitánya", Béla, Kadosa és Keve története összefonódik.

2. A finn Mana és a magyar Manó szavak egyeztetése -- mint Képes is említi -- Csengery Antal nevéhez fűződik, de csak a Keveháza megírása után, egy 1855-ös akadémiai előadásában hozta nyilvánosságra.³⁵ (Az etimológia egyébként nem bizonyult helytállóknak, azt a finn és a magyar hitvilág közös eredetét axiómaként kezelő Vikár Béla is elvelette.³⁶) Csengery előtt az Ármány szóval együtt perzsa eredetűnek tartották. A. Molnár szerint Arany a szóhasználat ötletét Toldy Ferenc 1851-ben megjelent magyar irodalomtörténetéből meríthette, mely elsőként azonosította Ármányt Manóval. A két név azonosítása sehol másutt nem fordul elő. Arany Nagykőrösön jórészt Toldy könyvére alapozta irodalomtanítását.

A. Molnár megfigyeléséhez hozzáfűzzük, hogy a magyar néphitben ma is élő szóhasználatának Aranyt megelőzően is vannak hagyományai irodalmunkban. Trencsényi-Waldapfel Imre a Zalán futásáról frott, a jó és a gonosz principiumot szembeállító dualisztikus világkép forrásait vizsgáló tanulmányában a Manó szó történetéről is fontos adatokat tárt föl. Idézte például Édes Gergely Ifjúi enyelgéseinek 1803. évi második kiadásából azt a versrészletet, mely a "Hadak jó Istené"-hez így fohászkodik:

A Manót kérünk hogy előzd mitőlünk
Hogy gonosz szerrel ne tegyen belőlünk
Rút csudát szölván gonoszúl felőlünk:
Vesszen előlünk...

A költő magyarázatul hozzátette: "a Manó...háborúságszerző gonosz Lélek". Kitért arra is, hogy a szót szülőföldjén tanulta meg, ahol a köznéppel arra, amit "nem akar tudni, így felel...: tudja a Manó! Manó vigye!"³⁷

Szerepel a Manó név Horvát István Árpád Pannonia hegyén című, 1822-ben keletkezett szépirodalmi színezetű honfoglaláskori rajzában és 1832-ben megjelent magyar irodalomtörténetében is.³⁸

A "gonosz szellem" megtestesítőiként egymás mellé került az Ármány és a Manó szó a Kisfaludy Társaság 1846-os mitológiai pályatételében.³⁹

Megjegyezzük még, hogy Manó csupán egyetlen alkalommal és rímhelyzetben fordul elő Arany művében, máshol Ármány névével találkozunk.

Fölbukkan a szó Arany Szentivánúji álom-fordításában is:

Lejtsen a tündér s manó,
Mint bokorral kis madár.

3. A felező nyolcast Képes Géza a magyar népköltészet ősi formájának mondja. Ezt vallotta Arany is A magyar nemzeti versidomról című 1848-ban keletkezett és 1856-ban megjelent tanulmányában.⁴⁰

4. Az Arany-versekben előforduló alliterációknak is népköltészetünk és régi líránk az elsődleges forrása. Ezt bizonyítja mindenekelőtt imént említett műve, amelyben a magyar irodalomból tucatnyi példát idézett bötüríme, világirodalmi párhuzamként pedig nem a Kalevalát, hanem az Eddát hozta fel. Kimutatta a gondolatritmus jelenlétét is régi költészetünkben, ezzel kapcsolatosan szintén nem a Kalevalára, hanem az "ősrégi héber költészet"-re hivatkozott. Hunfalvy Pál 1857-ben recenziót tett közzé a tanulmányról, melyben -- Arany információit kiegészítendő -- leszögezte, hogy "a gondolatok bokros kifejezése és a bötürím a finn népköltészetnek sajátja". Illusztrációként 22 sort idézett a Kalevalából finnül és saját fordításában, majd megjegyezte: "a magyar nép a tokon finn néptől legalább 13 század óta teljesen el van választva: mégis nálunk is megvan nemcsak a gondolatok parallelismusa, hanem a bötürím is".⁴¹ Hunfalvy számára tehát épp Arany tudatosíthatta, hogy a Kalevala formaelemei a magyar irodalomban is fölismerhetők, ő is hozzájárult ahhoz, hogy a jelen-ségben ősi megfelelést feltételezzem. Későbbi poétikai kutatásai során -- a nyelvtudományban kipróbált összehasonlító módszer segítségével -- arra a következtetésre jutott, hogy a mondatpárhuzam és az alliteráció "mint művészeti alak a finn-ugor népeknek saját eredeti alakjok".⁴² Hunfalvy,⁴³ Barna Ferdinánd⁴⁴ és Vikár Béla⁴⁵ egyaránt hangsúlyozták Arany ráébresztő szerepét ezen a téren, a finnugor népköltészetek közös vonásainak magyar párhuzamára részben az ő példáit "örökölték". Ezek az összefüggések is azt sejtetik, hogy Arany alliterációhasználatának geneziséét nem a Kalevalában kell keresnünk.

A. Molnár meggyőző adatokkal és érvekkel bizonyította, hogy Csáti De-

meter Pannónia megvételeéről írott, szóbeli hagyományra visszamenő történeti éneke lehetett az egyik legfőbb ihletforrása Arany archiazáló, stílusrekonstruáló törekvéseinek. Más magyar és külföldi példák mellett nem kis mértékben ez a vers sugallhatta számára azt az ötletet is, hogy régi költészetünk sok egyéb sajátosságával együtt az alliterációk hagyományát újraélessze, gazdagítva vele lírájának színpompáját. A történeti énekkel megismerkedhetett Erdélyi János népköltészeti gyűjteményének első kötetében és Toldy Ferenc magyar irodalomtörténetében. A Keveháza azért is hozzákapcsolható ehhez a költeményhez -- állapítja meg A. Molnár --, mert benne a hunok dunai átkelése csaknem ugyanúgy zajlik le, ahogyan a honfoglaló magyaroké a Pannónia megvétele-ben és krónikáinkban. Csáti Demeter műve Arany kedvenc példája volt az ősi költészetre. A. Molnár hivatkozásai szerint megemlíttette azt iskolai irodalomtörténetében, a Magyar balladák könyvé-ről szóló recenziójában, A magyar népdal az irodalomban és Népiességünk a költészetben című tanulmányaiban.

A magyar nemzeti versidomról című írásában a magyar néphagyományból vett példák után azokat a sorokat idézte belőle, amelyekben ugyanolyan "bokros" alliterációkkal is találkozhatott, amilyenek a Kalevalában fordulnak elő:

Kelen földén elkelének,
Az cseken ők /e/csekének,
Az Ietemben elfeltelének;
Érden ők sokat értenek,
Százhalomnál megszállának.

Vagy:

Földedet adtad fejér lovon
És füvedet aranyos féken.

Az első szemelvényben Vikár Béla -- paradox módon -- a Kalevala versformáját, a finn és a magyar költészet közös gyökereinek bizonyítékát vélte fölfedezni, több hangra kiterjedő alliteráció-típusát elválasztotta az Eddától. Példák végeláthatatlan sorával illusztrálta ennek a "kezdet-

rímmé fejlett alliteráció"-nak a gyakoriságát a magyar, a votják és a vogul népköltészetben.⁴⁶ (A magyar példák közül néhányat Arany is idézett.) Utalt arra is, hogy a magyar irodalom "egészen Arany Jánosig" csak elvétve élt "az alliterációnak e művészi nemé"-vel, ő azonban "régiköltőink nyelvének" ezt az alkotóelemét is új életre keltette:

Oh adj, oh adj nekem
Hús cseppet, hű csehem!
 (V. László)

Kemény Keve ott a vezér.
 (Keveháza)

Két kézre ví jó Kadosa.
 (Uo.)

Százhúsz ezer jó hún halott.
 (Uo.)

Vérök vegyest foly a fokon.
 (Uo.)

A két hajnal harcban lelél.
 (Uo.)

Szép a halál a harcmezőn.
 (Uo.)

Harmadnap a hunok hada.
 (Uo.)

Száll az ének, szájrul szájra.
 (Rege a csodaszarvasról)

Dúl királynak dús örökjét.
 (Uo.)

Virága, vitéze útra lel, uton van.
 (Foldi szerelme)

Nagy kalapú szeggel hozzá kalapálva.
 (Uo.)

Vikár Bélához hasonlóan mi is úgy látjuk, hogy Arany ennek a töismétlésekkel variált alliteráció-típusnak az alkalmazásához is a magyar nép-

költészetből és elsősorban Csáti Demeter történeli énekéből vehette a mintát. A Pannónia megvétele idézett sorai tisztább modellt nyújtottak erre az alliteráció-típusra is, mint a korabeli Kalevala-fordítások, pedig az eposz ebben a betűrím-fajtában igen gazdag. Különösen magas a "kezdetrímek" száma a Keveházában, ami megerősíti A. Molnár feltevését a két költemény összefüggéseiről.

A magyar nemzeti versidomról írott tanulmányában Arany felfedte alliterációhasználatának funkcióját is: "nem akarom bizonyítani, hogy a bötűrím nálunk valaha uralkodó volt: de hogy a magyar rhythmus is fölvette olykor, s általa a hangsúly erősödést kapott, világos. Ott, hol a rhythmusba nagyobb élénkséget, mozgékonytágot akarunk hozni, ma is sikerrel használható, ... -- csak hogy a túlzást, mesterkéltiséget, itt is, mint bárhol, kerülni kell".⁴⁷ Koncepciója két lényeges mozzanatban tér el a finn népköltészet mintájától és a finnugor népköltészetek összehasonlító vizsgálata során levont következtetésektől: a betűrím nem tartja "uralkodó"-nak a magyar ősköltészetben, és elveti annak "mesterkéltséget" alkalmazását. Elveihez költeményeiben is hű maradt. A Kalevalában a betűrím strukturális elemként szerepel, Aranynál az ornamentális jelleg dominál: versszakok egymásutánjában egyáltalán nincs nála alliteráció. Ez az elmélet és gyakorlat nem köthető a Kalevalához.

Az általa ismert fordítások nem is adtak hiteles képet a finn eposz alliterációrendszeréről. Aranynak úgyszólván nem volt mire támaszkodnia. A Keveháza megírásáig mindössze négy rövid, 11 sort kitevő részlet jelent meg magyarul a Kalevalából Hunfalvy Pál 1851-es tanulmányában. Hunfalvy és Fábíán István későbbi fordításai épp az alliterációk megszólaltatásában a legkövetkezetlenebbek. Hunfalvy 1853-as ismertetésében meg sem említette, hogy az eposzban betűrímek is vannak, Fábíán pedig románytelennek ítélte visszaadásukat.⁴⁸ Barna Ferdinánd átültetése eleve nem hatott a két Arany-versre, hiszen Kalevala-fordításának előszava szerint csak 1863-ban kezdett finnül tanulni.⁴⁹

A Kalevala-hatás lehetőségét nem szentesítik azok a tapasztalatok sem, amelyeket Arany alkotói műhelyében szerezhetünk. Amikor a magyar verses epika föltámasztására vállalkozott, célja nem csupán a rekonstrukció volt, még nyelvi és stiláris szempontból sem. Egyoldalú és túlzó az a felfogás, amely kölcsönösséget és egylényegűséget tételez föl Lönnrot és

Arany törekvései között.⁵⁰ Arany az epikai hagyományt "modernizálni" akarta, azt korszerű nemzeti eszmével kívánta átíratni. Műköltői alakítással, megszerkesztettséggel olyan "össz nemzeti műfaj"-t próbált alkotni, amely a kortárs világirodalom vívmányait is hasznosítja. Több műfaj (naiv epika, regény, dráma, költői elbeszélés) jellemzőinek szintézisbe forrasztásával kísérletezett. Mindez elválasztotta őt Lönnrot tevékenységétől, a Kalevala példájától. Nem egy ősi költői eljárást fölelevenített, de stílusa, formavilága minden rekonstruáló szándéka mellett is teremtő jellegű volt, kora legjobbjainak színvonalán állt, hagyomány és újítás dialektikus egységét valósította meg.

IV. Az Arany-életmű és a Kalevala viszonyát érintő fejtegetésünk nem igazolta tehát Képes Géza hipotézisét. Megegyezik ez Gulyás Pál véleményével is, aki a finn eposzt rajongva szerette, benne látta költészetünk örmagára eszmélésének és újjászületésének legfőbb forrását. A Kalevalára alapozott irodalommodell tanulságai alapján úgy vélte, hogy a népnemzeti klasszicizmus irodalma nem hozta felszínre a magyar folklór legősibb és legmélyebb rétegeit, adós maradt a "lönnroti tett"-tel. "A Csodaszarvas -- olvashatjuk egyik tanulmányában --, amely a krónikákban még nem valami nagy csoda, Arany epikai vágányán már megkapja transzcendens csengését, de Aranyon túl, az ő műve mögött és alatt -- ott sötétlik a Kalevala erdeje, amelyet Arany még nem bolyongott be, pedig a Csodaszarvas, Hísz sarvasa ott válik valódi „tüneményé”..."⁵¹ Lírai pátoszú Kalevala-tanulmányában Kosztolányi Dezső is azt állapította meg, hogy "Arany János, aki egy életen át hiába kereste pogánykori költészetünk nyomait", a finn eposzban "meglelhette volna...mindazt, amit a kereszténység tűzzel-vassal kiirtott, ázsiai hagyományainkat, hitregéinket, a regősénekek és a virágénekek egész lelkeségét".⁵²

Líránknak ezt a messze évszázadokba visszanyúló örökségét, a Kalevala igazi értékeit csak XX. századi, a "bartóki szintézis" jegyében alkotó költőink fedezték föl.

J e g y z e t e k

1. Vö. Képes Géza: A Kalevala és a magyar irodalom. Világirodalmi Figyelő, 1961. 67--80. - Domokos Péter: A finn irodalom fogadtatása Magyarországon. Bp., 1972. 11-85. - A. Molnár Ferenc: A finn irodalom Magyarországon. Filológiai Közlöny, 1973. 152--65.

2. A. Molnár Ferenc: Reguly Antal egy finnországi levele. = Könyv és Könyvtár, X. Debrecen, 1976. 158--9.

3. Reguly Antal magyar utazó éjszakon. I. h. 577--83, 593--8.

4. A. Molnár Ferenc: Reguly Antal Kalevala-fordítástörredőke. = Könyv és Könyvtár, IX. Debrecen, 1973. 261--79. Könyv alakban is: Régi Kalevala. Reguly Antal fordítástörredőke. Közzéteszi, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: A. Molnár Ferenc. Kecskemét, 1985. A fordítástörredők 1908-ig lappangott, Pápay József találta meg az akadémiai kéziratár rendezése közben.

5. Nyelvészeti nagy tennivalóink. A finn régi történet és hitrege. Új Magyar Múzeum, 1851. CDXXIX-CDXLVII.

6. Kalevala. I. h. 147--52, 163--8, 179--88, 771--81, 787--93, 803--8.

7. Regélő Pesti Divatlap, 1842. március 19. 183--4.

8. Népköltészetéről. = Erdélyi János Válogatott Művei. Szerk. Lukácsy Sándor. Bp., 1961. 158.

9. I. Pest, 1846. XII.

10. A népköltészet körül. (Ma ismert címén: Népköltészet és költemény.) I. h. 659--64, 675--80.

11. Erre az iskola volt magyar tanára, a kiváló Arany-kutató, dr. Törös László hívta fel figyelmemet. Részlet 1963. december 7-én hozzám írt leveléből: "... egy nagyon fontos adattal szolgálhatok ahhoz, hogy Arany Nagykőrösön is elég jól ismerhette a Kalevala világát. Napokban kezembe akadt a Szépirodalmi Lapok 1853. évfolyama, a II. világháborútól megrongyoltan. Ezt még Arany János is használhatta, hiszen az iskola nagykönyvtárából került ki."

12. Arany János Összes Művei. Kritikai kiadás. (A továbbiakban: AJKK.) X. Bp., 1962. 549.

13. I. h. 1862. II. 6--8, 22-4, 39--41, 54--6.
14. "A „Kalevala” egy pár epizódját közlenti akarván, előre bossátjuk az értekezést Westermann folyóirata szerint." Uo. 6. Vö. AJKK XII. Bp., 1963. 610.
15. I. h. 7.
16. A finn népköltészet. I. h. 1862. II. 86--9, 102--4, 118--20.
17. Uo. 86. Vö. AJKK XII. 297.
18. Kullervo (epizód a "Kalevala" című finn eposzban). I. h. 1862. II. 135--6, 151--2, 167--9, 182--5, 200-1, 214--6, 229--31, 247--51, 262--5.
19. I. h. 1863. II. 16--7, 400--1; 1864. I. 89--90.
20. I. h. 1862. II. 320. Vö. AJKK XII. 208.
21. AJKK XIV. Bp., 1964. 191--2.
22. Uo. 454.
23. Budapesti Szemle, 1868. 10. kötet, 93.
24. AJKK XIV. 671.
25. Uo. 385.
26. Uo. 640.
27. Képes Géza ezt a feltételezését A Kalevala és a magyar irodalom című írásában vetette föl (i. h.), majd bővebben is kifejtette Népi-nemzeti klasszikus költészetünk kialakulásához című tanulmányában (Irodalomtörténeti Közlemények, 1962. 401--20). Mindkét esszé újra megjelent Az idő körvonalai (Tanulmányok az ősi és modern költészetéről) című kötetében (Bp., 1976), utóbbi Álklasszicizmus - eleven népiesség címen.
28. Nemzet és haladás. Irodalmunk Világos után. Bp., 1963. 214. Ugyanezt szó szerint megismétli: A magyar irodalom története. IV. Bp., 1965. 132. A Nemzet és haladás új, átdolgozott kiadásából elmaradt az utalás a Kalevalára (Világos után. Nemzet és haladás: Aranytól Madáchig. Bp., 1987. 206), csupán a Képesre történő hivatkozás ismétlődik meg (uo. 708).
29. Arany János és a Kalevala. Helikon, 1972. 221--5. Érveit tömören összefoglalta és kiegészítette: Arany János finn kapcsolatai és Vikár Béla Kalevala-fordítása körül. Filológiai Közöny, 1982. 514--7.
30. A Kalevala és Magyarország. Függelék Väinö Kaukonen A Kalevala születése című könyvéhez. Bp., 1983. 245.

31. A magyar költészet és a Kalevala. Új Írás, 1967. 7. szám, 106--9.
32. Magyar- finn irodalmi kapcsolatok. = Árkádia. Antológia a Déry Múzeum Baráti Köre fennállása 50. évfordulójára. Debrecen, 1978. 266--8.
33. A tárgyias költészettől a mitologizmusig. A népi líra irányzatai a két világháború között. Bp., 1981. 427.
34. "Csak hangköre más". Arany János 1857--1882. Bp., 1987. 335.
35. Az altaji népek ősvallása, tekintettel a magyar ősvallásra. Pest, 1858. 17.
36. Magyarázatok a Kalevalához. Bp., 1935. 23--4.
37. Trencsényi-Waldapfel Imre: Jegyzetek a Zalán futásához. Különlenyomat az Irodalomtörténeti Közleményekből. Bp., 1939. 12.
38. Uo. 13.
39. Uo. Idézi Ipolyi Arnold: Magyar mythologia. I--II. Bp., 1929. I. 4.
40. AJKK X. 236.
41. A magyar nemzeti versidom. Magyar Nyelvészet, 1857. 73.
42. A vogul föld és nép. Pest, 1864. 193.
43. Uo. 192. Lásd még: Utazás a Balt-tenger vidékein. I--II. Pest, 1871. II. 230.
44. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ősköltészetre. Pest, 1872. 42--63.
45. A Kalevala. Budapesti Szemle, 1890. 62. kötet, 161--84. Vikár itt Kalevala-fordításrészleteinek bevezetéseként az eposz versformájáról értekezik. Kifejti, hogy a Kalevala átültetésében -- így a gondolatpárhuzam és az alliteráció alkalmazásában -- építeni lehet saját hagyományainkra is, a térben és időben távoli művet úgy tehetjük otthonossá nyelvünkben és költészetünkben, ha a magyar népi nyelvet és népköltészetet használjuk föl közvetítőnek. Arany idézett tanulmányára többször hivatkozik, részben példák is megegyeznek.
46. Uo. 172--82.
47. AJKK X. 228.
48. Fábrián István első nyomtatásban közreadott Kalevala-fordításrészleteihez rövid bevezetőt írt az átültetés alapelveiről. Itt kijelentette: "a magyar fordításban a bötürimre nézve ügyelet nem fordíttatha-

ARYNÉ HENCZ IRÉN

GYAKORLATOK AZ ÁLTALÁNOS ISKOLAI HANGKÉPZÉSHEZ

A tanárképzés gyakorlatában a hangképzői feladatok során felmerült az a gondolat, hogy a hét féléven keresztül történő gyakorlati képzésen túl további segítséget kellene nyújtani a kezdő énektanároknak az általános iskolai hangképzői munka elindításához.

E gondolat megvalósítása érdekében készült el a példatár, amellyel olyan gyakorlatgyűjteményt kívánunk a fiatal énektanárok kezébe adni, amely a főiskolai stúdiumokra épül, és meghatározott célszerűséggel, módszeresen összeállított hangképző anyagot tartalmaz.

A koncepció kialakításakor figyelembe vettük azt a szógyakorlatokra épülő hangképző módszert, amelyet VÁGI ISTÁNNÉ, a Pécsi Tanárképző Főiskola volt hangképző tanárnője alkalmazott, és a tanárképző főiskolák számára készült "Hangképzéelmélet" című jegyzetében propagált.

A példatárat a hangképzés sarkalatos feladatai szerint állítottuk össze, és ennek megfelelően csoportosítottuk a gyakorlatokat.

1. Rugalmas mozgásérzet kialakítása a hangadásban résztvevő összes szerv fejlesztése során.
2. Szép, egységes hangszín kialakítása a már elsajátított mozgástechnika alapján.
3. Az előbbiekkal párhuzamosan jó szövegkiejtésre, kifejező éneklésre, muzikális, dinamikus előadásra való nevelés.

A példagyakorlatokat is ezeknek a szakaszoknak megfelelően állítottuk össze. Minden gyakorlatban bizonyos énektechnikai elem dominál. Ilyenek a ritmikus szó- és vokalizációs gyakorlatok, ezek az egész test, de főleg a légzőizomzat rugalmasságát segítik elő. Bizonyos hangzókapcsolatok (magán- és mássalhangzók) a hangszínerzékelést fejlesztik stb.

Természetesen a szógyakorlatokban egyszerre több énektechnikai feladat is jelen van, és ezeket egységesen kell megoldani, az énektanár mégis azt az elemet erősítheti, fejlesztheti, amelyre az adott esetben szükség van.

A példatár anyagában található szöveges és vokalizációs gyakorlatok. Könnyebb, nehezebb, rövidebb, hosszabb példák. Egyszerűbb és bonyolultabb ritmikájú dallamok, kisebb és nagyobb hangterjedelműek. Találhatók dúr, moll, pentaton és modális hangnemű részletek, valamint kromatikus skálagyakorlatok is. A könnyebb gyakorlatokat kezdőknek és inkább az általános iskola normál tagozata számára, a nehezebbeket a zenei általános iskolák számára ajánljuk.

Az énektanárok úgy válogassanak az anyagból, hogy lehetőleg minden beéneklés alkalmával legyenek változatos ritmusú gyakorlatok a légzőizomzati munka fejlesztésére, zöngéző és vokalizációs gyakorlatok a hangszín-érzékelés kiművelésére.

Fontos követelmény, hogy a hangképző gyakorlat szövegtartalma a gyermek életkori sajátosságának, érdeklődésének megfelelően. Legyen aktuális, buzdító, lelkesítő, esetleg az éneklésre való utalás, vagy megfelelő hangulatot előkészítő szöveg. Lehet ismert dal kiemelt szövegrészlete vagy költői szöveg.

A gyakorlatok dallami szempontból alkalmazkodjanak a gyerekek zenei szintjéhez és hangterjedelméhez. A példatárban külön jelöltük azokat az ú.n. alapozó gyakorlatokat, amelyek a hang hosszú távú fejlesztését célozzák. Máshol található az alkalmi, speciális gyakorlatok, amelyek egy-egy konkrét énektechnikai feladat, vagy zenei anyag megoldására alkalmazhatók.

Természetesen mindkét gyakorlattípus alkalmazható a gége bemelegítésére is, de ne felejtsük el, az énektanár feladata nem csak az adott énekóra sikeres lebonyolítása, hanem a gyermekhang szépségének megőrzése, a könnyű, problémamentes énektechnikán alapuló örömszerző éneklés megszerettetése.

A példatár összeállításának célja, hogy a gyakorlatokból az énektanárok válogathassanak, vagy a megadott szempontok szerint a mintapéldák alapján maguk is összeállíthassanak hasonlókat.

Néhány hangképzési tanács

1. Énekórák elején mindig legyen beéneklő gyakorlat. A gyakorlatok éneklése során a hibákat javítani kell!

2. Az énekóra többi részében is foglalkozzunk a hibák javításával! Sőt a figyelem ébrentartására frissítő gyakorlatokat is közbeiktathatunk.
3. A példatár gyakorlatait félhangonként fölfelé és vissza énekeljük.
4. A gyakorlatokat az énektanár énekelve mutassa meg, ne legyen "zenei rejtvény" a hangképző gyakorlat.
5. Lehet szolmizációs szótagokkal is énekeltetni a gyakorlatokat!
6. A gyakorlatok legyenek változatosak, de legyenek ú.n. alapgyakorlatok is, amelyet a gyermekek ismernek, és ezekkel kezdjük a beéneklést.
7. Hangadáskor célszerű a következő hangnemet néhány, a tonalitást érzékeltető hangköz éneklésével előkészíteni.
8. Ha az órán moll jellegű dalt tanítunk, jó, ha a beéneklő gyakorlatokat is mollos fordulatú dallamokkal fejezzük be!
9. Ügyeljünk a legkisebb gyakorlatoknál is a muzikális előadásra. Kiemelendő szöveg zeneileg is kiemelkedő helyen legyen!
10. Ha a szövegben a záróhang zeneileg súlytalan helyre esik, ne engedjük súllyal befejezni, főleg, ha a befejező hang rövid, esetleg "kibökni"!
11. Záróhangot mindig be kell fejezni, nem pedig csak abbahagyni!
12. A gyakorlatokat a szövegtartalomból kiindulva, vagy a zenei anyag követelményeinek megfelelően dinamikai íveléssel énekeltesseük. Pianónál ügyeljünk a mássalhangzók határozott kiejtésére. Magánhangzók éneklésekor az üregek megfelelő lágasságára.
13. Kezdetben pianissimót és fortissimót ne énekeltesseük. Általában középhangerővel énekeljen a tanár és a gyerekek is.
14. Külön légzőgyakorlatokat csak a tanítás kezdetén végeztessünk. A gyakorlatok éneklésekor mindig ügyeljünk a jó belégzésre, lendületes indításra és a szünetekben a lazításra is.
15. Énekléskor ne ragaszkodjunk a csukott szájjal történő belégzéshez, mert a fonációs légzés orron és szájon át megosztva zajlik le. Kissé nyitott szájjal lélegezzenek.

PÉLDÁIÁR

1. A légzőizomzat rugalmasságát célzó, a mozgástechnika fejlesztését szolgáló gyakorlatok

A rekeszizom mozgásának megéreztetésére alkalmas a nevetés, a sírás, a mozdony hangjának utánzása, rövid hangok éneklése rövid szünetek közbeiktatásával. Ritmikus mondókák, változatos ritmikájú dallamok. Főleg kicsiknél és kezdőknél alkalmazzuk.

Nevetés egy hangmagasságon:

Hihh hihh hihh hahh hahh hahh

Mozdonyhang suttogva:

sshahha sshahha sshahha sshahha

Cihh cihh cihh cihh cihh cihh

Egy hangon:

1. *Lassan majd gyorsan*

Cihh cihh cihh ca —

2.

Cihh cihh cihh ca —

3. *Kicsiknek*

vakk vakk vakk vakk vakk

4. *Kiáltva*

Sej haj sej haj sej haj haj!

M o n d ó k á k

A mondókákat, versrészleteket a szöveg természetes ritmusának, a hangsúly, hanglejtés szabályainak figyelembevételével mondjuk. Később készíthetünk belőlük könnyebb zenei változatokat. Ügyelni kell a hosszú mássalhangzók kiejtésére és a hasonulás, összeolvadás hanglani szabályaira is. Pl. Játssz (jácc), üsd (üzsöd).

Csepere az eső, lecsorog a házra.

Cseng a csengő cseng.

Ess eső ess, holnap délig ess!

Cseremes az én tanyám.

Csetneki csikós, csikájának csengettyője cseng.

Üsd, vágd, zeng a ház!

Játssz velünk, játssz!

Kisült már a friss kalács.

Ess eső hevesen

Körbe

nőjön a fű nedvesen,

pörg-e

fényesedjen a faág

görbe

mosolyogjon a világ!

körte

hat gödörbe

Derengett

vak tükörbe

borongott

merengett

szorongott

kerengett

dorongott

de nem vett

korongot.

(Vidor Vilmos: Nyelvgyölrök)

Fut a kicsi kordé

Lepotyog a purdó,

Nyaktól lábbig sár,

Ó jaj, ó jaj,

hegedője nem szól már.

Paripám csodaszép pejkő,
ide lép, oda lép hejhó,
Hegyen át, vizen át vágat
nem adom, ha ígérsz százat

(Weöres Sándor)

Jön a kocsi most érkezünk,
Alaposan eltévedtünk
derekasan áztunk, fáztunk
no de kicsit elnótáztunk.

(Weöres Sándor)

Jegenyefa ingó, bingó
odaül az ázott holló,
teregeti csapzott tollát
keserüli holló voltát

(Weöres Sándor: Rongyszőnyeg)

Ihol baktat a csacsi,
hátán ül a kis Jancsi
Papírcsákó a fején,
azért olyan nagylegény

(Képes Géza)

Legszebb város Piripócs
ott lakik egy medvebocs:
piripócsi medvebocs

(Végh György)

Süss ide, süss ide
édes nap,
addig jó, míg
fényes vagy

(Donászy Magda)

Cini-cini muzsika
táncol a kis Zsuzsika
Jobbra dül meg balra dül,
cigány koma hegedül

(Népköltés)

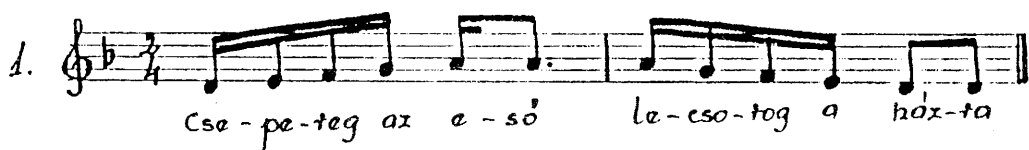
Süt a mama, süt,
Süt a mama, süt,
Túrós rétest, mákos rétest
süt a mama, süt.

(Varga Katalin)

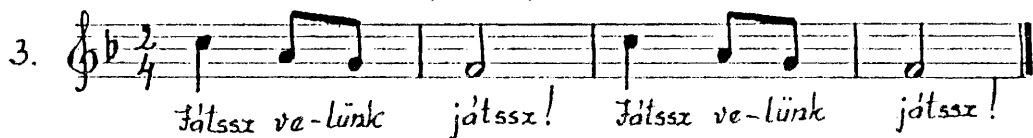
Trombita harsog, dob perreg
Kész a csatára a sereg

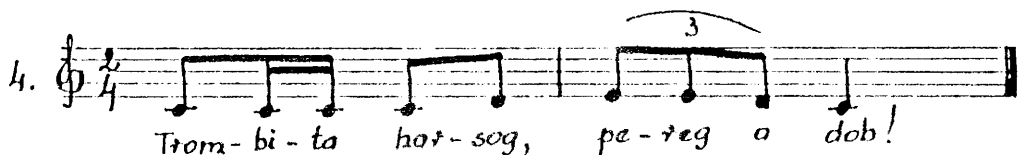
(Petőfi Sándor)

Szöveges példák, mondókák dallami változatai

1.
Cse-pe-teg az a-só le-cso-tog a hóx-ta

2.
Cseng a esengő cseng!

3.
Játssz ve-lünk játssz! Játssz ve-lünk játssz!

4.
Trom-bi-ta hár-sog, pe-terg a dob!

5. Trom-bi-ta har-sog dob pe-reg!

6. Cset-né-ki esi-kós esi-ka-já-nak csengatyúja cseng!

7. Cset-né-ki esi-kós esi-ka-já-nak csengatyúja cseng!

8. Süss i-da, süss i-da é-des nap, Ad-dig jó mlg fe-nyes vagy!

9. Lib-be-nő, sut-ta-nó, zi-ze-nő szél.

10. Vi-gyázz, vi-gyázz, vi-gyázz, vi-gyázz tám!

A mondókák, versrészletek, szógyakorlatok -- a mozgástechnika fejlesztése mellett -- alkalmasak a szövegkiejtés csiszolására, a ritmuskészség fejlesztésére, a frazeálás; a dinamikai árnyalás gyakorlására, vagyis a kifejező éneklés kialakítására.

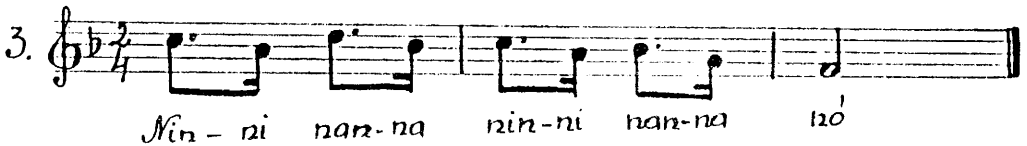
Ritmikus gyakorlatok hangzókkal

1.

Nin-ni ri ri ri nin-ni ri ri nin-ni ri ri ri nin-ni
Momm-mo momo

2.

Ri - ti - ti ta - ta - ta to - to - to - to to

3.

Nin - ni nan-na nin-ni nan-na no

4.

Gyorsan ügyesebb osztályban!

Mim-mi-mi-mi mi Mom-mamama ma mom-momomo mó

5.

Ri ta ti ta ti ti ta ti ta ti ti ta ti ta ti

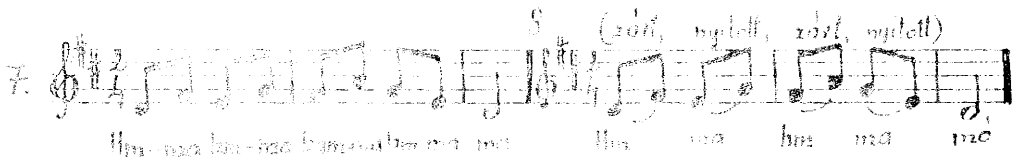
2. A hangszínérzékelés fejlesztését elősegítő gyakorlatok

A szöveges zöngés gyakorlatok és a nazális más-salhangzók előkészítik a zöngézést. Különböző formájú, helyzetű, színű magánhangzók összekapcsolásával elősegíthetjük a szájnyitás mértékének, az állajtás lazaságának, a szájüreg belső tágasságának kialakulását. A lágyszájpad rugalmas működésének segítésére alkalmasak az "ng" hangzókapcsolatok, a nazális más-salhangzók között megszólaló magánhangzók, és a kis "mosollyal" énekelt á és é hangzós szavak. A csukott szájas zöngöző gyakorlatok éneklésekor vigyázzunk, hogy az ajak puhán zárjon, és belül a fogsor nyílt, és a szájüreg tágas legyen!

1.
 Züm-mög-ni halkan is szép! Zümmögve is szépen zeng a hang

3.
 Lá-gyabban is zümmöghetünk majd. Hm hm hm hm hm

5.
 Mm Mm

7.
 Hm-hm hm-hm hm-hm hm-hm hm-hm Hm-hm hm-hm ma ma ma

9. *Mamm mamm mamm mamm mamm*

10. *Ma — ma —*

Mérsékeltén

11. *Bom bom Pom pom*

12. *Ti - ni ti - ni ti - ni ti - ni tinn*

13. *Di - ni ti - ni di - ni ti - ni dinn*

14. *Gyorsan* *Ma mamama momomomo mo*
ügyeljünk a laza állajtásra!

15. *Gyorsan* *Mi — ma — mó*
Leajtott állal, nyitott szájjal fejezzük be.

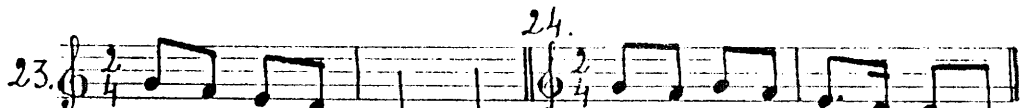
16. *Fa ja bomz bomz bomz*

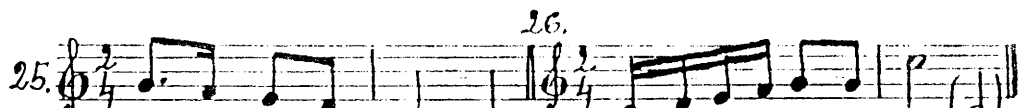
17. *Fa - ja - ja ja - ja - ja Fa — jaj*

18. *Szall — a szép — é — nek - szó*

19.
Zang bong zeng bong zeng gi-ling ga-lang kis ha-rang

21.
Kon-gat már a nagy-ha-rang zangjen pengjen esengjen!

23.
Man-dom, mondom né-ked Mentem, mentem, mende gáltentem

25.
Men-de-gál-jünk a-gyütt! Zang az er-dő zang a bére!

27.
Zang a esa-tot-na, zang a hegy otma, Szang ugye zang ugye zang a szíved!
Aprily Lajos: Mdrcius

A magánhangzókat bizonyos célszerűséggel kapcsoljuk össze.

- 1. Ajakkerekítést ajakkerekítés nélkülivel. Pl. i-ó, e-ő
- 2. Ajakkerekítést ajakkerekítéssel. Pl. u-a, u-ó
- 3. Kisnyílású hangzót nagy nyílásával. Pl. ú-á, ú-á, i-á
- 4. Ú.n. mosolyos hangzókat Pl. á-é

Fontos a sokféle, változatos magánhangzó-kapcsolás.

1.

3. Egy hangon énekeljék!

4.

6.

8.

10. 11.
 ze — za — ze — a — e   Mi a i a i a i
 zi — zo — zi — o — i   Mi — ma — mi

12. 13.
 ne — ne — lja' —   Feny, feny szállj le rám

14. 14.
 Mi — ma — mi — ma — mi — ma — mo'

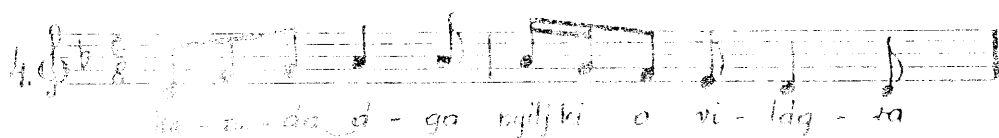
15. Szóptán   Alt. 3
 szi — szá — szi — szá, szi — szá — szi — szá
 Felolvasás

Dalok éneklésekor és a szöveges gyakorlatoknál ügyeljünk arra, hogy a szóvégi és a szóeleji magánhangzók összekapcsolásánál a hangzási folyamatoság érvényesüljön. A két magánhangzót ne válasszuk el, mert illetéktelen hangsúlyt kaphat.

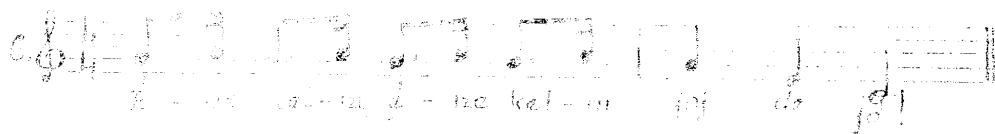
Magánhangzós indításkor lehetőleg az adott magánhangzó szájszámájával vegyünk lélegzetet, és lágyan, puhán indítsuk a hangot.

1. 2.
 En — gedj al-mannam!   El — en — gedsze en-gem márt?

3.
me - doz - va dl - mo - doz - va

4.
ka - za - da d - ga miľki o vi - laq - ra

5.
ka - za - kel - ni d - na kel - ni jo!

6.
ka - za - kel - ni d - na kel - ni jo! do jo!

7.
ka - za - kel - ni d - na kel - ni jo!

7. *8. Lassan*

Iom som xo xo xo xo xo xo xo som som som Né - ná - né - ná
vagy io

9. *10*

Nonn - no no - nonn no no - nonn Ba - - - - - bom bom bom bom bom

11.

Fo - faj - faj faj fa - - - faj faj faj!

Kromatika

1. *2. Szolm is*

Szolm.is faj faj faj bom bom bom Dom dom dom

3. *Szolm.is.*

Ni ni ni ni ni na na na na na no no no no no non Szolm.is.

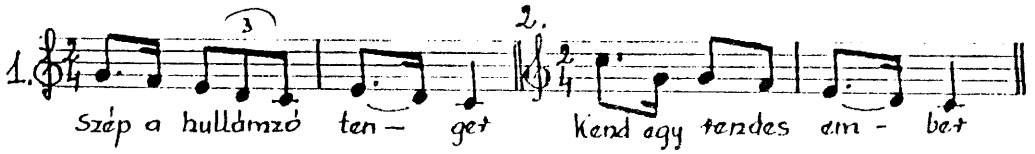
4. *5.*

Mi - - - ma - - - mo - - - Mi ma mi ma mi - - - mo

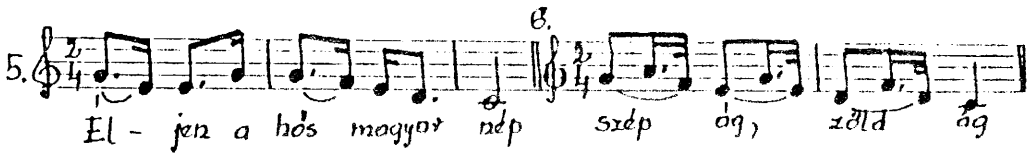
Példák nehezebb ritmusok, nagyobb hangközök gyakorlására

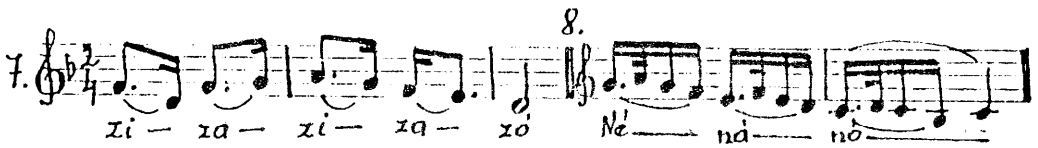
Gyakorlatok különböző hangnemekben

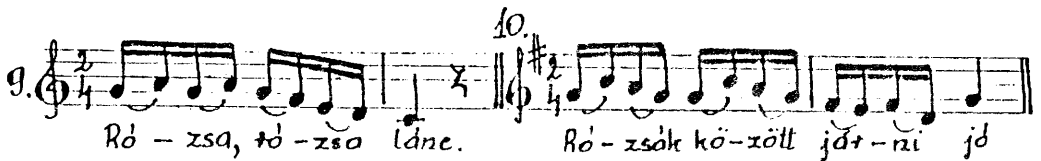
Speciális vagy alkalmi gyakorlatok

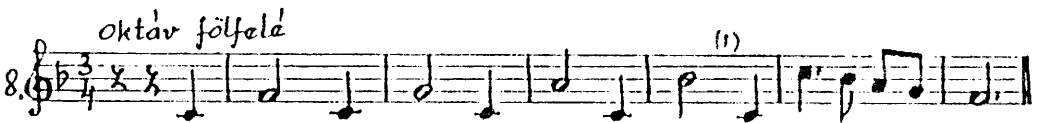
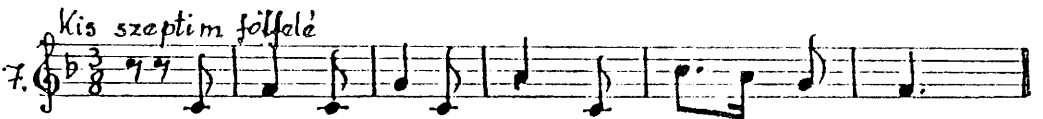
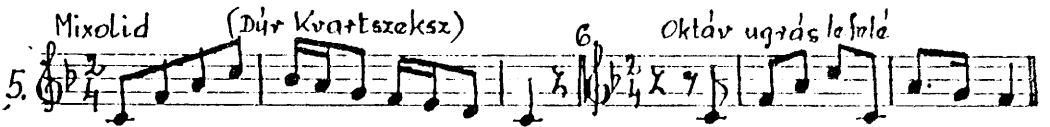
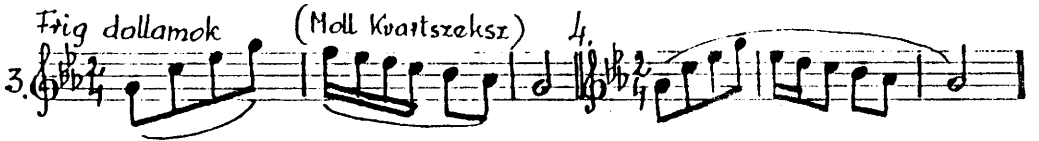
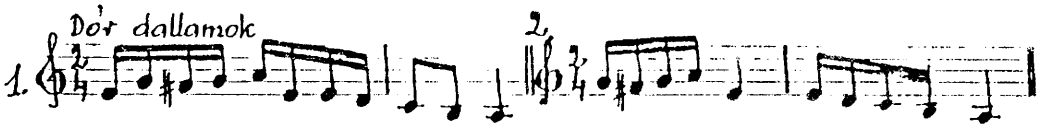
1.
Szép a hullámzó ten-get kend egy tizedes em-bet

3.
Bá-tor em-bet bá-tor és-jó! Szép és jó és bá-tor ő!

5.
El-jen a hős magyar nép szép ág, zöld ág

7.
Zi-za-zi-za-xó Né-ná-nó

9.
Ró-zsa, ró-zsa lánc. Ró-zsák kö-zött jár-ni jó

Két- vagy többszólamú zenei példát is lehet hangképzési céllal énekelteni -- de inkább csak kórusbeéneklések alkalmával -- és ezt is mindig előzzék meg a már ismert, megszokott egyszólamú gyakorlatok.

Az énektanárok a következő kötetekből válogathatnak többszólamú gyakorlatokat, vagy alkalmazhatnak példákat zeneművek ismert részleteiből.

Kodály Zoltán: Énekeljünk tisztán. Magyar Kórus Művek. Bp. é. n.

Kardos Pál: Kórusnevelés, kórushangzás. Zeneműkiadó. Bp. 1969.

Irodalom

Vági Istvánné: Hangképzés-elmélet. Tankönyvkiadó. Bp. 1966.

Montágh Imre: Tiszta beszéd. Bp. É. n.

Abstract: (Exercises of sound-formation in primary schools)

The study wants to help teaching singing in primary schools with the exercises of sound-formation and some instructions to them. The assortments of samples were selected according to the basic problems of sound-formation. Some of the exercises aim at the long-distance development of this area, while others deal with special fields. Teachers can choose the proper exercises considering the requirements and the pupils' abilities, qualities and age.

Tartalomjegyzék

old.

H. Varga Gyula: Igekötös alakulataink szófajgyakorisági jellemzői...	3.
Fekete Péter: A földrajzi nevek változása Tiszaszőlősen.....	13.
Bíró Ferenc: Személynevek Körösladány földrajzi neveiben.....	31.
V. Raisz Rózsa: Irányzati és stílusjegyek Babits "A gólyakalifa" című regényében.....	43.
D. Berencsi Margit: Impresszionista és expresszionista vonások Szabó Lőrinc Föld, erdő, isten című kötetében.....	53.
Pásztor Emil: Új helyesírási szagályzatunk jugoszláviai fogadtatása.	61.
O. Bozsik Gabriella: Az intézménynevek helyesírásának alakulása 1954 és 1984 között.....	67.
Zimányi Árpád: A magyar sajtó helyesírási témájú cikkeiből (1945--1985).....	92.
Lisztóczy László: Arany János és a finn népköltészet.....	101.
Arnyé Hencz Irén: Gyakorlatok az általános iskolai hangképzéshez....	119.

C o n t e n t s

	old.
H. Varga, Gyula: Part of speech Distribution and Frequency of Words with Verbal Psefixes.....	3.
Fekete, Péter: The changing of the geographical names in Tiszaszőlős.....	13.
Bíró, Ferenc: Personal names in the geographical names of a Hungarian village, Körösladány.....	31.
V. Raisz, Rózsa: Stilistical characteristics in Mihály Babits's novel entitled 'A gólyakalifa' (The stork-caliph).....	43.
D. Berencsi, Margit: Impressionist and expressionist features in Lőrinc Szabó's collection of poems entitled 'Föld, erdő, isten (Eart, forest, god).....	53.
Pásztor, Emil: The reception of our now orthographical rules in Yugoslavia.....	61.
O. Bozsik, Gabriella: The orthography of the names of institutions in Hungary between 1954 and 1984.....	67.
Zimányi, Árpád: Philological and puristical articles in the Hungarian new spapers between 1945 and 1985.....	92.
Lisztóczy László: János Arany, the poet and the Finnic folk-poetry.....	101.
Ary Hencz, Irén: Exercises of sound-formation in primary schools...	119.

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE AGRIENSIS
NOVA SERIES TOM XIX./III.
1004--1012
ENGLISH AND AMERICAN STUDIES

AZ EGERI TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI

XIX./III.

ANGOL ÉS AMERIKAI FILOLÓGIAI TANULMÁNYOK

EGER
1989

